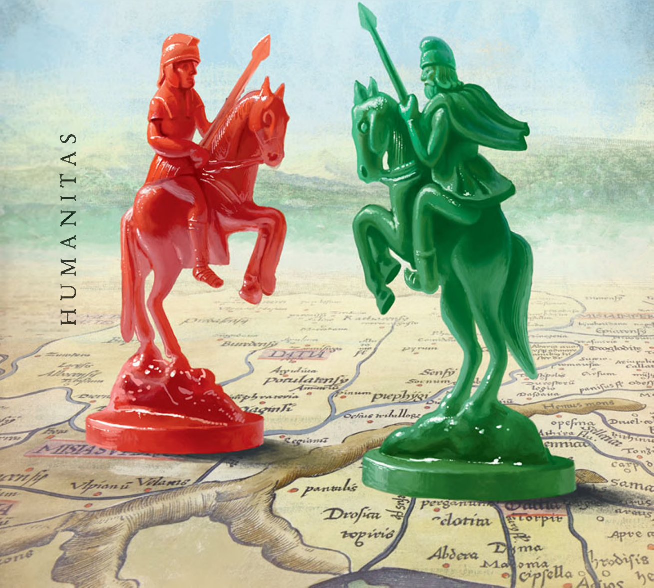
DAN ALEXE

DE-A DACII ȘI ROMANII

O INTRODUCERE ÎN ISTORIA LIMBII ȘI ETNOGENEZEI ROMÂNILOR

HUMANITAS

Revizie științifică de specialitate: Florian Matei-Popescu

Redactor: Georgeta-Anca Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Hărțile: Radu Oltean
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Veronica Dinu

Tipărit la Bookart Printing

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Alexe, Dan
De-a dacii și romanii: o introducere în istoria limbii
și etnogenezei românilor / Dan Alexe. –
București: Humanitas, 2023
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-8216-1
811.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

Remarci fonetice și (orto)grafice

Lingvistica română rămâne și astăzi ancorată în mitologia naționalistă și nu și-a creat încă instrumentele proprii necesare pentru o autoanaliză. O eroare majoră a bântuit până acum în România, în lingvistică, istoriografie și orice tip de abordare interdisciplinară care în ultimele două secole ar fi putut servi drept fundament pentru studii istorice importante, dar în realitate a produs doar ideologii naționaliste: mai întâi eroarea de a crede că arheologia ar putea aduce dovezi sau confirmări acolo unde numai lingvistica poate funcționa, la care se adaugă convingerea – răspândită nu doar în percepția populară, ci și în studiile universitare – că arheologia ne-ar putea spune ce limbi vorbeau sau ce identitate etnică aveau anumite populații din trecut. În realitate, doar lingvistica comparativă poate arunca o lumină limpezitoare în încâlcitul peisaj al Balcanilor, domeniul care ne interesează aici.

Ca un detaliu de metodă, am marcat deseori între paranteze un (a)- inițial atunci când am în vedere latinitatea balcanică a românilor și aromânilor luați împreună, scriind (a)români pentru a cuprinde ambele aceste grupuri, a căror identitate lingvistică este net distinctă de cea a vorbitorilor – astăzi dispăruți – ai defunctei *limbi dalmate*, limbă romanică vorbită de-a lungul Coastei Adriatice, între Alpii Dinarici

și mare, în Croația de astăzi, până la dispariția ultimului vorbitor, la începutul secolului XX.

Cât despre „daci" și „geți", pe care deseori îi pun între ghilimele, atunci când sugerez că erau cel mai probabil doar confederații tribale, cuprinse de greci și latini sub etichete de utilizare facilă (ceea ce anglo-saxonii numesc *umbrella term*), trebuie să ne îndoim că ei și-ar fi spus vreodată astfel: „daci" și/sau „geți". Apoi, mai este nevoie să păstrăm permanent în minte și că pronunția antică a acestor etnonime, generice și date din exterior, era [*daki*] (în latină, pentru populațiile ostile strivite de legiunile lui Traian) și [*ghetai*] (în greacă, pentru triburile din nordul Bulgariei de astăzi).

„Daci" și „geți", așa cum pronunțăm azi cele două etnonime la plural, sunt pronunții italienizante moderne. Nu poate exista vreo îndoială că romanii și grecii antici pronunțau *daki* (Daci = [*daki*]) și *ghet*, *ghetai* (Getae, Γέται = [*getaj*]). Tot așa, fenomenul palatalizării în latină intervenind mult după epoca imperială a Romei, *Decebalus* nu a putut fi fonetic decât *Dekebal*(us). Nici latina și nici greaca nu posedau sunetele palatale pe care le transcriem astăzi (inspirați din sec. al XIX-lea încoace de limba italiană) *ce-/ci-* (fonetic: [tʃ] sau č) și nici *ge-/gi-* ([dʒ]). Să ne amintim permanent că vorbim despre *Daki*, *Ghetai* și *Dekebalus*, așadar.

Pronunția palatalizată cu *č* [*dač*] și *ʒ* [*ʒetz*] este modernă și a dus la confuziile grotești făcute între denumirile de *daci* (în realitate [*daki*]) și *Dutch*. Dacă le spunem, corect, „*daki*", cum pronunțau romanii, atunci nici o confuzie nu mai este posibilă.

În privința pronunției moderne și a convențiilor grafice ale limbii *albaneze*, despre care vom tot vorbi de-a lungul cărții, sunt de reținut următoarele reguli. Albaneza reprezintă prin:

– *ë* vocala românească închisă *ă* (care în bulgară este redată prin ъ); *cf.* albanezul *baltë* – baltă, noroi;

– *y* este *ü* ca în germană sau *u* simplu francez;

– *q* este un *ci-* palatal (ca *ć* în sârbo-croată), precum în *qytet* (oraș) pronunțat <ciutet>, de la latinescul *civitate(m)*, altfel zis: *cetate* în română;

– *th* și *dh* ca în englezeștile *thin* și *this*; *dh* corespunde etimologic unui *d* sau *z* românesc – *gardh* = gard; *bardhë* = alb (barză = „pasărea albă");

– *c* este românescul *ț*, ca în pronumele *i cili – e cela* = acela – aceea;

– *ll-* și *rr-* corespund sunetelor respective din română, însă apăsate și prelungite; în cuvintele moștenite în comun din latină sau din surse antice neidentificabile, *ll* albanez corespunde unui *r* românesc: *qjell* = cer; *modhullë* = mazăre.

Cele două anexe de la finalul cărții nu sunt neapărat necesare pentru înțelegerea demonstrației, ele însă completează anumite puncte de detaliu și metodă.

În Anexa lingvistică am schițat metoda de cercetare comparativă prin care putem explica cuvinte la prima vedere inanalizabile, precum *melc*, *sfârc* sau *râmă*, sau „dacicul" *-dava*. Un asterisc * la începutul unui cuvânt sau al unei rădăcini (**dhe-*) arată, în această anexă, o formă gramaticală neatestată, însă reconstituită plauzibil. O serie de norme de cercetare lingvistică sunt, de asemenea, oferite simplificat în această anexă, în continuarea celor deja schițate în volumul *Babel: La început a fost Cuvântul* (Humanitas, 2022).

În Anexa istorică am prezentat, demitizate, câteva episoade din istoria neamului nostru, care nu a fost decât un popor balcanic în parte migrator, latinizat, pierdut într-o fundătură a geografiei și istoriei (vezi mai jos textul lui Nicolae Iorga

despre cum țările române au fost întotdeauna ocolite de marile drumuri) și pe care ideologii naționaliști l-au legat, începând din secolul al XIX-lea, artificial de „daci" și „geți", așa cum albanezii și-au creat o identitate care îi face să coboare din obscurii „iliri". Episoadele istorice demitizate merg de la Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare la Brâncoveanu și Cantemir.

Ideea centrală va fi aceea că nu există nici o continuitate între „daco-geții" antici și românii din timpurile istorice; românii sunt doar descendenții latinofonilor din Balcani, a căror limbă, atestată începând din 1521 (*Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung*) s-a format în centrul Peninsulei Balcanice, într-o simbioză lingvistică (un *Sprachbund*) cu albaneza, cele două limbi, fuzionate gramatical, influențând apoi masiv slava balcanică. În sprijinul ipotezei că albanezii ar fi descendenții „dacilor" este adusă analiza lingvistică: albaneza e o limbă doar pe jumătate latinizată (*halblateinisch*); tot așa, albaneza nu arată nici o urmă a vreunui contact cu greaca antică, ceea ce înseamnă că vorbitorii ei provin dintr-o regiune situată mult mai la nord decât cea actuală.

La o dată ce rămâne de determinat, între anii 800 și 1000 – altfel zis după creștinarea slavilor, ceea ce a dus la slavizarea profundă a ritualului religios al românofonilor –, românii au migrat spre Ardeal, și au purces apoi la ceea ce a fost numit „descălecările" spre Muntenia și Moldova.

Venind din Balcani, putem astfel spune, fără vreun paradox, că româna este doar un dialect al aromânei, limba rămasă în locurile de origine.

Finn negans, *neică*

Cum se explică că numele de localități, chiar din munții unde se pretinde că am stat un șir de veacuri, sunt de origine străină și mai ales slavă? Cum se explică, cu un cuvânt, o mulțime de lucruri neexplicabile cu teoria simplistă a istoricilor noștri? —George Panu, *Amintiri de la „Junimea“ din Iași*, București, 1908, vol. II, p. 10

Atitudinea de neîncredere și plictisul față de filologie ca știință, sau cea de scepticism față de lingvistică, atunci când ea nu se arată doveditoare de abisala vechime a rasei neaoșe, se arată a fi adânc înrădăcinate la români.

Dacă nu ne spune că suntem urmași de daci și trăitori aici din Paleolitic, lingvistica este considerată inutilă, sau chiar dăunătoare. La asta se adaugă neîncrederea punctată de dispreț superior față de alți români care se ocupă de limbi „exotice“ și de lingvistică sub formă de știință, iar nu de simpla învățare pe de rost a unor dicționare. (Mircea Eliade, cu sanscrita lui, e acceptat ca o excepție romantică, însă Eliade nu era un lingvist.)

În ale sale *Amintiri de la „Junimea“* (Iași, 1908), foarte cinstitul George Panu amintește cum se derulau serile filologice la acel cenaclu născător de neo-daci:

> În adevăr, marea greșală a d-lui Hăsdeu consista în faptul că se silea să deducă cuvinte din limba română de-a dreptul din limba

sanscrită sau persiană, iar câte odată dintr-o limbă absolut necunoscută, cea traco-dacică. Lua cuvinte privitoare la păstorie în România, de exemplu *cioban*, pe urmă *brânza, stâna, urda* etc. și le scotea că sunt cuvinte dacice și dovedea așa zisul dacism al acestor cuvinte comparându-le cu cuvinte din persă, sanscrită, tracică. Iată cuvântul *cioban* care, spune dl. Hăsdeu, e moștenit de la daci și traci, care erau frați cu perșii. Cu mijlocul acesta, dl. Hăsdeu făcea ca vânătorii iscusiți o dublă lovitură, căci întâi descoperea etimologia cuvântului *cioban* și al doilea descoperea o limbă necunoscută: *traco-dacica.*

Cuvântul *cioban* este însă turcesc, iar noi l-am introdus prin canalul slavilor.

Pe de altă parte, trântorii entuziaști de membri ai Junimii au început să pufnească de râs când filologul (unul autentic) Vasile Burlă a venit într-o seară să le dovedească ignoranța lui Hasdeu. Mai întâi l-au huiduit când Burlă a încercat să le arate că Hasdeu se înșela total în etimologia unor cuvinte precum *rață.* Spune Panu:

> La urmă amețisem cu toții, citațiile lui Burlă din tot felul de autori, derivațiile filologice, sufixurile și prefixurile ne dăduse la toți o durere colosală de cap.
> — Destul, destul, strigarăm...

Și tot așa, atunci când un alt filolog, mai modest decât vedeta mondenă Hasdeu, care le dădea oamenilor identitate de traco-daci, a citit o hârtie în care arăta că unele din etimologiile dacice ale lui Hasdeu se explicau simplu prin limbile finno-ugriene, în sală au țâșnit chicoteli și strigăte de „care limbi, bre?“ și: „hai, finno-ncoa“... și: *„de unde știi tu, finule?“*, sau: „bravo, fine, ungriene...“

„Caracudele“ umflate cu ceaiul și biscuiții gratuiți ai gazdei Pogor nu puteau, în căpulețele lor provinciale, să accepte că marele Hasdeu se înșela în dacopatia lui clinică și

nici că lingvistica este de fapt o știință și că unii din mijlocul lor, cu care poate chiar erau fini, se ocupau în realitate în mod serios și competent de limbile ugriene.

Iar *cioban* este un iranism intrat în română prin turcă, nu un turcism adus de slavi, cum am arătat în *Dacopatia* (p. 285, ed. 2021).

Paradoxal pentru noi, acești înainte-mergători ai culturii române de la Junimea n-ar fi fost deloc surprinși să audă că limba română s-a născut în Balcani, că este descendenta directă a latinității din acea parte a Imperiului, dar că s-a format la sud de Dunăre, de unde vorbitorii ei, la cumpăna mileniului întâi al erei noastre, aveau să urce în Ardeal, căldare etnică a unor mici nații rarefiate, cuprinse curând de regatul maghiar, care, pentru a popula regiunea, urma să aducă grupuri de coloniști din îndepărtatele ținuturi germanice de la Rin, iar ulterior avea să le permită cumanilor și iașilor (osetii) să se instaleze în Pannonia.

Junimiștii nu s-ar fi mirat, pentru că în realitate nu este nici o rușine să afli că nu te tragi din „daci“ sau „daco-geți“ și că, vorbind o limbă romanică, închegarea în Balcani este la fel de „nobilă“ pe cât e cea a fraților din Sardinia ori Sicilia. Gloria Imperiului a plutit peste tot la fel.

Nu s-ar fi mirat și pentru că ei luau totul în răspăr; cum ne spune bunul George Panu, generosul, dar neproductivul filantrop Pogor, gazda, nu înceta să vorbească, în râsetele invitaților, despre „porcii de daci“.

OASELE NU VORBESC

Rezumatul acestei cărți ar putea suna provocator și violent pentru cei obișnuiți cu narațiunea romantică oficială predată în școli de mai bine de un secol încoace și cuprinsă în versurile care încep: „Eroi au fost, eroi sunt încă..." din litania *Pui de lei* a mediocrului poet Ioan S. Nenițescu (cântată pe muzică de Ionel G. Brătianu), care continuă:

> *Și unu-i* Decebal *cel harnic*
> *Iar celălalt* Traian *cel drept*
> *Ei, pentru vatra lor, amarnic*
> *Au dat cu-atâția dușmani piept.*

Cântecul acesta vechi de un secol, dar preluat pe un ton exaltat de național-comunismul ceaușist, rezumă întreaga mitologie daco-românească. Conține totul: Decebal și Traian văzuți aproape ca doi amanți din care a ieșit ginta română, *unio mystica* ce a dus la gestația unui neam frământat de un fior de nezdruncinat, străbătând veacurile sub asaltul dușmanilor pentru a menține nația românească pururi conștientă de identitatea sa aparte, deosebită și specială, unică. Identitate rezultată dintr-o alchimie irepetabilă, prin fuziunea a două elemente magico-etnice: daco-geții și latinii, românitatea – împodobită ulterior de creștinismul ortodox – avea să rămână un model umil, dar mândru și nesupus, de închegare națională monolitică, deși permanent oprimată

și dușmănită pentru frumusețea și coerența ei, de două milenii încoace.

De-a dacii și romanii: O introducere în istoria limbii și etnogenezei românilor este mai întâi de toate un discurs asupra metodei istorice secondate de lingvistică. Desigur, va fi analizat în volum, mai întâi, mitul „continuității". Cartea analizează și fragilitatea metodei de cercetare bazate pe arheologie și pe presupoziții ideologice, reamintind că atestarea arheologică a prezenței unor populații rarefiate și lipsite de scriere nu ne va spune niciodată ce limbă sau limbi foloseau acei oameni: „oasele nu vorbesc". La fel, nici genetica sau analiza ADN-ului nu dovedesc mare lucru. Limbile se transmit, se modifică, populațiile își schimbă identitatea; grupuri umane ostile pot fi înrudite genetic, vorbind însă limbi diferite.

Dar mai ales – din perspectivă lingvistică – se revine aici asupra limbii române ca limbă „balcanică", înrudită strâns în special cu albaneza, nu doar prin lexic (fondul lexical latin al limbii române este comun în bună parte cu cel al albanezei, în această privință cartea fiind o continuare a cercetării începute în *Dacopatia*), ci în primul rând ca limbi ce funcționează similar din punct de vedere sintactic, structural și tipologic.

Contextul va fi așadar mai ales lingvistic: identitatea structurală și tipologică totală dintre română–albaneză–bulgaro-macedoneană și, într-o măsură mai mică, sârba, în special în dialectele ei numite „Torlak". O asemenea polenizare reciprocă și impregnare până la identitatea gramaticală (cum vom vedea, bulgaro-macedoneana și-a creat chiar un articol hotărât enclitic, postpus, exact ca româna și albaneza, spre deosebire de toate celelalte limbi slave) nu s-a putut petrece decât undeva în mijlocul Peninsulei Balcanice, deoarece spre vestul peninsulei limbile slave care sunt croata

și slovena sau dispăruta limbă romanică dalmată nu prezintă nici un fel de semn al acestei contaminări reciproce.

Identitatea structurală a românei cu albaneza și macedo-bulgara nu poate fi fructul hazardului, iar răspândirea uniformă în timpuri istorice, atestată prin mărturii scrise, a limbii române nu explică identitatea sa tipologică cu limbile balcanice altfel decât printr-o expansiune recentă: „descălecările" dinspre Ardeal, trecerea munților a unor grupuri mici de coloniști românofoni, la scurtă vreme după flagelul distrugătoarei invazii mongole din sec. al XIII-lea, care a anihilat împrăștiatele implantări anterioare ale cumanilor turcofoni. Colonizarea cu vorbitori de română care au venit dinspre Ardeal, apoi din Maramureș, începând cu Muntenia (numită așa pentru că acei coloniști soseau de peste munte), apoi Moldova, a (re)populat câmpia până spre Dunăre mai întâi, spre Prut, Nistru și Deltă după aceea.

Știind că albaneza este o limbă pe jumătate latinizată lexical, ipoteza propusă aici este că albanezii sunt în realitate adevărații descendenți ai dacilor, încă neromanizați în întregime, care au coborât la sud de Dunăre odată cu administrația romană și armata, în momentul numit „retragerea aureliană" (cca 271 e.n.).

Românii și aromânii, în schimb, vorbind o limbă cu adevărat neolatină, se arată atunci a fi descendenții populațiilor balcanice temeinic latinizate deja anterior, în Balcani procesul asimilării începând încă din sec. I î.e.n., la fel cum se întâmplase în paralel în Gallia sau Iberia, provincii la rândul lor profund latinizate și unde se vorbesc și astăzi limbi romanice (Franța și Spania–Portugalia).

Cert este că putem situa ca începând cel mai probabil atunci, după „retragerea aureliană", procesul unei lungi conviețuiri a proto-românilor (balcanicii latinizați) cu albanezii

(„dacii"), proces care trebuie să se fi declanșat înainte de coborârea slavilor în Balcani (sec. VI e.n.). Simbioza (a)româno-albaneză avea apoi să ducă la profunda modificare a tipologiei limbii române și ulterior a bulgaro-macedonenei, pe modelul albanez (și parțial greco-bizantin).

Ce trebuie remarcat și reținut este că în momentul în care apare în scris, în sec. al XVI-lea (prin *Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung* și alte câteva urme anterioare), în același timp cu albaneza, româna prezintă o surprinzătoare uniformitate, deși ea este în acel moment vorbită pe un teritoriu mult mai extins decât albaneza, aceasta din urmă în schimb, așa cum ne-am aștepta de la orice limbă în absența unui stat centralizat și fără o politică lingvistică, rămânând fărâmițată dialectal de atunci și până astăzi (în mare: dialectul *gheg* în nord și cel *tosk* în sud).

Cum nu putem accepta ipoteza unui fluid mistic care ar fi menținut vreme de un mileniu („mileniul de tăcere": 271–1241) unitatea limbii române, sau existența vreunui soi de ADN ocult, singura explicație a acestei anomalii este cea a unei expansiuni recente („descălecările"), un exemplu mult mai la îndemână și verificabil fiind colonizarea Americilor de către spanioli, portughezi, britanici și francezi. Sau expansiunea rușilor în Siberia.

Cheia enigmei ar putea fi, de pildă, primul țarat bulgar (681–1018), imperiul inițiat și lărgit de hanul Krum (undeva pe la începutul anilor 800, contemporan aproximativ cu Carol cel Mare), intrat în conflict cu avarii din Pannonia pentru controlul regiunii intracarpatice numite astăzi Transilvania, când grupuri de românofoni din Balcani s-au putut instala în Transilvania, de unde apoi, două secole mai târziu, au „descălecat" în regiunile numite ulterior Muntenia și Moldova, proiect al regatului maghiar, care a avut această

inițiativă de a crea zone-tampon, după distrugătoarea invazie mongolă de la jumătatea sec. al XIII-lea. De aceea, într-o fază inițială, românii coborâtori în afara arcului Carpaților – și în mod straniu și misterios fiind ortodocși de rit bulgar, deși veneau din Ardeal – au fost vasali ai regatului maghiar.

Se poate ca regii maghiari să fi încurajat direct chiar înainte de asta instalarea acelor coloniști din Balcani („valahii") în Ardeal, în cotul Carpaților, așa cum Géza II a adus coloniști germani, sașii, după anul 1141.

Cert este că, pe la 1210, Andrei II al Ungariei trimitea „un contingent de sași, *vlahi*, secui și pecenegi" (*cf.* Bibliografie: I. Ivanov, *Bulgarians, Cumans, Teutons, and Vlachs*, pp. 491–505) pentru a sprijini lupta lui Boril al Bulgariei (1207–1218; a nu se confunda cu Boris) împotriva unor căpetenii cumane rebele (tot atunci, același Andrei II a colonizat temporar Țara Bârsei cu cavaleri teutoni).

Toate acestea sunt evenimente și procese istorice de mare importanță pe care istoriografia română le-a trecut întotdeauna sistematic sub tăcere. Pentru bulgari, poate părea ciudat că acel important proces istoric – dominația temporară, înainte de venirea ungurilor, a bulgarilor la nord de Dunăre și în Ardeal – este și a fost ignorat aproape total în cărțile românești de istorie (cu excepția unor cazuri rare, precum Șerban Papacostea, *cf.* Bibliografia).

La primele lor texte scrise, pe la anul 800, slavii coborâseră deja de mai bine de două secole la sud de Dunăre, după ce stătuseră alte veacuri în ceea ce numim tradițional, dar nejustificat, „țările române", lăsând în urmă întreaga toponimie și hidronimie de origine slavă din România, dar lăsând cel mai probabil în urmă și o serie de așezări slave, căci e foarte probabil ca nu întreaga populație slavă să fi trecut la sud de Dunăre. Acei slavi nord-dunăreni, trăitori și spre nord până

în Moldova, aveau să sălășluiască alături de goți și ulterior de cumani, perpetuând toponimia și hidronimia slave ale viitoarelor Țări Române de după „descălecări" (vezi mai jos despre numele însuși de *Moldova*).

În Balcani, slavii găsiseră o populație romanizată și creștină, se creștinaseră la rândul lor, inventaseră un sistem de scriere perfect adaptat limbii lor, iar mai apoi își lărgiseră imperiul. A favoriza deplasarea și instalarea în Ardeal a unor populații care creau probleme în Balcani era o măsură ce prezenta numai avantaje. Inclusiv pentru acei vlahi care se îndepărtau astfel de centrul puterii, multă vreme – regiunea lacului Ohrid din Macedonia de astăzi. Trăind în câmpii, vlahii erau de asemenea mai ușor de deplasat decât sârbii din platourile Bosniei sau înălțimile Muntenegrului.

Nu putem specula mai detaliat în acest stadiu despre procesul trecerii grupurilor de români în Ardeal, dar știm că asta s-a petrecut ulterior și în direcție inversă, cu grupuri de români coborâți cel mai probabil din Banat și zona Mureșului, cum o spune propria lor tradiție, și care s-au instalat la o dată necunoscută pe valea Timocului în Bulgaria, fără să se știe când și cum au ajuns acolo (*cf.* Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*). Din punct de vedere lingvistic, traseul și datarea migrării nu sunt importante.

La obiecția că nu avem urmele documentate ale deplasării românilor din Balcani spre nord, putem răspunde că în egală măsură nu avem urmele documentate ale deplasării ulterioare a acelor pâlcuri de români din Ardeal până jos, în valea Timocului din Bulgaria, lângă Vidin, ei păstrând însă amintirea colectivă a faptului că strămoșii lor au venit odinioară de pe valea Mureșului. La fel cum nu avem documentarea a cum s-a ajuns ca lunga stradă prin care se intră în Praga dinspre sud să poarte și astăzi numele de *Vlašská ulice*,

deoarece pe acolo intrau odinioară ciobanii (a)români din Balcani, veniți temporar cu oile.

Mai degrabă putem sublinia – invers – absența până în Evul Mediu târziu a cimitirelor cu cruci purtând nume românești, scrise fie în chirilice, fie cu caractere latine.

Procesul instalării românilor în Ardeal, ca un soi de coloniști, trebuie să fi fost pașnic. Lingvistic și toponimic nu avem urme. E posibil chiar ca românii să fi ajuns în Ardeal aproximativ în același timp cu maghiarii, intrând într-o oarecare asociere ad-hoc cu aceștia. În privința descălecărilor ulterioare în Muntenia și Moldova – care au avut loc treptat, pas cu pas (cu capitalele mutate succesiv, pe măsura controlării terenului) –, procesul de colonizare s-a petrecut inițial, în mod limpede, în asociere cu regatul maghiar. Dincolo, spre răsărit, peste munți, în ceea ce numim Muntenia și Moldova, se întindeau pe la anul 1000 câmpiile – odinioară ale sciților și goților – ce aveau curând să fie ocupate de cumanii turcofoni veniți din Asia Centrală (și la rândul lor rapid creștinați, cum fuseseră cu secole înainte și goții germanici).

Cumanii aveau să domnească în stepele de la nordul Mării Negre și până în Carpați vreme de două secole, până la catastrofa mongolă (1241), în urma căreia, odată trecut temporar pericolul (iar cumanii dispăruți, refugiați în Pannonia spre vest și Caucaz spre sud), aveau să aibă loc „descălecările" românilor peste Carpați, creându-se astfel zone-tampon populate de vlahii trecuți muntele din Ardeal cu sprijin maghiar. Regii unguri aveau să sprijine și să încurajeze acest proces, așa cum tot ei aduseseră coloniștii sași și – o vreme – cavalerii teutoni.

Cartea combate astfel ideea – sau posibilitatea – unei pulsiuni naționale care a traversat istoria neamului – sau a oricărui

neam – și care ar fi transmis ideea de „romanitate" până în epoca modernă.

Este o carte care oferă o structură și o metodă, așadar, un cadru de studiu și o metodă de analiză și de lucru. O serie de elemente și informații sunt aduse aici pentru prima oară în atenția publicului român. Pentru a nu îngreuna demonstrația, unele elemente au fost prezentate relativ sumar, dar dacă vor stârni o discuție publică, atunci ele vor fi dezvoltate într-o ediție ulterioară.

Voi face deseori aici paralele cu Caucazul, comparații justificate din mai multe puncte de vedere: diversitatea lingvistică a „zonei de refugiu" care este Caucazul, diversitate care contrastează frapant cu uniformitatea culturii materiale a acelei regiuni; Caucazul contrastează de altfel complet și cu stepele din nordul mărilor Caspică și Neagră, care se întind până la celălalt masiv muntos, Carpații, câmpia oferind un specific cu totul diferit, ba chiar opus muntelui.

Istoria recentă ne-a arătat cum mitologia națională distilată în complex de superioritate resentimentar este un puternic drog colectiv. Am văzut-o cu Rusia lui Putin și cu Serbia lui Miloșevici. Anexa istorică conține de aceea, spuneam, câteva exerciții de demitizare a unor figuri sau episoade istorice naționale, din care vedem de pildă violența războaielor moldo–valahe. Totuși, dată fiind natura subiectului, care atinge o întreagă ideologie națională deja seculară, m-am abținut de la tonul polemic; plec de la: analiza credibilității textelor antice (pornind de la pretinsa identitate dintre *daci* și *geți*); formarea limbii române la sud de Dunăre, cel mai probabil în urma unui proces de simbioză cu ceea ce aveau să devină albaneza și bulgaro-macedoneana; expansiunea limbii române prin acele „descălecări" peste

munte (sec. XIII–XIV), în urma cataclismului mondial care au fost invaziile mongole (teorie deja schițată în *Dacopatia*).

Multe din remarcile lingvistice pe care le condensez aici sunt deja cunoscute, o parte chiar încă din secolul al XIX-lea (de la mult hulitul istoric austriac Eduard Rösler – scris și Roesler), dar au fost sistematic ocolite de lingvistica oficială românească. Altele sunt cu totul noi, precum, de pildă, identitatea structurală pe care o revelez în seria adverbelor calchiate de la o limbă la alta, între albaneză și română: *kushdo*, *kurdo* – *oricine*, *oricând* etc. (vezi mai jos).

Date fiind noutatea și complexitatea subiectului, o serie de repetiții s-au dovedit inevitabile.

Pentru sursele clasice, nu am pus la Bibliografie multe referințe academice, deoarece ele sunt fie foarte cunoscute, fie accesibile oricui (inutil să indicăm o ediție tipărită pentru „cei mai viteji și mai drepți dintre traci"). Fiind o carte de popularizare, bibliografia și trimiterile au fost păstrate la un strict minimum, pentru a înlesni lectura. O ediție ulterioară, îmbogățită și de tendință mai academică, va remedia eventualele lipsuri.

Scenariul oficial

Înainte de toate, trebuie să insistăm că nu știm absolut deloc cum își spuneau „dacii". Ne lovim aici de o primă problemă de care n-a ținut mai nimeni cont până acum, una de prudență metodologică elementară... Nu știm cum își spuneau ei și nici dacă „ei" vorbeau o singură limbă, și nu erau cumva o confederație tribală vorbind limbi diferite, ceea ce ar fi cel mai probabil, limbi chiar neînrudite, cum am

văzut-o în Caucaz cu revolta imamului Șamil împotriva rușilor, în sec. al XIX-lea, când acel faimos lider religios și politic improvizat, de etnie *avar* (nume dat de ruși, dar fără nici o legătură cu migratorii *avari* din Evul Mediu), a putut să reziste 25 de ani în fața uneia din cele mai moderne armate ale lumii de atunci, cu toate că Șamil domnea peste un emirat islamic compus din triburi și mici nații caucaziene diferite. Nimic, absolut nimic nu ne spune că „dacii" își ziceau *daci*, cum nici cecenii nu-și zic ceceni și nici georgienii, armenii sau albanezii, ba chiar nici grecii nu se desemnează pe sine cu numele pe care li le dau alții...

...Iar pe militarii ruși nu-i interesa câtuși de puțin identitatea etnică a răzvrătiților caucazieni, pe care ei îi desemnau colectiv ca „lezghini", „ceceni" sau chiar „tătari". Doar câte un intelectual excepțional ca Tolstoi înțelegea diferențele etnice și lingvistice dintre „munteni", diferențe pe care le studia ca să scrie romane și nuvele precum *Hagi Murat.*

Apoi, după ce rușii au cucerit Caucazul în totalitate, ei l-au „unificat" sub conducerea unui vicerege care-și avea centrul puterii la Tbilisi, în Georgia... exact cum au făcut romanii cu „Dacia". Argumentul culturii materiale aparent unitare în „Dacia" (oale, arme, cușme frigiene pe Columna lui Traian) se arată astfel lipsit de substanță, în realitate. Cum vom vedea mai departe, arheologii, chiar unii extrem de competenți în domeniul lor, comit foarte adesea eroarea de a considera că o uniformitate culturală, să zicem extinderea geografică a unui anume tip de ceramică sau de ritual funerar, implică uniformitatea etnică sau lingvistică. Realitatea etnolingvistică ar trebui să le arate amploarea erorii. Oalele, armele, decorațiunile circulă. Astfel, tot în acel Caucaz atât de fragmentat lingvistic, uniformitatea culturală este frapantă, și așa a fost încă de la primele contacte ale nord-caucazienilor cu rușii:

același tip de îmbrăcăminte, aceeași hrană, aceleași arme, aceleași legi ale vendettei de la o comunitate etnică la alta, indiferent că e vorba de creștini, musulmani sau animiști, de ceceni, georgieni, cerchezi sau lezghini.

În schimb, fărâmițarea etnică și lingvistică a Caucazului este totală. Un arheolog al viitorului, sau unul lipsit de cunoștințe lingvistice, ar deduce că acolo, în Caucaz, viețuia un popor măreț cu o limbă unică, când de fapt, în ciuda uniformității aparente a hainelor și oalelor, nenumăratele triburi de acolo, fiecare cu limba lui, s-au războit și hăcuit între ele fără milă încă din noaptea timpului, mâncând însă din oale identice.

Așa a funcționat (voit sau nu) eroarea arheologilor, care din câteva oale și vârfuri de săgeți reconstituie o cultură și o civilizație a „geților“, ca să nu mai vorbim de derapajele unei Marija Gimbutas, care inventase o întreagă cultură a „kurganelor“, pe care o atribuia unei populații unice și uniforme (și pe care dacopații o atribuie tot „strămoșilor noștri“).

De aceea, argumentul uniformității culturale dedus forțat din existența în mai multe locuri a tipului de construcție numit *murus dacicus* (care de fapt indică o tehnică elenistică) nu are nici o valoare. Populații sau triburi disparate s-au putut inspira unele de la altele, mai ales dacă trăiau pe teritorii contigue (vezi anecdota – reală – din Anexa istorică, pp. 229–230). Tot așa, în Caucaz avem peste tot același tip de construcții medievale din piatră locală, sate întregi de turnuri medievale familiale, de un tip identic la *ceceni* și *inguși*, la dușmanii lor tradiționali, *osetii* iranieni, pe versanții de nord ai muntelui, dar și pe versantul sudic, la *svanii* de limbă kartveliană (*cf.* Е.И. Крупнов, *Средневековая Ингушетия*, Москва, 1971 / E.I. Krupnov, *Srednevekovie Ingușeția* [*Ingușetia medievală*], Moscova, 1971).

Insuficiențele arheologiei

Deseori, așadar, sunt aduse argumente arheologice în sprijinul „continuității". Obsesia – depășită de decenii prin alte părți în afara României – că arheologia „dovedește" a devenit la fel de pernicioasă pe cât e obsesia cu genetica.

Abia recent arheologii au început să înțeleagă că fără o cooperare cu lingvistica rezultatele lor duc foarte adesea la concluzii false. Am spus, dar trebuie insistat: una dintre teoriile cu totul greșite care au domnit în ultimele secole și de care arheologii și istoricii au început doar recent să se dezbare este cea care stabilea o corespondență automată între o anumită cultură materială și o populație bine definită, vorbind o limbă precisă. Atlase întregi de hărți fanteziste au fost stabilite și publicate, hărți care au intrat și în manualele școlare, prezentând în mod fals și abuziv extinderea cutărei sau cutărei populații pe baza unor podoabe („celtice", de pildă) sau tipuri de oale și unelte domestice prezentând o anume decorație („celtă", „scitică" etc.).

La fel, cutare rest de zid sau palisadă antică e zis „dacic", pentru că „dacii" sunt crezuți a fi folosit astfel de procedee de construcție etc... sau dacă vasele de lut sunt decorate într-un anume fel, atunci înseamnă că avem de-a face cu populația X sau Z. (Cât de greșit poate fi un asemenea raționament vedem iarăși din anecdota prezentată în Anexa istorică, pp. 229–230.)

Am dat deja de mai multe ori exemplul Caucazului, unde întâlnim cazuri extreme, precum în Daghestan, unde fiecare vale vorbește o altă limbă și unde, pentru o populație de două milioane de oameni, sunt oficial inventariate și astăzi 26 de limbi distincte, fiecare cu dialectele ei! Limbi locale, indigene,

fără a le mai socoti pe cele turcice sau iraniene de la câmpie, sau rusa sosită recent.

Invers, cum am arătat-o și în *Dacopatia* (p. 106, ed. 2021), se poate întâmpla ca o populație să prezinte trăsături total diferite de la o zonă la alta, cum vedem că se întâmplă în cazul etruscilor din Italia, dar să vorbească o singură limbă, în ciuda acestei diversități culturale. Știm că era vorba de o singură populație acolo, în Etruria antică, Toscana de astăzi, pentru că, din fericire, etruscii scriau, ba chiar, prin romani – supușii și elevii, apoi cuceritorii lor –, folosim literele lor și astăzi: alfabetul pe care-l numim *latin* este, de fapt, cel *etrusc*. Chiar dacă nu înțelegem limba etruscă, uniformitatea inscripțiilor ne arată limpede că e vorba de o populație unică în regiunea care și azi poartă numele lor: *Toscana* (de la *Etruscana*). Cu toate astea, unii dintre ei *ardeau morții și le îngropau cenușa* în urne de ceramică sigilate, pe când alții *păstrau trupurile intacte în cavouri* cu o arhitectură complexă care imitau locuințele terestre, și asta exact în aceeași perioadă istorică. Dacă nu am avea inscripțiile la dispoziție, am fi tentați să credem că era vorba de populații total diferite.

Arheologii nu au însă această prudență elementară și sunt capabili să inventeze o cultură anume (ba chiar și o conștiință etnică) pe baza unui tip de ceramică, a unor vârfuri de săgeată, sau din cauza unui drapel cu lup sau dragon, deși experiența și bunul-simț ar trebui să le arate cum se propagă módele culturale chiar și astăzi.

Nepăsarea față de lingvistică îi poate împinge pe istorici spre derive serioase, ca atunci când un cercetător altminteri competent, cum este Florin Curta, merge până la a lăsa de înțeles că slavii n-au existat și că ar fi doar un concept cultural bizantin, el ignorând astfel noțiunea însăși a familiei de limbi slave (*cf.* Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*).

Manualele școlare

Subiectul ne impune să începem prin a rezuma teoria *etnogenezei* românilor așa cum este predată în manualele școlare. Ce spune, de pildă, manualul de istorie pentru clasa a XII-a (autori: Magda Stan și Cristian Vornicu, 2016), care nu face decât să reia și să continue felul în care istoria a fost predată de-a lungul generațiilor, prin toate regimurile politice, fără ca teoria, ideologia principală și centrală, să fie vreodată contestată?

Ei bine, manualul de clasa a XII-a începe prin a declara – ca un adevăr definitiv stabilit – că „spațiul etnogenezei române cuprinde teritorii *atât la nord* de Dunăre, cât și în Peninsula Balcanică". De îndată, elevilor le este oferită cunoscuta listă sumară de cuvinte „dacice": *aprig, baltă, barză, brad, brânză, brâu, Carpați, căciulă, codru, copil, Dunăre, gard, mal, mazăre, mânz, moș, Mureș, Olt, pârâu, prunc, strugure, vatră.*

Din aceste 22 de cuvinte, majoritatea (14): *baltă, barză, brad* etc. până la *pârâu* și *vatră* se întâlnesc în albaneză (pentru *baltë*, de altfel, până și DEX-ul oferă etimologii valabile, deoarece cuvântul este luat fie din albaneză, fie din slavă). Trei sunt hidronime (nume de râuri), iar cinci, într-adevăr de origine obscură (*aprig, brânză, brâu, prunc, strugure*) reprezintă, cu excepția *brânzei,* total impenetrabile nume de realități domestice, prea marginale pentru a se putea construi o dimensiune lingvistică și socioculturală pe baza lor. *Copil* se întâlnește de altfel în toate limbile din Balcani, inclusiv în greacă, având în toate, cu excepția românei, sensul de *bastard,* odraslă ilegitimă, copil „din flori". La fel, *vatră* se întâlnește în mai toate limbile din Balcani, cu sensul de „foc", dar vom vedea că originea sa este albaneză (pp. 180–181).

Cum constatăm, s-a renunțat în manual la *varză* și *vie-ure*, dar ar trebui poate adăugată *mămăliga* (cf. *Dacopatia*, pp 229–230, ed. 2021).

Rămânem așadar cu: *aprig*, *brânză*, *brâu*, *prunc* și *struğure*. Este un inventar derizoriu, pe baza căruia nu se poate construi nimic. De altfel, noțiunea însăși de „substrat“ este o aproximație leneșă și neștiințifică (vezi Anexa lingvistică).

Printre „dovezile continuității“, manualul de istorie pentru clasa a XII-a citează apoi un fragment din Priscus Panites, un diplomat și retor bizantin care a ajuns la curtea hunului Attila, în Pannonia, în sec. V și a descris cu oarecare detalii cum a traversat el țara „sciților“, trecând Istrul (Dunărea) și mai multe alte râuri cu nume care nu evocă nimic cunoscut și cum a ajuns la sciți și huni, însă manualul lasă de înțeles că acei „sciți“ întâlniți de diplomatul bizantin ar fi de fapt strămoșii nord-dunăreni ai românilor. Textul spune însă doar „sciți“, etichetă generică.

Este apoi reprodus cunoscutul episod povestit de Theophilact din Simocatta (sec. VII) și preluat și de Teofan Mărturisitorul (Theophanes Confessor) din sec. IX, care pomenește suburbia Vlaherne (a vlahilor) de lângă Constantinopol și o revoltă împotriva împăratului Anastasius din anul 513, totul urmat de episodul cu expresia „*Torna, torna, fratre!*“ (τόρνα, τόρνα, φράτρε), unde respectiva frază a generat panica și deruta unei armate, pentru că recruții sau mercenarii ar fi crezut că trebuie să se întoarcă.

Acel episod se petrece însă în inima Balcanilor, lângă munții Haemus din Bulgaria de azi, iar nu la nord de Dunăre, și nu face altceva decât să confirme că exista pe atunci o latinitate lingvistică în Balcani, întinsă până spre Constantinopol, ceea ce este cu totul de așteptat, dată fiind prezența masivă până în timpuri recente a aromânilor și a dalmaților

în Peninsula Balcanică. Aromâna are și astăzi verbul simplu *tornu*, din latinescul *tornare*, folosit în toate înțelesurile, inclusiv cel de a vărsa un lichid (care e cel principal în româna nord-dunăreană, unde sensul aromân al lui *tornu*, a se întoarce, a fost dintotdeauna redat prin adăugarea prepoziției verbale *în-*: *eu mă întorn*, „mă întorc", acolo unde aromâna spune simplu: *eu tornu*). Dicționarul aromân al lui Tache Papahagi (Papahagi, p. 1041) oferă exemple limpezi, precum: *toarnă-te, tate bune* = „întoarce-te, tată bun". Ce vedem acolo, așadar, este că în armata bizantină erau înrolați strămoși ai aromânilor din Balcani, ceea ce era cu totul de așteptat.

Manualul de clasa a XII-a folosește apoi insistent expresii nejustificate precum „geto-dacii din Dobrogea", sugerând realitatea unei populații unitare încă din Antichitate pe teritoriul României de astăzi: „Geto-dacii din Dobrogea de astăzi au intrat sub stăpânirea romană în anul 46 d. H., făcând parte din provincia Moesia". Vom vedea de ce formula „geto-dacii", cu care ne-am obișnuit atât, este o creație artificială, nesprijinită și nejustificată de puținele mărturii antice. Geții și dacii erau două populații (sau confederații tribale) diferite.

Imediat după aceea, aflăm din manual că „la sfârșitul sec. I d. H., regele dac Decebal (87–106) *a refăcut unitatea statului dac*...". Se sugerează astfel, în mod intenționat, că „statul dac" ar fi coincis oarecum, sau cel puțin aproximativ, cu România actuală. La fel de vagă în mod voit este și formularea: „Atunci când împăratul Aurelian a decis, din rațiuni strategice, retragerea armatei și administrației din provincia imperială Dacia, în anul 271, majoritatea populației a continuat să trăiască la nord de Dunăre".

Concluzia manualului este: „Procesul etnogenezei românești s-a desfășurat, în principal, la nord de Dunăre, dar și la sud de fluviu, încheindu-se spre sfârșitul sec. al VII-lea".

Nimic din cele prezentate ca dovezi nu justifică o asemenea dogmă, dar manualul și-a încheiat prin asta „demonstrația".

Nu ni se spune absolut nimic în manual despre celelalte populații care au trăit vreme îndelungată la nord de Dunăre, uneori multe secole, de-a lungul acelui „mileniu de tăcere" (cca 271–1241, de la retragerea aureliană până la invazia mongolă). Este vorba de populații dintre care unele sunt atestate masiv în scris în limba lor (goții, slavii și cumanii), dar ni se spune despre ele doar că „s-au perindat" și sunt enumerate sumar: („huni, vizigoți, gepizi, avari, slavi, bulgari etc."). S-au „perindat" însă prin ceea ce vom vedea că este o „zonă de expansiune" (Moldova și Muntenia de azi), ba mai mult: spre deosebire de proto-valahii care nu ne-au lăsat nici o urmă, unii „barbari" au lăsat monumente scrise, precum Biblia lui Wulfila, în limba goților, sau aproape întreaga toponimie și hidronimie a României de astăzi, care sunt de origine slavă, iar nu – cu rare excepții – romanică sau „dacică", potrivit teoriei continuității.

Dar până și un istoric (deși e contestat ca atare) onest ca Neagu Djuvara folosește în *Istoria* sa ilustrată (Djuvara, p. 13) expresia „geto-dacii", cu toate că el are grijă să precizeze (spre deosebire de manualul de clasa a XII-a) că *dacii* locuiau în Transilvania („în special", spune el), iar *geții* „în Muntenia, Dobrogea și până în Basarabia". Desigur, nimic nu justifică afirmația „și până în Basarabia", aceasta este doar o viziune a spiritului, nesprijinită de fapte, mărturii și logică.

Despre câmpiile sciților și despre Scitia de la nord de Dunăre, menționate permanent și insistent de textele antice, Djuvara nu pomenește însă absolut nimic. În schimb, el se dovedește mai onest și rezervat atunci când scrie:

> La sud de ei [geto-dacii] se găseau tracii. Mulți istorici cred, pe baza unei singure propoziții a istoricului grec Herodot (secolul al

V-lea î.Cr.), că și geto-dacii erau o ramură a tracilor. Astăzi se pare că nu e chiar așa. Ar fi fost rude apropiate ale tracilor, dar limbile (puținul cât a mai rămas din aceste limbi, nu se potrivesc sută la sută, nu avem la geto-daci aceleași nume de localități, nu avem aceleași nume de regi ca la traci și, mai cu seamă, la traci se cunosc numele a zeci de zeități, dacă nu chiar sute, pe când geto-dacii par a nu fi avut decât o singură zeitate principală: Zalmoxis).

Desigur, în înflăcărarea dorinței de a demonstra, Neagu Djuvara a uitat că Herodot nu vorbește câtuși de puțin despre *daci* sau *geto-daci*, ci doar despre un neam numit al *geților*, care trăiau *la sud de Dunăre*. Dacii îi erau necunoscuți lui Herodot (vezi mai jos).

O ficțiune perpetuată fără mari discuții peste generații – și mai ales de la *Getica* lui Pârvan încoace – este așadar cea a identității, sau înrudirii strânse, a *dacilor* cu *geții*. *Getica* lui Pârvan avea de altfel ca subtitlu: *O protoistorie a Daciei*. Sau, cum o scria cu dezinvoltură în timpul protocronismului ceaușist Ariton Vraciu: „Elementele autohtone (numite în diferite feluri: *traco-dace*, *dace*, *daco-getice*, *daco-moesiene*, *traco-daco-gete* și chiar, cu termeni mai vechi, *traco-ilire* ori *daco-traco-ilire*)“ (Vraciu, p. 14).

Nimic din toate acestea nu e justificat, nici una din aceste apropieri abuzive. Insistența pe identitatea celor două grupuri, dacii și geții, presupunând că ar fi fost populații relativ omogene, și nu confederații tribale cărora li se dăduseră din comoditate nume generice, se dovedește a fi doar un act de credință și o unealtă ideologică. Începând cu școala ardeleană, s-a decis că a existat o populație unită, daco-geții, și că aceștia ar fi preluat în mod uniform limba latină, pentru că graiul lor „daco-get“ sau „geto-dac“ ar fi fost uniform deja înainte de latinizare.

Dar nici măcar sub forma aceasta argumentul nu ar fi fost convingător, dacă ne uităm spre latinitatea iberică, unde

găsim spaniola (castiliană), portugheza și catalana, fiecare cu dialectele ei, fără a mai vorbi de limbi *hibride* precum *galiciana*, un soi de portugheză masiv influențată de castiliană, de spaniolă. Limbile acelea s-au diversificat în absența oricărui proiect național (ceea ce nu avea să existe până la șocul universal al Revoluției Franceze din 1789), însă ni se cere să credem că în cazul limbii române un fior național unic, un soi de super-ADN, urcând până la daco-geți, ar fi dus la o coeziune care este în realitate doar o imagine recentă și artificială.

Cheia răspândirii romanității moderne, vom vedea, dar am spus-o deja, se dovedește ușor de identificat și definit: „descălecările" dinspre Ardeal în sec. al XIV-lea – spre Muntenia mai întâi, spre Moldova două sau trei decenii mai târziu –, expediții de colonizare care au fost inițiativa și acțiunea unor grupuri umane mici, într-o fază inițială, venind dintr-o zonă restrânsă – între arcul Carpaților și Maramureș – unde se vorbea într-adevăr o limbă română unitară, dar de imigrație recentă, ceea ce justifică cum acea limbă – formată în Balcani – s-a putut răspândi ulterior uniform în Câmpia Română și în Moldova. Așa se explică numitul „miracol": faptul că de la primele texte, în secolele XVI–XVII, limba română este aproape identică în toate cele trei provincii istorice (vezi mai jos o serie de remarci despre demografie).

Scenariul care umple „mileniul de tăcere"

Scenariul propus aici, care umple „mileniul de tăcere" (271–1241), este foarte simplu și logic și rezolvă toate problemele și perplexitățile. Am evocat deja posibilitatea – ba chiar înalta probabilitate – ca albaneza să fie o limbă descinsă direct din limba dacilor, numai pe jumătate latinizați (și anume doar

lexical) în cei abia 160 de ani de ocupație romană. Tipologic, cum vom vedea, nimic nu s-ar opune acestui fapt. Albaneza este o limbă de tip *satem* (vezi Anexa lingvistică), iar din puținele mărturii extrase din toponimie, potrivit surselor antice, limba dacilor era de asemenea o limbă *satem*, cum fusese de altfel și limba – sau limbile – tracilor, potrivit puținului pe care îl cunoaștem despre ele. Situație cât se poate de naturală, dat fiind că și limbile vecine de la nord și răsărit, slava și limbile iraniene, sunt tot de tip *satem*. Am avea astfel acolo un continuum lingvistic indo-european al celor veniți în mileniile anterioare pe la nordul Mării Negre.

Din resturile și fărâmele pe care le știm despre *limba dacilor* vedem că bună parte din ceea ce ne-a rămas s-ar explica foarte bine prin albaneză.

Un prim exemplu este termenul albanez *mal*, „munte" (în unele contexte chiar și „pădure"), pe care îl întâlnim în denumirea de *Dacia Maluensis*, ceea ce ar fi o simplă traducere în limba locală a denumirii administrative latine de Dacia Ripensis („Muntoasă", sau „Dacia de-a lungul fluviului" – de la *ripa* = râpă, munte, mal – așa cum exista și provincia romană Noricum Ripense). Este de altfel aproape ironic cum Câmpia Română a ajuns ulterior, după „descălecare", să fie numită „Muntenia", iar locuitorii ei „munteni", deși majoritatea trăiesc la șes.

La fel, vom invoca denumirea tribului dacic al „*burilor*", subliniind că *burrë* înseamnă și astăzi „om", „bărbat" în albaneză (cu articolul hotărât: *burri*). Nenumărate populații pe planetă s-au numit pe sine „oameni", de la *bantu* (literalmente: oameni, plural de la *muntu* = om) până la *ceceni* (*nwokhchi*) și odinioară *alamanii* germanici (*alle Mann*).

Abrupta regiune muntoasă din nordul Albaniei de azi s-a numit întotdeauna, în timpuri istorice, *Malësia* = Muntoasa.

Pe un muntenegrin, albanezii îl numesc: *Malazias*. *Burii* din Dacia *Maluensis* ar fi astăzi burii (*burra*, plural de la *burrë*) din *Malësia*.

Interpretarea mea face deodată cât se poate de plauzibil ca un nume precum Burebista să fie în realitate un compus, o denumire de funcție, sau poate chiar un nume propriu construit pe rădăcina *bur*, *buri* = oameni, popor. În toate încrengăturile etnolingvistice ale indo-europenilor antici găsim nume compuse care implică noțiuni eroice și de dominare a poporului armat, a luptătorilor, de la indienii vedici până la slavi și grecii antici. Nume precum *Vladi-mir* („Stăpânul Lumii" sau „al Păcii"), *Siegfried* („Aducător de Victorie", „*Sig*"), Ἀνδροκλῆς (Androkles) – „Gloria oamenilor", de la ἀνήρ (*anér*), „bărbat" (genitiv ἀνδρός), și κλέος (*kléos*) „glorie", sau *Nikolaos* (Νικόλαος, Cel care deține victoria – νίκη, *níke* – asupra poporului – λαός, *laós*). Nenumărate sunt numele proprii grecești care conțin „*laós*", popor, oameni. A imagina că numele unui lider al dacilor indo-europeni conținea noțiunea de oameni, popor, *buri*, este cât se poate de plauzibil și de așteptat. Nimic din cuvintele românești „de substrat" nu explică Burebista, Buridava sau numele dacilor „buri". Burebista ar fi însă, cum vedem, prin albaneză, un banal nume indo-european compus, cum întâlnim atâtea nume de conducători de oameni: Nikolaos etc.

Tot așa, Dekebalus și Dekeneu (Deceneus sau Decaeneus, Δεκαίνεος, *Dekaineos*) încep în mod plauzibil cu aceeași rădăcină, **dek*-. Avem acolo nenumărate posibilități de apropiere cu albaneza, de la **dëk*- (*dëkoj*, a lovi, a sparge) la **djek*- (a arde), *dikë* (poftă sălbatică, înrudit cu slavul *dikъ*, sălbatic), sau simpla rădăcină verbală albaneză erodată **di*- = a ști, a cunoaște (înrudit cu sanscritul *dhyāti*, a observa); ținând cont și de faptul că *ballë* înseamnă „frunte" în albaneză,

în toate sensurile, atât anatomic, cât și, în termeni militari, de pildă, „linia frontului", avem o explicație albaneză și pentru partea a doua a numelui lui Decebal ([*dekebal*]), care ar putea fi atunci perfectul și banalul echivalent dac (arhaic albanez) al unui nume precum Sophocles, compus din *sophós*, „înțelept" și *kléos*, „glorie", sau galicul Vercingetorix, care nici măcar nu era un nume propriu, căci e reconstituit ca a fi însemnat „Rege (rix) peste eroi".

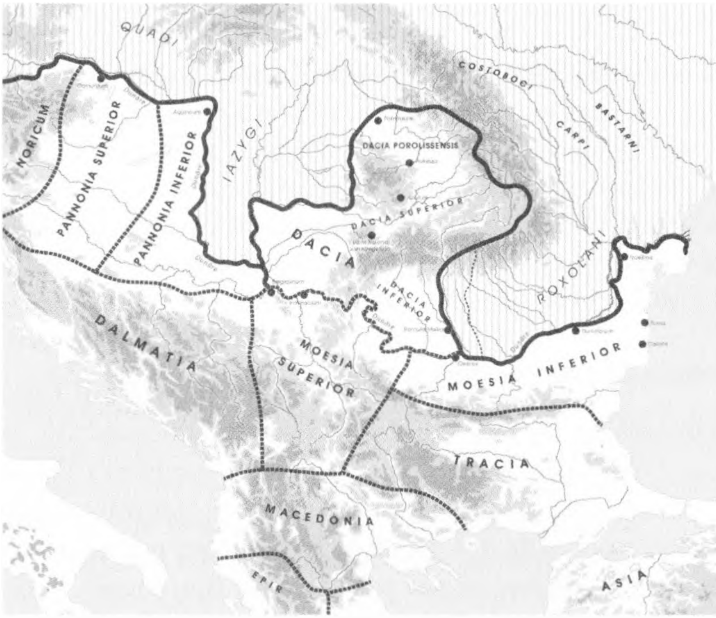
O serie întreagă din toponimele și numele proprii „dacice" s-ar explica astfel prin albaneză. Din nou, Bur(r)idava, precum și Burebista, cum am arătat, pot avea la bază termenul curent albanez *burrë* (cu articol hotărât: *burri*) = om, bărbat. Dar chiar și numele munților *Carpați* ar putea avea ca origine rădăcina care stă la baza albanezului *karpë* = stâncă, rocă. Asta ar face din Carpați: Munții Stâncoși, denumire banală, Rocky Mountains. Şi, desigur, ar atrage atenția asupra denumirii dacilor Carpi!... Aceia ar fi pur și simplu „munteni". În Caucaz, de pildă, „munteni" este termenul prin care cei care locuiesc pe înălțimi se numesc pe ei înșiși. Cecenii numesc „munteni", *lamaroy* (de la *lam*, munte), pe toți cei care locuiesc în văile alpine, indiferent de limbă sau de grupul etnic căruia îi aparțin.

Iar Dacia Ripensis, numită alternativ Dacia Maluensis, despre care am arătat că se poate explica prin albanezul *mal*, „munte", ar face atunci că românescul *mal* are de fapt un sens deturnat spre o realitate geografică mai modestă, la fel cum slavul *bereg* (malul unei ape) corespunde germanicului *berg*, „munte".

„RETRAGEREA AURELIANĂ"

În trecut, unii lingviști și istorici români mai puțin ideologizați, dar care totuși susțineau teza „continuității" la nord de Dunăre au afirmat că latinizarea completă a Daciei ar fi fost posibilă doar datorită faptului că romanii exterminaseră mare parte din populația locală de sex masculin și că un val de coloniști *ex toto orbe Romano*, cum spunea Eutropius (*Breviarium ab Urbe condita*, VIII, 6, 2). din întreg imperiul, ar fi venit să umple rapid provincia.

Discuția – și disputele – datează din secolul al XIX-lea. Paradoxal, deși doar în aparență, unii corifei ai Școlii Ardelene împărtășeau părerea că romanii îi exterminaseră cu totul pe daci – dat fiind caracterul ireductibil și etern ostil al acestora – și că repopulaseră Dacia cu coloniști aduși de pretutindeni din imperiu. Intenția Școlii Ardelene era, desigur, de a sugera că românii sunt latini puri, neamestecați cu barbarii daci, ci de sorginte nobilă și de stirpe rară. Dar arheologia nu poate confirma nici un fel de tentativă de exterminare a localnicilor, ceea ce n-ar fi fost de altfel necesar, fiind un lucru care nu are, oricum, vreun precedent în istoria Imperiului Roman. Apoi, romanii nu aveau o politică lingvistică sau „rasială", acestea fiind de fapt anacronisme. Peste tot, romanilor le-a fost indiferent ce limbi vorbeau băștinașii ocupați.

Ce știm despre *retragerea aureliană* găsim la Flavius Vopiscus (care îl continuă și completează pe Eutropius), în *Vita divi Aureliani* (39, 7):

> *Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvinam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans, eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam* („Când a văzut Iliria și Moesia devastate și distruse, [Aurelian] a părăsit provincia Dacia Transdanubiană, întemeiată de Traian, cu oastea și locuitorii, pierzând speranța că ar mai putea să o apere, și a reinstalat oamenii mutați de acolo în Moesia, numind provincia *Dacia*“).

Deplasarea masivă a populației într-o provincie nouă la sud de Dunăre și înființarea unei alte Dacii Ripensis (ecou și traducere a numelui abandonatei Dacii *Maluensis*, „Muntoasa“), în ceea ce este nordul Bulgariei de astăzi, nu ar avea

nimic neverosimil. Cu câteva decenii înainte de cucerirea Daciei, după distrugerea Templului din Ierusalim în anul 70, romanii deportaseră în Siria și Italia un mare număr de evrei care se revoltaseră.

Mutarea de populații nu putea fi o mare problemă, dacă ne amintim că Dacia imediat după cucerirea lui Traian fusese populată în bună parte cu grupuri umane aduse din întregul imperiu, *ex toto orbe Romano*, și nimic nu spune că toți aceia o făcuseră de bunăvoie. Descendenții unei populații care fusese adusă „din tot imperiul", altfel zis uneori de la distanțe foarte mari, puteau cu atât mai ușor să fie în cea mai bună parte mutați câteva zeci de kilometri, de partea cealaltă a fluviului militarizat, fortificat și devenit o nouă frontieră, una naturală. Încă de la Cezar, romanii considerau că Dunărea ar putea sau ar trebui să fie o frontieră naturală. Pe la 270, goții devastaseră deja Moesia (nordul Bulgariei de astăzi), unde Imperiul avea să creeze noua provincie numită tot Dacia, iar raidurile lor duseseră la pierderi în populație. Cine ar fi preferat să rămână în urmă, prin văile și pe platourile Ardealului abandonat și cu totul neprotejat? (Dacia romană nu reprezentase decât Transilvania, Banatul și Oltenia.)

Și, desigur, plutește și întrebarea de un simplu bun-simț și logică elementare: de ce ar fi creat administrația imperială o nouă provincie numită tot *Dacia* imediat la sud de Dunăre, dacă nu era pentru instalarea unei populații relativ importante, căci altminteri trupele și funcționarii puteau fi oricum împrăștiați oriunde în imperiu? Niciodată nu s-a creat o provincie nouă doar pentru funcționari. De altfel, cum scrie și Brătianu (Brătianu, p. 33), inscripțiile romane din Dacia nu depășesc anii 255–258, altfel zis se opresc cu trei decenii înaintea retragerii și lipsesc după aceea. După 260 nu mai apar nici daci și nici latini în ceea ce fusese „Dacia".

Desigur, o parte a „dacilor“ din ceea ce este astăzi Ardealul trăiseră izolat în zone greu accesibile. Acea parte, evident incomplet romanizată, izolată în munți, nu avea să fugă la sudul Dunării și se va fi topit în grupurile de invadatori ulteriori. Cei care au plecat la sud de Dunăre împreună cu administrația și armata vor fi fost cei din orașe și din satele importante, care vorbeau fie și aproximativ latina, sau cel puțin un *pidgin*, cum vedem că a rămas până astăzi albaneza. Ideea că o populație se putea deplasa la adăpost definitiv câteva zeci de kilometri nu are nimic extraordinar, dacă ne gândim că aceia fugeau din fața unei alte populații care parcursese sute, sau chiar peste o mie de kilometri pentru a ajunge acolo, dat fiind că una din teoriile privind originea goților îi plasează în Scandinavia, ca apoi să regăsim ultimii ostrogoți, mai bine de un mileniu mai târziu, în Crimeea, după ce vizigoții se deplasaseră la rândul lor chiar până în Spania și în nordul Africii.

Că o întreagă populație, cel puțin cea urbană, putea fi mutată în masă în fața dezastrului declanșat de invaziile germanice o vedem din felul radical în care s-a petrecut retragerea romană din Noricum (aproximativ Austria de azi), o provincie de asemenea foarte puțin latinizată și extrem de greu și costisitor de apărat. Evenimentul este mai tardiv, însă avem o descriere vie a circumstanțelor în care s-a petrecut: Eugippius descrie în *Viața Sfântului Servius* cum în anul 488 întreaga populație urbană din Noricum a fost evacuată în Italia. Tot procesul de prăbușire a controlului roman al provinciei Noricum Ripense pare să se fi întins pe o perioadă de 12 ani.

În capitolul XXIV, de pildă, Eugippius scrie:

În acea noapte, herulii au efectuat un atac brusc, neașteptat, au jefuit orașul și i-au luat pe majoritatea oamenilor în captivitate. L-au spânzurat pe preotul Maximianus pe o cruce.

Mai departe citim despre năvala unei mulțimi de alamanni germanici, „slujitori ai Morții“, care pustiesc iarăși totul. Și din nou:

locuitorii orașului Quintanis, epuizați de incursiunile necontenite ale alamannilor, și-au părăsit locuințele și s-au mutat în orașul Batavis. [...] Câțiva s-au dovedit încăpățânați [și au rămas], dar nu au scăpat de sabia ostilă. În aceeași săptămână, turingii au luat cu asalt orașul; iar dintre cei care rămăseseră acolo, o parte au fost măcelăriți, iar ceilalți au fost duși în robie și au plătit astfel pentru îndrăzneala lor.

Citind un asemenea catalog al ororilor, înțelegem ce îi putea aștepta pe cei care ar fi vrut să nu dea ascultare ordinului de evacuare definitivă din Dacia în anul 271, în fața tăvălugului goților, care aveau apoi să se instaleze vreme îndelungată mai peste tot teritoriul de astăzi al României, înainte de a se creștina, fiind la rândul lor striviți de huni. Dacă înțelegem realitatea strămutării spre sud cel puțin a populației urbane din Dacia (practic numai Transilvania și Oltenia), dintre care o bună parte doar superficial latinizate, asta ar rezolva cu totul și în mod foarte simplu chestiunea mult dezbătută a timpului prea scurt pentru latinizarea populației Daciei. O bună parte din „daci“, la țară, puțin numeroși, cum vom vedea, nu se latinizaseră mai mult decât în vocabular: *strămoșii albanezilor*. Cu toții, ei erau oricum cetățeni ai imperiului, fără să fie nevoiți să vorbească bine limba latină. Edictul lui Caracalla le dăduse cetățenie romană tuturor locuitorilor liberi ai imperiului încă din 212. La țară, unde oamenii nu căutau neapărat să ocupe funcții publice, latinizarea trebuie să fi fost prin forța lucrurilor

incompletă – încă o privire spre albaneză. Odată trecută Dunărea, triburile acelor transfugi aveau să trăiască alături de vechea populație balcanică latinizată în totalitate încă de multă vreme: *strămoșii românilor*, care în contact permanent cu albanezii aveau apoi să-și modifice masiv structura limbii.

Ulterior, și unii, și alții vor fi împinși spre centrul peninsulei, sub presiunea nou-veniților: *slavii*. Albanezii avansând apoi spre locurile dinspre Coasta Adriatică unde îi găsim în Evul Mediu (și după un asemenea traseu de-a lungul secolelor avem și explicația faptului că limba albaneză *nu prezintă urmele vreunor contacte vechi cu limba greacă*, cum vom vedea); (a)românii coborând simultan și ei tot mai la sud (ceea ce explică de ce îi găsim mai ales peste tot în Grecia, mai degrabă decât în nordul Balcanilor). Slavizați cultural, după ce își „albanizaseră" în primă instanță limba, (a)românii aveau să influențeze la rândul lor, împreună cu albanezii, slava balcanică, „corcind-o", iar mulți dintre ei asimilându-se treptat în masa slavilor. Asta explică și de ce *româna* are afinități mult mai mari cu *meglenita* decât cu *aromâna* propriu-zisă, cu toate că meglenita pare să se fi vorbit dintotdeauna într-o regiune foarte sudică, de la granița de sud a Bulgariei spre Salonic. Asta mai explică și afinitățile culturale și lingvistice ale românei cu slava macedoneană (întreaga fonetică a limbii, nume proprii precum Mircea etc.); asta explică și afinitățile românei mai degrabă cu albaneza din sud, cu dialectul tosk (trăsături precum rotacismul, transformarea lui *-n-* intervocalic în *-r-*, fenomen dispărut în română, atestat mai ales în nord, în Maramureș și Moldova, dar încă viu și funcțional în istro-română și în albaneza sudică).

În sfârșit, pe la anul 1000, grupuri de români din Balcani funcționând într-o structură feudală au putut trece în Ardeal, urcând apoi, cu acordul regilor maghiari – care aduceau ori-

cum coloniști germani de foarte departe – de-a lungul cotului interior al munților Carpați până în Maramureș și românizând regiuni compacte. După anul 1300, sprijiniți de regatul maghiar, românii trec munții și se instalează în câmpiile care încă nu își refăcuseră total populația, după dezastrul invaziei mongole, colonizându-le treptat: Câmpia Română mai întâi, până la Dunăre, apoi Moldova, lent, până la mare și Delta Dunării. Era astfel cu totul natural ca cele două grupuri de coloniști să vorbească aceeași limbă cu cei lăsați în urmă în Ardeal și în Maramureș.

Regii maghiari trebuie să fi sprijinit acest proces care, creând statulețe-tampon, *mărci militare* de graniță, peste munte, le favoriza regatul. De altfel, maghiarii au permis simultan și stabilirea în Pannonia a cumanilor și iașilor/alani goniți de tăvălugul mongol și care aveau să se asimileze cu totul.

Ce populații au găsit românii peste munte, în ceea ce aveau rapid să devină Valahia și Moldova, ne va fi probabil pe vecie imposibil de știut, însă în mod sigur nu au găsit grupuri umane vorbind același tip de limbă romanică, după un mileniu de separare și, mai ales, fără ca aceia să fi fost în contact cu albanezii, trăitori hăt departe în sudul Balcanilor. Exemplul limbii dalmate, din Balcani, foarte diferită de română, cu care aceasta nu a fost în contact, ne arată asta. Fără îndoială, la câmpie s-au vorbit mai întâi, pe o suprafață extinsă, gotica, apoi slava, apoi cumană și slavă în același timp. La sud de Dunăre, în schimb, în Balcani – latină, apoi latină și albaneză („dacii“ strămutați), apoi slavă amestecată cu acestea două.

Cât despre bulgarii turanici, turcofoni, coborâtori și ei în Balcani, aceia au fost prea puțin numeroși ca să lase vreo urmă și s-au asimilat rapid în masa slavilor balcanici.

Gotica se va fi vorbit în Muntenia vreme de secole. Alaric, jefuitorul Romei, era născut prin Delta Dunării; Wulfila a

tradus Biblia în limba goților undeva prin regiunea dunăreană – însă nu există în limba română nici o urmă de contact cu goții, deși româna a fost atât de permeabilă în fața influențelor externe (cum o arată urmele masive ale conviețuirii cu albaneza și slava); la fel, cumanii turcofoni au trăit vreme de secole în Muntenia și Moldova – dar nu există urme cumane identificabile cu precizie în română.

Grupurile de români care au urcat în Ardeal și care aveau să colonizeze Maramureșul mai întâi, apoi Muntenia și Moldova după 1300, au adus cu ei din Balcani liturghia slavă, o religie ortodoxă slavizată în întregime, precum și alfabetul slavon și o dependență ierarhică de biserica bulgară ce avea să se prelungească până în epoca modernă.

Abia în 1359 a fost înființată o arhiepiscopie românească în Muntenia. La acea vreme, românii erau deja creștini de circa un mileniu, dar liturghia lor, întreaga ceremonie bisericească, nomenclatura administrației duhovnicești și textele citite in biserică, precum și scrierea erau slave. Fenomenul, unic, nu are nici o explicație din perspectiva teoriei continuității la nord de Dunăre. Venind însă din Balcani, românii și-au menținut legăturile cu biserica bulgară chiar și în Ardeal, sub dominația regilor maghiari catolici. Cunoscând conservatorismul bisericesc, în special pe cel ortodox, avem acolo un alt indiciu că acele populații românofone din Ardeal veneau din Balcani, din regiunile care fuseseră Țaratul Bulgar. Convertirea țarului bulgar Boris I la creștinism s-a petrecut în 864, așa încât este limpede că supușenia totală a românilor față de biserica slavă, limba și scrierea slavilor bulgari nu pot fi anterioare respectivei date. De altfel, când slavii trăiseră la nord de Dunăre, secole îndelungate, lăsându-ne toată toponimia de astăzi, ei nu erau creștini.

Toate acestea pun data trecerii românilor în Ardeal după anul 900 sau chiar după anul 1000. Romanofonii, cu liturghia lor slavonă și alfabetul chirilic, nu au putut trăi în Ardeal înainte de creștinarea slavilor balcanici, care s-a petrecut după anul 800. Limba românilor maramureșeni care au fondat Moldova („descălecarea lui Dragoș“) nu ar fi putut fi atât de profund penetrată lexical de slavisme balcanice, ci ar fi fost mai degrabă influențată de limba rutenă de la nord, sora ucrainenei. Or masivul fond slav al românei nu arată nici o influență nordică demnă de menționat, nici o urmă de contact cu rutena, ucraineana și în nici un caz cu rusa (cf. *Babel*, pp. 126–127). Biserica română *s-a slavizat în Bulgaria de cultură bizantină, iar nu în afara ei.*

Sigur, asta nu exclude ca mici grupuri de români, practicând ocupații pastorale, să fi trecut deja Dunărea direct din ceea ce este Bulgaria astăzi. Avem astfel un nume precum „Codrii Vlăsiei“, care se întindeau până aproape de ceea ce avea să devină București, pe apa cu nume slav a Dâmboviței (București fiind însă un nume de origine limpede albaneză, cum am arătat-o deja în *Dacopatia*, pp. 146–147, ed. 2021). Dar faptul că acei valahi erau o minoritate o arată chiar numele de Codrii *Vlăsiei*, care trebuie să fi fost numiți așa de slavi, în mod cert majoritari, urmași ai slavilor care nu trecuseră Dunărea spre sud după migrația din jurul anului 600 și care trăiseră apoi sub dominație cumană. Și în Balcani găsim locuri numite Vlașka sau Vlasia, dar acele nume au fost date de slavi. Adevăratele regiuni unde proto-românii au trăit masiv și unde cei care nu s-au deplasat spre Ardeal au sfârșit prin a fi asimilați sunt regiunile care veacuri întregi s-au numit Romania sau Rumelia, prin Bosnia și Bulgaria de astăzi.

Demografie și cafea în Moldova și Valahia

Aici se cuvine să spunem deja câteva cuvinte și despre demografie. Populațiile au rămas mărunte, din Antichitate și până în Evul Mediu și după Renaștere, și nu trebuie să ne imaginăm nicăieri un potop și valuri de oameni, mai ales în timpul migrațiilor, dar nici în cazul „descălecărilor" românești.

Pentru perioada retragerii aureliene, altfel zis sec. III–IV, avem estimări fiabile ale populației Imperiului Roman și care n-au fost niciodată contestate. Încă din sec. al XIX-lea, istoricul Karl Julius Beloch (*cf.* Bibliografia), pe baza unor calcule riguroase pentru vremea lui, a realizat proiecții numerice detaliate și defalcate pe provincii (cu toate că mai recent concluziile lui tind să fie contestate, însă nimic mai convingător nu a fost încă propus).

Pentru întreaga zonă a bazinului Dunării, incluzând Pannonia și coborând până în Moesia (altfel zis incluzând ce sunt astăzi Ungaria, Slovenia, Croația, Bosnia, Muntenegru, România, Serbia și Bulgaria), estimarea este de 2,7 milioane de locuitori, cu o densitate de 9 pe km^2, aceasta fiind cea mai rarefiată populație, cu cea mai mică densitate din întregul Imperiu Roman. Păstrând această medie aplicabilă întregului areal respectiv, populația Daciei romane (Transilvania, Banatul și Oltenia de astăzi) ar fi fost de circa o jumătate de milion de oameni. O jumătate de milion de oameni *înainte de retragerea aureliană.* Asta reduce abrupt dimensiunile a ceea ce a fost uneori prezentat ca un imposibil de imaginat și apocaliptic exod uman.

Avem însă aprecieri numerice și cantitative și mai drastice, de pildă Ioan Marian Țiplic (*cf.* Bibliografia), care estimează

densitatea populației la 5 locuitori pe km², ba chiar scrie că unii autori văd pragul pentru sec. VII undeva între 1 și 2 locuitori pe km², ceea ce, pentru cei 60.000 km² ai Transilvaniei, ar duce la o populație a „Daciei" medievale de abia cca 100.000 de oameni. Ce limbi vorbeau aceia va fi pentru totdeauna imposibil de ghicit.

Iată ce spune arheologul Ioan Marian Țiplic despre „mileniul de tăcere" (*cf.* Bibliografia):

> Când vorbim de regiunile situate în afara Carpaților, situația se complică și mai mult în ceea ce privește densitatea pentru perioada secolelor IV–XIV. Pentru epoca migrațiilor, sarcina [estimării demografice] este practic imposibilă. Chiar și așa, în analogie cu estimările Daciei romane, putem aproxima că populația întregului spațiu românesc era undeva în jur de 1 milion de locuitori. Aceste cifre ar fi în scădere în secolul al VI-lea, în timpul stăpânirii împăratului Iustinian, ca urmare a epidemiilor (ciuma lui Iustinian), dar și din cauza relocării slavilor în teritoriile sud-dunărene.
>
> Spre deosebire de Europa de Vest, unde pe baza registrelor de conturi parohiale sunt estimați 14,7 milioane de locuitori în jurul anului 600, în regiunile situate în afara Carpaților o evaluare a numărului de locuitori pentru a doua jumătate a mileniului I este aproape imposibilă.

Un milion de locuitori pentru „întregul spațiu românesc" de astăzi înainte de migrarea și relocarea spre sud a slavilor, dar milion împuținat de „ciuma lui Iustinian"... însă acel milion găunos, compus din slavi și probabil ceva resturi de goți, a lăsat în urmă mai toată hidronimia și toponimia slave din România istorică.

În Balcani, coborând de la nord de Dunăre începând cu sec. VI, slavii au găsit o populație latinizată în întregime, (a)românii, trăind alături de urmașii „dacilor" (albanezii) coborâți odată cu armata și administrația romane, cu toții deja

creștinați. Din simbioza rezultată de aici, (a)românii și albanezii aveau să influențeze gramatical profund limbile slave vecine cu ei, slavii imprimându-și în schimb asupra (a)românilor și albanezilor amprenta lexicală, precum și amprenta religioasă și de organizare a cultului, însă aceasta doar asupra (a)românilor, deoarece după anul 900-1000 albanezii trebuie să fi migrat deja spre locurile lor actuale (unde Antichitatea plasase obscurii „dardani"), așa cum grupurile de români vorbind o limbă apropiată de cea de azi au trecut spre nord în Ardeal.

Revenind la ceea ce arată cifrele, și anume că întreaga populație a provinciei romane Dacia (Transilvania și Oltenia) era de o jumătate de milion de oameni, putem presupune, cu atât mai mult, că în câmpia Bărăganului și pe platourile Moldovei, lipsite de drumuri și de localități permanente, se întindeau, în vremea Daciei Romane, vaste zone nelocuite, împădurite și necultivate. Absența cimitirelor antice și a căilor de comunicare reprezintă dovezi flagrante... prin lipsă. „Dacii liberi" sunt o ficțiune.

Artificiile retorice tradiționale

Desigur, istoricii, arheologii și lingviștii români au folosit întotdeauna artificii retorice pentru a sugera o continuitate a unei mase de proto-români pe întreaga suprafață a României de azi. Procedeele lor se reduc însă la retorică pură și hiperbole sentimentale. Astfel Rosetti (*Istoria limbii române*, p. 77):

> Acei care ne-au transmis limba latină, din tată în fiu, în aceste părți au avut întotdeauna conștiința că vorbesc aceeași limbă

(latina), spre deosebire de cei care vorbeau alte limbi. Se poate deci vorbi, în acest caz, de „voința" vorbitorilor de a întrebuința o anumită limbă, și nu alta.

Artificiul retoric constă în folosirea unor expresii și formule care par a se impune ca de la sine înțelese, precum „în aceste părți", Rosetti adăugând că „limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială". Asta este absurd și imposibil, deoarece acea limbă împrăștiată, în absența unui stat, a unei puteri politice și a unei administrații, s-ar fi spart rapid în dialecte, care în câteva generații ar fi devenit limbi de sine stătătoare și deloc inteligibile reciproc. O limbă atât de uniformă pe cât se arată româna încă de la primele mențiuni scrise tardive, în sec. al XVI-lea, nu s-a putut forma și consolida decât pe un teritoriu restrâns.

În realitate, până în epoca industrială, până în sec. al XIX-lea, densitatea populației Balcanilor și a României de azi a crescut foarte lent. Astfel, În minunata *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* pe care Jean-Louis Carra a publicat-o în franceză la Iași în 1777, distinsul „secretar și preceptor domnesc" francez al Moldovei estima populația socotită împreună a celor două principate române la 500.000 de suflete. Altfel zis – Valahia și Moldova aveau împreună în 1777 aceeași populație pe care o avusese Dacia romană (Transilvania, Banatul și Oltenia): o jumătate de milion! Exactitatea cu care Carra calculează că sub domnitorul Grigore Ghika o cincime din venitul anual al Moldovei provenea de la vămile din Galați, Moghilev și Soroca ne face să ne încredem în algoritmul său. Onestitatea îl îndeamnă de asemenea să constate cu umor amar:

> Dacă Jean-Jacques Rousseau vrea iar să ne spună că națiile barbare și lipsite de legi valorează mai mult decât popoarele instruite, eu l-aș invita să vină să trăiască un an în pădurile Moldovei...

(„*Si M. Jean-Jacques Rousseau vient nous dire encore que les peuples barbares et sans lois valent mieux que les peuples policés, je le prierai d'aller vite vivre un an dans les forêts de la Moldavie...*")

Rousseau a mai trăit un an după apariția acestei noi descrieri a Moldovei (vorbim de Moldova mare, istorică, cu Bugeac cu tot și capitala la Iași), suficient pentru a putea citi că țăranii moldoveni, cum nota Jean-Louis Carra, „mănâncă chinciți în jurul unei măsuțe rotunde, cu spatele cocoșat ca niște maimuțe, ceea ce poate fi amuzant de privit"... („*Ils mangent accroupis autour d'une table ronde, le dos courbé comme des singes, ce qui est assez plaisant à voir*").

Doar 500.000 de suflete în cele două principate reunite, Moldova și Valahia împreună, la anul 1777... Nu e de mirare că preceptorul Carra descrie enormul teritoriu dintre Iași și Nistru, adică Republica Moldova de astăzi, ca fiind „*un deșert*"!

Un milion de ocale de cafea

Jumătate de secol mai târziu, în 1824, consulul general al Franței la București W. Wilkinson publica la rândul său un *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*. Dumnealui constata că în câteva decenii populația ajunsese la un milion de suflete în Valahia și jumătate de milion în Moldova (mulțumită administrațiilor evgheniilor fanariote), iar din punct de vedere economic surprizele sunt și mai mari, căci Wilkinson nota conștiincios: „cafeaua, zahărul, piperul, romul, lămâile, portocalele și vinurile străine sunt principalele articole importate în țările române".

Multă, multă cafea importată pentru a fi revândută... Algoritmul consulului e la fel de instructiv ca și cel al preceptorului moldav cu jumătate de veac înainte, căci aflăm că împreună București și Iași importau 800.000 de ocale de cafea pe an!... ceea ce înseamnă 1.000 de tone de cafea = un milion de kg de cafea pentru o populație de un milion și jumătate de „maimuțe“ (cum scrisese Carra) care mâncau chincite prin păduri... E limpede că acea cafea nu era băută până la sminteală de boieri și vameși, ci ni se precizează că mai toată era re-exportată în Bucovina și Ardeal.

Așteptăm o istorie comercialo-culinaro-demografică a țărilor române, din care, constatând că noi am mâncat dintotdeauna clefăind, dar că asta nu ne-a împiedicat o vreme să importăm cafea care nu ne trebuia, precum și o sumă de alte detalii instructive, să înțelegem odată cum de-am ajuns așa fuduli și triști și neîndemânatici.

Rămâne însă această interogație: dacă la 1777 populația reunită a Moldovei și Valahiei era de 500.000 de oameni, cam câte suflete barbare ar fi putut trăi tupilate, cu 18 secole mai devreme, pe teritoriul a ceea ce ne place să numim „Dacia“?

Naționaliștii români își închipuie că acolo, în „Dacia“ (imaginată a fi România de azi), în vremea lui Decebal și Traian, trăiau milioane de oameni, ei proiectând structura demografică a României moderne pe uriașele întinderi de câmpii sălbatice ce nu fuseseră măcar defrișate, prin rarele așezări ale sciților iranieni presărate în Câmpia Română și Moldova, regiuni de șes lipsite de drumuri până în epoca modernă și având, printre cuiburi de dropii, doar minuscule cătune izolate, așa cum părți din regiune și aveau să rămână până în secolul XX.

Câteva remarci despre procesul latinizării

Înainte de a merge mai departe, va trebui acum să precizăm pe scurt și condițiile în care o limbă o influențează pe alta – sau pe altele – în absența unei politici lingvistice centralizatoare, cum a fost cazul imperiilor roman și bizantin. Nici unul și nici celălalt nu au avut o politică de uniformizare lingvistică. Latinizarea Imperiului Roman de Apus s-a petrecut lent, nefiind obligatorie sau voită (mai puțin în armată și administrație, desigur), și având loc, în ritmuri diferite, din rațiuni practice. Situațiile variau extrem. Etruscii, de pildă, în Toscana de astăzi, și-au păstrat uriașul prestigiu religios până la asimilarea lor totală, petrecută natural, dată fiind apropierea lor de Roma.

Un exemplu indirect despre felul în care s-a petrecut latinizarea etruscilor ne este dat de celebrul *Liber Linteus*, singura „carte" pe pânză care ne-a parvenit din Antichitate și care conține un lung text religios etrusc tardiv. (Circumstanțele păstrării și găsirii acelui manual pe pânză de in al unui preot etrusc par demne de *Da Vinci Code*: fâșiile de pânză s-au păstrat în bună parte intacte și lizibile pentru că au fost folosite, în Egiptul roman de acum două milenii, de niște localnici care le-au folosit ca fețe pentru a împacheta mumia unei femei... cu aceeași nepăsare cu care o gospodină de azi ar înveli peștele de la piață în niște ziare scrise într-o limbă necunoscută. În secolul al XIX-lea, mumia a fost achiziționată în Egipt de un nobil croat și se află astăzi la muzeul arheologic din Zagreb). Textul ne este inteligibil doar vag, limba etruscă – încă nedescifrată – rămânând o enigmă iritantă, însă ne permite să reconstituim o serie de circumstanțe: uriașul prestigiu al etruscilor făcea că unitățile militare romane

formate din recruți etrusci erau însoțite de propriul lor preot, care adusese cu el în Egipt cărți cu texte religioase în limba etruscă. Situație similară cu cea din multe armate moderne – în SUA de pildă –, unde unitățile militare au după ele câte un capelan, un rabin și un imam gata oricând să intervină cu mângâieri și încurajări. Textul e scris, în mod vizibil, într-o limbă etruscă recentă, diferită de marile texte vechi lapidare etrusce, dăltuite în piatră, prin aceea că unele cuvinte identificate sunt fie erodate fonetic, cum ne-am aștepta de la o limbă în plină evoluție, fie scrise neglijent deoarece limba se pierdea. Cu tot caracterul conservator al textelor religioase de pretutindeni, este revelator din punct de vedere cultural că un cuvânt latin și unul singur e prezent în rugăciunile și prescripțiile religioase etrusce de acolo: *vinum*. Cuvântul se repetă, este limpede că e vorba de *libații*, de vărsarea de lichid binecuvântat pentru a însoți rugăciunile, și știm că vinul era universal folosit pentru libații, dar e revelator cultural că *vinum* este singurul cuvânt latin care intrase în limbă, în lexicul religios al unităților militare compuse din etrusci – cetățeni ai imperiului, desfășurate în Egipt, tot o provincie a imperiului. Asta cu atât mai mult, cu cât civilizația etruscă era mai veche decât cea a romanilor, iar etruscii dominaseră Roma, ba chiar o fondaseră.)

Ultima oară când limba etruscă a fost folosită public s-a întâmplat în anul 410. Evenimentul e relatat de Zosimus (5, 41–42), care scria un secol mai târziu, pe la anul 500: este vorba de jefuirea Romei de către goții lui Alaric, „regele“ vizigoților. Alaric, născut în „țara goților“, undeva în Delta Dunării, în România de azi, dar pe atunci țara goților, pe misterioasa „insula Peuce“ (Πεύκη) din Delta Dunării, domnise în Balcani, înainte de a invada Italia. În ajunul ocupării Romei de către goți, preoții etrusci și-au propus serviciile

pentru a-i alunga pe inamici prin sacrificii și rugăciuni. Papa Inocențiu I a acceptat desfășurarea ritualurilor, cu condiția să se petreacă în secret, dar preoții etrusci au insistat asupra îndeplinirii corecte în public, iar papa a refuzat.

Nu știm dacă limba etruscă mai era vorbită pe larg sau înțeleasă de părți ale populației toscane în 400 e.n. Situația etruscilor ar fi putut fi la fel ca a creștinilor copți din Egiptul de astăzi, care vorbesc de fapt araba, deoarece limba coptă, coborâtoare din egipteana veche, a dispărut de secole, însă textele religioase în coptă sunt încă citite în biserici, chiar dacă uneori nici preoții nu înțeleg bine ce recită. (Cam cum trebuie să se fi petrecut, secole de-a rândul, prin bisericile valahe și moldovenești, cu liturghia în slavonă.)

Dar avem și alte exemple incontestabile că prin diferite părți ale Imperiului Roman nici după jumătate de mileniu de ocupare și asimilare administrativă nu se ajunsese la latinizarea populației. Simultan cu jaful Romei de către goți și anecdota cu preoții etrusci, știm de la Sfântul Augustin că limba punică era încă vorbită în mod firesc de populația romană din ceea ce este astăzi Tunisia, acolo unde romanii construiseră superbe amfiteatre și temple (ceea ce Dacia nu pare să fi avut), și că slujbe religioase creștine erau ținute în limba descendenților cartaginezilor lui Hannibal. În acel moment, provincia romană Dacia fusese abandonată definitiv de mai bine de două secole, iar asta ridică serioase întrebări în legătură cu limba sau limbile care s-ar fi putut vorbi în arcul Carpaților, ca să nu mai menționăm câmpiile deschise în fața nomazilor din Muntenia și Moldova de azi (am spus că regele vizigot Alaric, cel care a răvășit Roma în anul 410, se născuse în Delta Dunării, și tot pe undeva la nord sau sud de Dunăre a trăit Wulfila, cel care le-a dat ostrogoților Biblia pe limba lor). În acel moment, pe la anul 400, Sfântului

Augustin i se părea cât se poate de natural ca cetățeni foarte vechi ai imperiului, cum erau cartaginezii, să nu vorbească latina. Asta oferă indirect o explicație pentru ce pătura urbană și o parte a populației Daciei (Transilvania, Banatul și Oltenia de astăzi) să fi coborât, strămutându-se odată cu armata și administrația în Moesia, în Balcani: făcând asta, *își păstrau calitatea de cetățeni romani*. Cei rămași în urmă, în schimb, în Dacia abandonată, au trecut brusc de la calitatea de *cives*, de cetățeni romani, la un neant juridic total.

Într-un *Comentariu la Epistola lui Pavel către romani*, Sfântul Augustin povestește cum *salus* („mântuire“, un salut banal în latina creștină, un fel de *salve*) era luat de localnicii din Hippo, în Tunisia de azi, care vorbeau limba punică, drept o referință la Treimea creștină, pentru că în cartagineză, limbă semitică, *salus* însemna „trei“ (precum în ebraică *saloș*, שָׁלוֹשׁ – „trei“). Dar chiar și pentru Sfântul Augustin, faptul că *salus* însemna „trei“ în punică părea „dovada planului ascuns al providenței“ care dezvăluie legăturile dintre mântuire și Treime.

Cum o constatăm, așadar, la Sfântul Augustin, cunoașterea limbii latine (cu excepția evidentă a militarilor și a administrației) nu era o condiție pentru a fi *cetățean* roman, sau chiar bun creștin. Edictul lui Caracalla transformase toată populația imperiului în *cetățeni* încă din 212. Coborârea în Moesia, dincolo de Dunăre, a unei populații doar parțial latinizate – proto-albanezii – nu ar pune astfel nici o problemă de verosimilitate. Ei au putut întâlni în schimb în Balcani o latinitate desăvârșită deja de mai multe secole (proto-românii), declanșându-se astfel un proces de conviețuire și de influențare lingvistică reciprocă, la adăpost, la sud de Dunăre. Acel proces de simbioză lingvistică trebuie să se fi accelerat după anul 395, când, la moartea împăratului Theodosius, Imperiul

Roman s-a scindat între cel latin de vest și cel răsăritean, cu capitala la Constantinopol/Bizanț. Începând din acel moment, latinitatea balcanică a putut fi influențată masiv, în structura limbii, de albaneză, ea nemaibeneficiind de ceea ce rămăsese anterior din administrația romană.

Limba dalmată

Pentru a înțelege și mai bine peisajul lingvistic balcanic, trebuie apoi prezentată, fie și pe scurt, acea limbă romanică din Balcani, dispărută acum mai bine de un secol și care se dovedește a nu fi întreținut nici un contact cu (a)româna în timpuri istorice mai recente, însă nici cu albaneza: limba *dalmată*.

Alpii Dinarici separă interiorul Peninsulei Balcanice de coasta Mării Adriatice. Barieră naturală, acei munți au protejat întotdeauna Dubrovnik și parte din Dalmația istorică de cuceririle turcești.

Pe coastă și în insule s-a vorbit până în sec. XX o limbă romanică, numită convențional *dalmata* (deși ultimul vorbitor îi spunea *vegliotă*, de la numele insulei Veglia, de unde provenea el, insulă numită de croați Krk).

Limba ne este destul de bine cunoscută datorită unui fericit concurs de împrejurări: la sfârșitul secolului al XIX-lea, un lingvist austriac (italian, în realitate), Matteo Giulio Bartoli, a cules tot ce se putea despre limbă din memoria ultimului vorbitor în viață, publicând apoi la Viena, în 1906, în germană, un impresionant tom, conținând o gramatică a limbii, texte, note, precum și un dicționar: *Das Dalmatische: altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania.*

Prin intermediul limbii dalmate, realizăm deodată că, oricât de departe ne uităm în urmă în istorie, nu găsim nici o urmă a (a)românilor pe coasta Mării Adriatice, cu toate că pe păstorii săraci și nomazi din asprimea munților vecini, locuitorii din Split, pe coastă, îi numesc astăzi *vlahi*. Aceia nu sunt însă vorbitori de aromână, ci sunt etnici croați, *vlah* fiind folosit ca un sinonim pentru păstor.

Cele două limbi, (a)româna și dalmata, se disting net. Dalmata nu este o limbă „balcanică" și, am spus, nu arată vreun contact istoric cu albaneza. La rândul lor, nici dialectele croate de pe coastă și din insule nu arată vreun contact istoric cu aromâna sau albaneza (spre deosebire de sârbă și bulgară), deși în lexic sunt impregnate de contactul cu limbile romanice care sunt venețiana și dalmata. Totul arată așadar că Alpii Dinarici din Croația de astăzi, de-a lungul coastei, au fost o barieră netrecută și că fuziunea lingvistică dintre (a)români, albanezi și bulgaro-macedoneni, care formează mai departe subiectul acestei cărți, trebuie să se fi petrecut în interiorul Peninsulei Balcanice, departe de mare și de limbi precum dalmata.

Printre particularitățile cele mai frapante ale dalmatei se numără mai întâi fonetica. Precum o altă limbă romanică vorbită istoric în mare izolare, limba *sardă* (sarda nu este un dialect italian, ci o limbă romanică distinctă), dalmata nu și-a dus până la capăt procesul de palatalizare, început în latină la punctul de cotitură al erei noastre, fenomen prin care *c*-urile au dus la *ce-* și *ci-* înainte de vocalele deschise, producând: ([č]). Altfel zis, numeralul 100 este și astăzi pronunțat <*kent*> în sardă (scris *chent*, potrivit convențiilor oficiale italiene), exact precum în epoca clasică a latinescului *centum* (<*kentum*>). La fel, (ea) *naște* se va scrie și pronunța

în sardă *naschet*, echivalent exact al latinescului clasic *nascet* (sarda a păstrat și terminația *-t* pentru persoana a III-a sg.).

Dar și *dalmata* spunea *cant* pentru *cento*, „o sută"; *dik* = 10, zece; *krauk* = cruce (it. *croce*); *nauk* = noapte (it. *notte*); *akait* = oțet; *maknùr* = a măcina etc.

De asemenea, găsim *caina, kaina* = cină (it. *cena*) în dalmată, iar lista poate continua. Fapt la fel de remarcabil, o serie de termeni se regăsesc numai la capătul celălalt al romanității, în Peninsula Iberică, în spaniolă sau portugheză. Așa este echivalentul verbului „a vorbi", care în dalmată e derivat din latinescul *fabulare*, dând: *favlùr* (cf. port. *falar* și sp. *hablar*).

Explicația unor asemenea arhaisme, de-ar fi să rămânem la cele fonetice, în cazul limbii sarde, este limpede: extrema izolare istorică a insulei: Sardinia. În schimb, prezența unor trăsături similare și a unor arhaisme de aceeași natură în *dalmată* surprinde mai mult: la urma urmei, coasta dalmată (presupus *iliră*) a fost romanizată foarte devreme, a aparținut timp de aproape un mileniu, cel puțin parțial, republicii Veneției, ba chiar magnificul oraș roman Spalatum (astăzi Split) a fost locul în care s-a retras singurul împărat roman „ieșit la pensie", Dioclețian, el însuși de origine „iliră".

Rămâne totuși faptul incontestabil că asemenea distincții majore între dalmată și (a)română arată în primul rând că, dacă romanitatea balcanică a fost așa de fracturată, atunci este cu atât mai implauzibil ca o singură limbă – cea numită „daco-română" – să se fi vorbit de-a lungul istoriei pe un teritoriu și mai vast și mult mai divers, pe ambele maluri ale Dunării, până în Moldova, în izolarea muntoasă a Maramureșului și în inima Ardealului (vom vedea mai departe perplexitatea unui lingvist onest, el însuși aromân, Tache Papahagi, în fața acestui fenomen, pentru el de neexplicat).

Un alt fapt demn de remarcat, am spus, este acela că dalmata nu prezintă, la rândul ei, nici un semn de contact cu albaneza. Asta întărește ipoteza potrivit căreia albaneza s-a consolidat sub forma sa istorică în interiorul Peninsulei Balcanice, împreună cu ceea ce avea să producă (a)româna, înainte ca ansamblul acestora să influențeze și să modifice limbile slave sosite în Balcani, în vreme ce vorbitorii de albaneză se deplasau spre locurile lor de pe coasta muntoasă, unde îi găsim în timpurile istorice (reamintind aici și acest detaliu important: *albaneza nu prezintă nici o urmă de contact antic cu greaca veche*, ceea ce ar fi inexplicabil dacă vorbitorii de albaneză ar fi trăit dintotdeauna acolo unde îi găsim în Evul Mediu).

Gramatical și structural, dalmata se comportă de asemenea ca oricare dintre celelalte limbi romanice (cu excepția românei și aromânei), având un set de banale articole hotărâte detașate, care precedă substantivul: *el* și *la* la singular, *i* și *le* la plural. De pildă: *la kaina* = cina, masa de seară, cu articolul hotărât detașat, pus înaintea cuvântului: *la*, ca în italiană, franceză etc.

Cine n-are bătrâni să și-i cumpere

În schimb, în ciuda absenței vreunui contact care să ducă la apropieri gramaticale sau fonetice, dispăruta limbă dalmată prezenta, împreună cu (a)româna, urmele unor instituții arhaice, nemaiîntâlnite nici chiar în Antichitate prin alte părți ale latinității și ale Imperiului Roman încă funcțional.

Astfel, românescul *bătrân* a fost corect explicat ca provenit din latinescul *veteranus*, deoarece militarii (veteranii) care

își îndepliniseră cu onoare anii de serviciu primeau pământ și alte privilegii pentru a se stabili definitiv undeva. Dar româna nu este singura limbă care prezintă această interesantă evoluție semantic-instituțională: și defuncta limbă dalmată avea termenul *vetran* (bătrân), cu femininul *vetrana* (bătrână). Ca în română, *vetran* și *vetrana* sunt în dalmată atât adjective, cât și substantive, ba chiar dalmata nu prezintă nici o urmă a sinonimului *vechi* (it. *vecchio*, fr. *vieux* etc.). O asemenea instituție a *veteranilor* (deveniți, prin alunecare semantică, *bătrâni/vetrani*) se arată astfel a fi fost specifică balcanicilor romanizați, înainte de prăbușirea imperiului și de ruperea oricărei legături între cei care aveau să devină dalmații și (a)românii. (În română și aromână, *v-* din *vetran* a devenit *b-* prin același proces fonetic prin care un termen domestic precum *vervex* a produs: *berbec*.) Mai merită subliniat și că aromâna folosește în realitate, în loc de „bătrân" și „bătrână", mai degrabă *moș* și *moași*, luate în mod limpede din albaneză. În albaneză rădăcina *mosh-* pentru a desemna vârsta este mult mai prolifică decât în (a)română și avem de pildă, cu sufixul *-tar*: *moshatare* = de aceeași vârstă (cf. *Dacopatia*, p. 238, ed. 2021).

Relativ banal și poate previzibil este și vocabularul instituției matrimoniale, mai redus în română decât în celelalte limbi romanice. În română, verbul *a (se) mărita* este folosit exclusiv pentru femeie, în schimb în dalmată găsim că și bărbatul putea spune: *kuònd se jai martuòt* = când m-am „însurat", când m-am „măritat" (este interesant instituțional, cultural și istoric faptul că și în albaneză *martuar* se folosește pentru ambele sexe).

Dar și mai revelatoare și localizată geografic numai în Balcani se arată a fi fost evoluția termenului latin (deși grec la origine) *basilica* > *biserică*. Din nou, româna împarte această particularitate cu defuncta limbă dalmată, unde întâlnim doar

basalca (uneori scris *basalka*) = biserică (redat în traducere italiană, simplu: *chiesa*).

Asta pune problema creștinării românilor și a vocabularului religios creștin, pe care româna îl împarte cu albaneza, ca să introducem și această limbă în ecuație. Astfel, dacă româna posedă termenul *preot*, iar albaneza prezintă *prift* (prin evoluția fonetică specifică albanezei, unde latinescul *lucta*, luptă, a dat *luftë*), în schimb atât româna, cât și albaneza derivă numele soției preotului prin același sufix feminin: preoteasă = *priftëreshë*. Exact la fel cum binomului românesc *împărat–împărătează* îi corespunde în albaneză *mbret–mbretëreshë*. Sau, vom vedea, explicația românescului dialectal „boreasă“.

Asemenea termeni ce țin de conviețuirea socio-economică și culturală în sens larg, precum cei tocmai menționați, sunt de plasat înainte de separarea celor două imperii romane, de Răsărit și Apus, în jurul anului 400, iar astfel de evoluții semantic-instituționale precum cele ale latineștilor *basilica* sau *imperator* (căci până când a împrumutat *rigă* și *rege* româna nu a posedat alt termen decât *împărat*, chiar și pentru sultanul turcilor, la fel precum albaneza: *mbret*) se vădesc a fi specifice latinității Balcanilor, la fel cum o arată și multiplicitatea evoluției semantice locale a noțiunii de *hospitium* și a ospitalității (despre care vom vedea într-un alt capitol, la p. 177).

Când s-au creștinat românii?

Toate acestea trebuie spuse pentru că circulă de la o vreme o teorie – care nici măcar nu e nouă – că românii ar fi fost creștinați abia după sosirea slavilor în Balcani și pe teritoriul României de azi.

Asta ar explica – spune teoria – de ce o parte atât de importantă a lexicului religios român vine din slavă: *schit, strană, clopot, hram, vlădică, duhovnic* etc., în special termenii care țin de organizarea religiei și a instituției religioase. Tot așa, în ciuda influenței strivitoare a Bizanțului și a culturii grecești în Balcani, influență continuată chiar și după victoria otomană, limba de cult a românilor a fost întotdeauna slavona de biserică (adică bulgara veche), după cum slavonă (chirilică), iar nu greacă, a fost și scrierea, până pe la 1860.

La prima vedere, argumentul pare convingător, însă lingvistica îl răstoarnă. Termenii slavi de mai sus (inclusiv expresii al căror sens e uitat, precum *bo(g)daproste = Bog da prosti = Dumnezeu să ierte*) țin cu toții de *organizarea* religiei, în schimb lexicul fundamental, intim și personal al creștinismului este latin: *cruce, credință, cuminecare, păcat, rugă, închinare, Dumnezeu* și *Domn* (cu apelativul vechi: *Doamne*) sau *biserică* (deși *basilica* vine inițial din greacă, în română – ca și în dalmată, am văzut – e moștenit din latină). E limpede că toate acestea n-ar fi fost căutate și scoase de țăranii protoromâni, presupus proaspăt creștinați de către slavi, din vreun vechi fond latin nefolosit, ci ele erau în uz la venirea slavilor.

Sigur, creștinismul a fost o religie minoră și periodic persecutată înainte de Edictul de la Milano din 313. Creștinismul nu a putut așadar fi solid implantat în Dacia romană, înainte de strămutarea la sud de Dunăre. Latinitatea creștină din care a ieșit limba română s-a născut în Balcani (din nou, vezi biserica–*basalka* < *basilica*). Nu este atestat creștinism în Balcani înainte de Edictul de la Milano din 313 nici măcar în orașele grecești de la Marea Neagră, cu atât mai puțin prin sălbăticia nomazilor din câmpiile Bărăganului sau a platourilor Moldovei.

Vedem astfel cum lingvistica ne poate fi mai de folos, deseori, decât arheologia, în reconstituirea unor zone de umbre aparent inaccesibile ale trecutului. De pildă, arheologia este invocată de acei adepți ai teoriei creștinării tardive a românilor pentru a sublinia menționata absență cvasitotală pe teritoriul României a unor ruine de așezăminte religioase vechi și aparenta incongruitate a faptului că un lăcaș de cult (de cele mai multe ori de dimensiuni extrem de modeste) ar fi putut fi numit *biserică*, termen ce la origine desemna o măreață *bazilică*, precum cea a Sfântului Petru de la Roma sau precum Sfânta Sofia de la Constantinopol.

Acest raționament ignoră un fapt elementar: româna nu trebuie analizată izolat, ci inserată în cadrul întregii latinități balcanice. Or, pe lângă faptul că și în aromână așezământul religios e numit tot *biserică*, mai avem – cum am văzut – mărturia incontestabilă menționată anterior: cea a limbii *dalmate* (*vegliota*), unde așezământul religios, oricât de primitiv, era tot *basalka* sau *basaica*, exact precum *biserica* română și aromână. Nici urmă de vreo măreață *bazilică*, așadar, ci doar un termen de cult care își pierduse sensul greco-latin inițial și care în Balcani desemna o realitate materială mult mai modestă.

Concluzia este una singură: latinitatea creștină a românilor este pur balcanică (vezi *biserica* aromânilor și dalmaților) și nu a putut să apară la nord de Dunăre.

Un exemplu paralel: creștinarea uitată a cecenilor

Pentru a da un exemplu similar dintr-o cu totul altă zonă geografică pe care o vom tot menționa: tot lingvistica ne arată că aprigii ceceni din Caucaz, care în inconștientul

colectiv mondial actual se identifică azi cu islamul fundamentalist și cu terorismul islamist, au fost odinioară, în Evul Mediu, o vreme îndelungată creștini – sub influență georgiană. Asta explică de ce termenul cecen pentru *cruce*, de pildă, vine din georgiană, dar și zilele săptămânii, care au în mod limpede valență creștină, precum *p'eraska* (пIераска = „ziua de vineri", în cecenă), care nu e altceva decât foarte creștinul gruzin *paraskevi* (პარასკევი), din grecescul identic *paraskeví* (Παρασκευή), de unde avem și noi numele de Paraschiva.

Sigur, în cazul Ceceniei și al Caucazului de Nord există și urme arheologice precise, de pildă ruinele din piatră ale unei biserici de rit georgian în locul numit Tkoba Erda din Ingușetia (ingușii sunt strâns înrudiți cu cecenii), biserică devenită apoi templu păgân, înainte ca, până la urmă, mai tot Caucazul de Nord să se converteacă definitiv la islam. Dar chiar și fără acele ruine, lexicul limbilor locale ne-ar fi arătat că în Evul Mediu timpuriu micile popoare din Caucazul de Nord au fost o vreme convertite la creștinism. Înainte să ne gândim că *biserică* pare să trimită la o măreață *bazilică* așa cum n-au existat niciodată în Evul Mediu românesc, e bine să reflectăm și la ciudățeniile istorice care au făcut ca în limba cecenă ziua de vineri să fie o *Paraschivă.*

Crăciun, cruce și alte creștinisme

Și, desigur, creștinarea românilor și a dalmaților trebuie să fi avut loc în același timp cu cea a albanezilor (coborâtorii din „daci"). Am menționat *preot* și *preoteasă*, existenți și în albaneză, dar trebuie amintite și banalele obiecte de cult precum crucea (*krauk* în dalmată și *kryq* în albaneză). Mai

mult, termeni de cult din (a)română, precum *altar* și *păgân*, au intrat în limbile slave balcanice vecine: *oltar* și *poganin*.

Chestiunea creștinării timpurii a romanității balcanice (și a albanezilor) readuce apoi în discuție și etimologii mult disputate precum cea a *Crăciunului*.

Crăciunul are o etimologie contestată și contestabilă, existând sub forme practic identice în sârbă, bulgară (крачон, desemnând, în mod bizar, o sărbătoare înainte de solstițiul de vară) și, sub o formă învechită, în rusă. Se știe însă cât de mult a fost influențată rusa de slavona balcanică, de limba de biserică. Chiar și rusa modernă posedă nenumărate turnuri rămase din slavona balcanică, precum și un fond lexical bulgar bisericesc (toate dubletele город/град, глава/голова etc.). Apoi, Crăciunul a fost împrumutat chiar și de maghiari: *karácsony*... Mulți lingviști propun așadar pentru *Crăciun* neverosimile derivări din slavă. S-a propus ca sursă un zeu al păgânismului slav care ar fi avut în sarcină solstițiul de iarnă.

Ipoteza susținută printre alții de Rosetti a derivării din latinescul *creatio*, *creatione(m)*, deși pune mici probleme atât fonetice, cât și teologice, are însă toate șansele să fie cea justă... Faptul că e vorba de *crearea* Pruncului poate fi întărit, de altfel, de exemplul paralel din spaniolă al lui *criado*, în vremuri recente cu sensul de servitor, dar în trecut cu cel de copil (precum în portugheză *criança* = copil), un participiu al verbului *criar* – *creare*.

La fel, *creatura* înseamnă copil chiar și în italiană (regional). În sardă (care, amintesc, e o limbă aparte, iar nu un dialect italian) de asemenea *băiat* se spune *criaddura* (iar *fată* este *criaddurada*).

Lucru comic, verbul *criare* a evoluat în sardă spre sensul de... a oua, a face ouă! Ceea ce ne-ar trimite mai degrabă la Paște.

O privire asupra unui Sprachbund

Toate acestea fiind spuse, revenim la acest fapt central indiscutabil: româna sub forma sa actuală s-a format în Balcani. Să vedem cum.

Cum am spus-o deja, partea centrală a acestei introduceri în studiul originii limbii române și în etnogeneza poporului român constă în compararea limbii române cu limba albaneză și cu felul în care cele două limbi cu structuri identice, împletite una în alta în ceea ce se numește un *Sprachbund*, au influențat la rândul lor într-atât slava din zona centrală și sudică a Balcanilor, încât procesul a dus la modificarea profundă și definitivă a bulgaro-macedonenei (și într-o mai mică măsură a limbii sârbe, mai ales în dialectele „Torlak"). Influență atât de profundă, încât structural bulgaro-macedoneana *nu mai poate fi considerată, tipologic, o limbă slavă*, ci a intrat în același *Sprachbund* cu (a)româna și albaneza. Dovezile acestei fuziuni vor fi aici multiple, atât lexicale, dar mai ales structural-tipologice. (E de remarcat de la început că, spre vest, limbile croată și slovenă au rămas neatinse de această simbioză lingvistică și culturală, ceea ce este un indiciu util pentru delimitarea zonei din Balcani în care a avut loc fuziunea: în centrul și estul peninsulei.)

Ceea ce lingvistica naționalistă română a evitat întotdeauna să arate, ba uneori chiar și să studieze poate fi rezumat astfel:

1. Din punct de vedere lexical, relația românei cu albaneza nu se reduce la cele câteva cuvinte cu sonoritate stranie inventariate selectiv de dicționare și de manualele școlare, ci implică practic mai tot fondul latin al limbii române, fond moștenit în comun, pe care româna îl împarte așadar cu

albaneza (mai puțin sistemul verbal, sistemul pronominal și mulți termeni de rudenie și uz domestic, cum vom vedea).

2. Cele două limbi și-au creat o sintaxă și o tipologie unice, care nu corespund câtuși de puțin limbilor romanice occidentale. Mecanismele mimetice pe care le revelează această fuziune nu își au explicația decât într-o lungă conviețuire, care a dus la trecerea prin stadii de bilingvism, ajungându-se la o metisare a celor doua limbi, până într-acolo încât, cum o remarcase deja Sandfeld, frapează faptul că „trecând de la o limbă la alta – turca și sârbo-croata lăsate deoparte cel mai adesea – vedem că doar lexicul și flexiunea gramaticală se schimbă, dar maniera de exprimare rămâne aceeași pe întregul teritoriu acoperit de aceste limbi“ (româna, albaneza și bulgaro-macedoneana; Sandfeld, p. 6).

Pentru a evalua procesul latinizării lexicale a limbii albaneze, vom analiza pe scurt două situații similare, care vor înlesni înțelegerea fenomenului:

1. Modificarea profundă și definitivă a vocabularului limbii engleze în urma cuceririi Angliei de către normanzii francofoni.

2. Modificarea profundă și definitivă a vocabularului limbii persane (farsi) în urma cuceririi și islamizării Iranului de către arabi.

În acest al doilea caz, comparația este și mai utilă, deoarece persana, iraniana, este o limbă indo-europeană al cărei vocabular provine pe jumătate dintr-o limbă semitică, neînrudită cu ea – araba. Înaintea fixării lor și a impunerii unor norme oficiale în epoca modernă, limbile menționate au fost în perpetuă modificare, chiar și structurală. Franceza adusă în Anglia de normanzii integrați de multă vreme în Franța (care normanzi vorbiseră anterior o limbă scandinavă, însă se topiseră fără urme în masa franceză, la fel cum bulgarii

turcofoni se topiseră în masa slavo-(a)română), acea franceză a normanzilor trecuse la rândul ei, cu secole înainte, printr-o germanizare superficială. De la francii germanofoni care au dat numele țării (Franța, Frankreich, la fel cum de la bulgarii turcofoni topiți fără urme a rămas numele Bulgaria), de la franci așadar au rămas mecanisme mimetice în limba franceză: astfel, limbile germanice vestice folosesc termenul *man*, *mann*, om, pentru a forma construcții verbale impersonale: *mann sagt*, „se spune", construcție vie și astăzi în germană sau în dialectele flamande. Construcția a fost imitată în franceză, unde *mann* a fost înlocuit prin *homme*, desigur, dar scris de-a lungul timpurilor *on*, de unde expresia franceză modernă *on dit*, „se spune".

Retragerea romană din Britania poate fi comparată cu retragerea aureliană din Dacia sau, și mai târziu, cu cea din provincia Noricum. Anterior, ocuparea romană a Britaniei nu dusese la latinizarea populației de acolo. Tot așa, ocuparea Iranului de către arabi nu a dus la transformarea limbii iraniene (farsi) într-o limbă semitică. Ba chiar limba paștună a fanaticilor talibani din Afganistan se arată a fi, lexical, mai puțin arabizată decât limba farsi din Iran, paștuna afgană păstrând un fond arhaic iranian mult mai bogat decât farsi. În ambele cazuri, a) ocuparea franco-normandă a Angliei și b) ocuparea arabă a Iranului și Afganistanului, s-a ajuns în schimb la o modificare profundă a vocabularului: cam jumătate din vocabularul limbii engleze este de origine franceză, romanică și latină; poate peste jumătate din vocabularul limbii farsi este astăzi de origine arabă. În ambele situații, au existat în trecut mișcări naționale de curățare a vocabularului. Chaucer și Shakespeare au re-germanizat engleza (cu toate că și la Shakespeare găsim încă franțuzisme gramaticale precum *sans* („fără"), ca în: „my love to thee is sound, *sans* crack or

flaw"); la fel, un poet monumental și profund „naționalist" cum a fost Firdousi a căutat, în *Shah Nameh*, epopeea națională a Persiei medievale și moderne, să re-iranizeze limba, în special vocabularul. În ambele cazuri însă, cel al englezei și cel al persanei moderne, farsi, în ciuda cutremurului lexical, care sub stăpânire străină și în doar câteva generații a modificat profund aspectul limbii, sistemul verbal și cel pronominal au rămas neatinse. Engleza nu a devenit o limbă romanică, ci prin sistemul său verbal, oricât de erodat, și prin setul de pronume personale, a rămas o limbă germanică; farsi nu a devenit un dialect arab, în ciuda faptului că lexicul cotidian provine în proporție covârșitoare din acea limbă semitică de religie și de cultură, araba, ci prin sistemul său verbal și setul de pronume personale a rămas o limbă indo-europeană: iraniana.

Pentru ce această lungă digresiune? Pentru a atrage atenția asupra situației similare în care se află limba albaneză. Lexicul său este masiv latin și majoritar latino-slavo-neogreco-turco-balcanic, precum este și cel al limbii române, în schimb sistemul verbal și pronumele personale din albaneză sunt indo-europene arhaice, nedatorând nimic limbii latine. Proto-albanezii sub influența latinilor arată a fi fost precum englezii sub influența franco-normandă sau iranienii sub arabi: lexicul, cultura, ba până și religia (creștinismul la albanezi, islamul la iranieni) au fost luate de la cei nou-veniți, vocabularul cotidian fiind înlocuit definitiv de termenii aduși odată cu un mod nou de viață și instituții noi. În schimb, structura profundă a gramaticii, sistemul verbal, mecanismele sintactice și morfologice au rămas neatinse în albaneză, ba chiar unele au fost preluate de română și de limbile slave balcanice.

Aceasta este așadar populația cu care proto-(a)românii au conviețuit câteva secole, astfel încât limba română și graiurile aromânești și-au modificat profund gramatica,

îndepărtându-se de modelul cunoscut al limbilor romanice; cu toții apoi, parte din (a)români slavizându-se treptat, au făcut ca și slava balcanică să preia prin metisare aceeași tipologie impusă de un *Sprachbund* creat prin forța lucrurilor. Rămâne de delimitat – cu aproximație, desigur – aria geografică în care a avut loc această fuziune, pe care o voi prezenta de îndată.

Descendenții dacilor

În primul rând, cum am spus deja, albanezii trebuie văzuți ca fiind relativ nou-veniți în Balcani, deoarece limba lor – profund latinizată lexical, probabil în locurile lor de origine din Ardealul actual, albanezii fiind potrivit teoriei prezentate aici descendenții dacilor – nu arată urmele nici unui contact real cu greaca veche. Acest lucru este surprinzător și suspect, dacă ne gândim la contactele durabile și permanente ale grecilor cu ilirii și tracii de la nord, apoi la faptul că grecii au adoptat culte și zeități tracice (Dionysos și mama lui, vezi Anexe, pp. 190–192) și știind că Macedonia și macedonenii lui Filip și Alexandru fuseseră profund elenizați. Cu toate astea, nu există nici o urmă a vreunui contact antic cu grecii în albaneză. Absența cvasi-totală în limba albanezilor a unor împrumuturi din greaca veche nu este explicabilă prin situarea lor geografică actuală.

Sigur, se poate argumenta că asemenea împrumuturi din greaca veche ar fi putut exista, dar că au fost înlocuite de latinisme și slavisme, însă a forma ipoteze suplimentare imposibil de verificat nu reprezintă un demers științific. Ceea

ce duce la o singură concluzie: albanezii provin de undeva mult mai la nord, ba chiar din afara Balcanilor.

A ne închipui că albanezii pe jumătate latinizați (lexical) sunt descendenții dacilor coborâți spre sfârșitul secolului III (data reper este 271 e.n.) odată cu administrația romană aureliană nu presupune, am văzut, un mare efort de imaginație și nici nu este o performanță intelectuală uluitoare.

Avem un exemplu paralel și mult mai greu de acceptat, teoretic, în popularea Bretaniei de azi, peninsula și provincia Bretagne din Franța, cu celți de peste mare, de peste Canalul Mânecii, din Anglia de astăzi. Căci trebuie amintit (în ciuda benzilor desenate cu Asterix) că celtofonii din Bretagne nu sunt câtuși de puțin descendenții galilor lui Cezar, ei nu sunt urmașii lui Vercingetorix neasimilați de cuceritorii romani, ci sunt celți din insula Britania, din Anglia, care au traversat marea în Evul Mediu, fugind de invazia și traversarea în sens invers a germanicilor anglo-saxoni; celții au adus cu ei pe continent limba și numele țării: Bretagne.

Avem așadar situații identice, ba chiar în cazul celților din Bretagne, în Franța, una și mai neverosimilă, dată fiind traversarea mării, nu doar a unui fluviu cum e Dunărea: o populație odinioară semilatinizată (celții în Britania, „dacii“ în Ardeal) este lăsată fără apărare și expusă în fața nou-veniților (anglii și saxonii germanici în Britania, gepizii și goții germanici în Ardeal-Dacia). În ambele cazuri, populația trece „dincolo“, pe un teritoriu teoretic mai protejat, mai puțin expus. Cât despre urmele mini-exodului, ele nu există arheologic, nici într-un caz, nici în celălalt. Lingvistica oferă însă o unealtă definitivă: bretona din Bretagne nu coboară din limba galilor de pe continent, ci este o formă dialectală a limbii din Wales (Țara Galilor) și din cornică (Cornwall). Celții bretoni au găsit pe continent o populație în totalitate romanizată. La fel

cum proto-albanezii au găsit la sud, când s-au strămutat în Balcani, o populație romanizată (proto-românii).

Vor fi rămas fără îndoială *daci* în Ardeal, dar aceia s-au văzut ulterior asimilați de feluritele populații care s-au tot perindat pe acolo. Cât despre cei trecuți la sud, peste Dunăre, „dacii"-proto-albanezi, cei care au coborât într-o provincie romană (Moesia) în totalitate latinizată – fuziunea lor cu proto-(a)românii a putut să-și aibă acolo punctul de plecare. Așa se explică, din punct de vedere cultural, și faptul că albanezii (neo-dacii) se arată a fi trăit de-a lungul secolelor în clanuri sudate și gata să se războiască între ele, pe când (a)românii se arată a fi fost întotdeauna o populație amorfă, cum ne-am aștepta de la locuitorii unor vaste regiuni supuse de secole Imperiului (Balcanii fiind precum Gallia sau Iberia, de pildă).

Faptul că (a)românii sunt la origine descendenții unei populații romanizate, trăitoare o vreme îndelungată sub o administrație imperială – și poate chiar o vreme urbanizați, înaintea marilor catastrofe istorice –, ar explica așadar caracterul social dintotdeauna amorf al românilor, spre deosebire de albanezi. Ar explica de ce nu au existat niciodată la români clanuri și triburi, cu știutele reguli de vendetta și de solidaritate tribală pe care le vedem la albanezi, ale căror clanuri au coborât odinioară din „Dacia".

O anticipare a ceea ce înseamnă Sprachbund

Sprachbund este un înspăimântător termen german (datorat lingvistului rus Nikolai Trubetzkoy) care desemnează o realitate lingvistică relativ rară: mai multe limbi vorbite într-o zonă geografică bine definită și provenind din familii

lingvistice diferite ajung să funcționeze într-o simbioză atât de mare, încât își modifică una alteia structura și mecanismele gramaticale până într-acolo încât în final funcționează *identic*. Nu este vorba așadar doar de *cuvinte*, de împrumuturi lexicale, fenomen banal. O limbă nu este numai un depozit de cuvinte, o hazna amorfă. Este vorba în realitate de mecanisme gramaticale, de *tipologie*, mecanisme care se lasă influențate și schimbate mult mai rar. Atât de rar, încât fenomenul este total necunoscut într-o zonă în care, dimpotrivă, l-am fi așteptat: în Caucaz, o regiune cu una din cele mai mari diversități lingvistice de pe planetă. Nu întâlnim apoi vreun *Sprachbund* nici în alte zone de mare diversitate lingvistică, cum sunt munții Hindukush, de pildă. Ba chiar, în Caucaz, nici măcar limbi vecine de o foarte veche cultură creștină și ale căror popoare au întreținut contacte milenare: georgiana și armeana, nu au avut vreo influență gramaticală una asupra alteia. Fenomenul balcanic este așadar relativ rar și impresionant.

Astfel, se afirmă în general, în lingvistică, pe lângă o serie de lucruri dovedite definitiv, că terminațiile personale ale verbului nu se împrumută de la o limbă la alta. Cu toate astea, iată cazul flagrant al formei verbale românești *am*, de la verbul *a avea*. Această formă *am* nu poate fi explicată prin evoluția internă a limbii române, cu atât mai mult cu cât avem aici singura formă verbală care la persoana I singular, la timpul prezent, are terminația *-m*. Această terminație este banală la imperfect, *eram*, *aveam*, deoarece urcă până la latină: *eram*, *habebam*. La prezent însă, ne-am fi așteptat la o formă care să corespundă celorlalte limbi romanice: italianul *io ho*, sau francezul *j'ai* etc., acestea explicându-se simplu prin *habeo*. Această terminație *-m* din românescul *am* nu este însă altceva decât imitarea albanezului *kam*, „eu am“!

În albaneză, dată fiind frecvența uriașă a folosirii celor două verbe principale, *kam* și *jam* (a avea și a fi), cele mai importante și mai frecvente în orice limbă, conjugarea celor două s-a uniformizat, terminațiile fiind identice la toate persoanele, mai puțin la pers. a III-a a lui *jam* (a fi): *është*. *Kam* este *eu am*, așadar, iar frecvența verbului și mai ales a acestei forme de pers. I explică suficient că ea a fost imitată de vorbitorii de (a)română. Mai mult, fiind verb auxiliar, forma respectivă mai este folosită și pentru formarea perfectului compus: *kam shkruar = am scris.*

Cum am arătat-o și în *Dacopatia* (p. 91, ed. 2021), avem și în celelalte ramuri ale romanității balcanice exemple similare de împrumut al unor terminații verbale: *istroromâna* de pe coasta croată a Mării Adriatice și *meglenita*, dialectul româno-balcanic vorbit încă de câteva mii de oameni în zona graniței Bulgariei cu Grecia, care prezintă, sub influența croatei și bulgarei (și a limbilor slave balcanice în general), particularitatea de-a fi împrumutat desinențe verbale personale slave:

eu aflum
tu aflișі.

E limpede că terminațiile respective vin din slavă (*cf.* bulgară *az iskam, ti iskaš*), cu atât mai mult cu cât atât în meglenită, cât și în istroromână unele din aceste desinențe se extind până și la verbul *a fi*: *eu sîm* – după modelul slav-balcanic *ja sam* = eu sunt.

Asta explică pe dată și urmele acestor influențe în româna nord-dunăreană: *eu am*. Acel *-m* final la persoana I: *eu am*, caz unic în română la timpul prezent al verbului, nu se explică așadar decât prin influența balcanică (albaneză – *unë kam* = eu am, sau chiar slavă – *ja imam* = eu am).

Mai avem apoi și bizara formă de persoana I a verbului *a pofti*, atunci când vorbitorul oferă ceva: *poftim!* Dar până și aberanta formă de persoana a III-a singular *este*, în raport cu latinescul *est* și cu formele corespondente din celelalte limbi romanice moderne, se explică prin forma albanezului *ështё*, care la rândul ei constituie o excepție în conjugarea verbului *jam*, a fi.

Fie acum seria de pronume și adverbe interogative albaneze:

kush? = cine?
kur? = când?
ku? = unde?
sa? = cât? câți? câte?
si? = cum?
çka? = ce?

Întreaga serie este extrem de arhaică, parte din fondul indo-european cel mai vechi al limbii albaneze. Astfel, *kush* este echivalentul exact al latinescului *quis* (*kush vjen?* = *quis venit?* = cine vine? – ba mai mult: genitivul lui *kush* este *i kujt* – *e kujt*, exact ca în română *al / a cui*); *kur* corespunde lituanianului *kur* etc.

Albaneza construiește mai departe pronume și adverbe noi folosind două verbe auxiliare: *do* și *di*. *Di* este verbul „a ști“, „a cunoaște“. *Do* este forma erodată, redusă, a lui *dua*: „a vrea“, „a dori“ (*dua* este folosit și ca nume propriu, cum e cazul cu vedeta pop britanică de origine albaneză *Dua* Lipa). Dar *do* este folosit și pentru formarea viitorului, exact la fel cum în română particulele de formare a viitorului *va* (*voi, vei*), precum și *o* provin de la verbul „a vrea“.

Pornind de aici, albaneza formează așadar cu *do*:

kush-do = ori-cine
kur-do = ori-când
ku-do = ori-unde
ç-do = ori-ce

iar cu *di-*, de astă dată antepus, pe când în română particula este postpusă:

dikush = cine-va
diçka = ce-va
dikur = când-va
disa = cât-va
disi = cum-va.

Procesul gramatical mimetic între română și albaneză merge așadar foarte departe și atinge întregul set de adverbe și pronume relative. Dar asta nu este totul. Vorbitorul albanez simte că în seria *kush-do*; *kur-do*; *ku-do* particula *-do* este verbul *a dori*, *a vrea*, care se folosește și pentru viitor: *do të shkruaj* = o să scriu. Vorbitorul de română de astăzi nu simte însă câtuși de puțin că în forma de viitor *va scrie* particula *va* este aceeași din *cine*va, *când*va, *unde*va. Și nici că este aceeași particulă prezentă în formele echivalente de viitor cu *o*, unde avem de fapt un *(v)o și (v)a* în care *v-* inițial a căzut. *O să scrie* și *va scrie* sunt de fapt forme de viitor identice și perfect echivalente. Într-un adverb ca ori-cine = *kushdo*, vorbitorul de română nu are așadar conștiința faptului că prima parte a adverbului este verbul a vrea, a voi: (v)ori-cine, pe când aromâna a calchiat și mai mult, creând pur și simplu un hibrid româno-albanez: *caritsido* = *kushdo* = oricine.

Se mai adaugă și accentul nefiresc în acest caz: româna și albaneza (dar și slava macedoneană) au în general accentul pe *penultima* silabă a cuvântului. Aici însă, în aceste

adverbe și pronume compuse, accentul cade pe *ultima* silabă: *di-sà* = câte-và.

La fel e calchiat din albaneză *nëse* = încât (în-cât < *në-se*). Tot așa, avem seria de pronume reflexive însu-mi, însu-ți etc., unde *îns/ins* (din latinescul *ipse*) traduce albanezul *vetë*, persoană, *self.* Deodată înțelegem și cum același *îns/ins* a putut genera conjuncția adversativă *însă*, calchiată după albanezul *vetëm* = însă. În sârbă, calchierea s-a produs identic. *On sam = el însuși*, pe când conjuncția este: *samo* (în română: *cu însumi* vs. *însă*, iar în albaneză: *unë vetë* vs. *vetëm*).

Din nou, vorbitorul român nu are conștiința faptului că particula *îns-* din *însumi*, *însuți* etc. este identică cu conjuncția *însă* – albanezul știe în schimb că are acolo același *vetë.*

Regularitatea totală a corespondențelor, mai ales în cazul lui *do* = *va*, și faptul că în ambele structuri avem aceeași particulă verbală care se folosește și pentru adverbe și pronume, dar și pentru formarea viitorului, fac orice explicație printr-o coincidență cu totul neverosimilă. Avem, fapt remarcabil de rar, imitarea acelorași procedee gramaticale. Trebuie insistat și că este cu totul irelevant care din cele două limbi a imitat-o pe cealaltă. Procesul mimetic atât de sistematic și minuțios nu poate decât să implice o lungă conviețuire, în inima Balcanilor, însoțită de bilingvism.

Și lista mimetismelor poate continua. Adverbul *niciodată*, descompus *nici-o-dată*, nu face decât să imite albanezul *as-një-herë*. *As* este o particulă negativă folosită de asemenea pentru a forma o nouă serie de adverbe, în română fiind reprodus sistematic prin *nici* sau *ni-*: *askund* = niciunde; *aspak* = nimic etc.

As la rândul său este cel mai probabil sursa interjecției negative românești *aș!* = *nu!*. Asta ne duce la un întreg set de particule care punctează și dau dinamica discursului. De

pildă, una din modalitățile de formulare a întrebărilor în albaneză este prin particula interogativă *a*, care deschide fraza: *A ke shkruar?* = Ai scris? Acest *a* este considerat în albaneză a continua latinescul *aut*, exact ca vechea particulă interogativă românească *au*: *Au nu știai?* Sau avem particule introducătoare ale unei situații, precum interjecția *ia*, ca în „ia uite cine vine", în albaneză: *ja kush vjen*. Avem așadar două sisteme lingvistice care s-au apropiat până la cvasi-identitate și vom vedea ulterior cum împreună au modificat slava balcanică nou-venită.

Două sisteme atât de complexe nu pot fuziona în felul acesta în virtutea hazardului. Am văzut: vorbitorul de română nu conștientizează niciodată că particula ciudată și accentuată *-va* din cine*va*, când*va*, unde*va*, ce*va* este în realitate identică cu particula *va* de la timpul viitor: *va* face etc., totul reproducând de fapt un sistem albanez complet, și că o asemenea simetrie este absolut imposibilă fără un bilingvism și metisare vreme de secole. Este cu totul de neimaginat ca întreaga serie de adverbe și pronume relative din româna maramureșeană (identică cu româna din Moldova și Valahia) să fie formate, nefiresc, exact ca în albaneza din Epir, folosind aceeași particulă verbală care servește și la formarea viitorului, fără să fi avut loc o lungă conviețuire cu albanezii în Balcani. Vorbim de mecanisme neregulate, dar simetrice, nu de împrumuturi lexicale. Vorbim de structuri gramaticale care nu se pot naște spontan, între limbi la origine foarte diferite, fără un contact prelungit între oameni simpli, bilingvi și analfabeți, probabil ciobani care au creat un *pidgin* de o simetrie nefirească, rară, cvasi-matematică.

Vedem așadar cum acolo, în centrul Balcanilor, s-a petrecut veacuri întregi un metisaj lingvistic, ducând la un *Sprachbund* peste care aveau să vină slavii. Dar asta nu poate

avea loc, cum o arată lingvistica istorică și cea comparativă, decât în teritorii bine delimitate. Din nou, limbile de pe coastă, croata (limbă slavă) și defuncta dalmată (limbă romanică), nu prezintă nimic similar acestor procedee. Separarea lor față de centrul peninsulei se arată a fi fost totală, ascunsă, camuflată în cazul croatei și de apropierea politică recentă, în bună parte forțată, între sârbă și dialectele croate, pentru a se crea în sec. al XIX-lea presupusa limbă sârbo-croată, a cărei realitate este respinsă astăzi vehement de naționalismul croat, mai ales după devastatorul război generat de destrămarea artificialului stat iugoslav în prima parte a anilor 1990.

În concluzie: asemenea fine mecanisme mimetice la nivelul limbajului presupun, în mod evident, o lungă perioadă de conviețuire și bilingvism. Din acest punct de vedere, este irelevantă direcția mimetismului, altfel zis care dintre limbi va fi fost sursa, influențându-le pe celelalte.

Stadiul cercetării

Înainte de a merge mai departe, să spunem însă câte ceva despre stadiul cercetărilor și despre reacția savanților români, lingviști și istorici și arheologi, în fața unor astfel de evidențe. Ei bine... ei le-au ignorat sistematic. Până acum, cercetarea lingvistică și istorică asupra etnogenezei și evoluției limbii românilor a fost – cu rare excepții – univoc dominată de ideologia naționalistă și de mitul absolut al „continuității“ la nord de Dunăre, ba chiar pe toate teritoriile actuale.

Unele lucrări au fost excepționale, precum monumentalele și eruditele studii ale lui Rosetti și Russu (vezi Bibliografia), altele, superficiale și ideologizate, precum cărțulia

(pe atunci, în anii 1980, mult așteptată și lăudată) a lui Ariton Vraciu, *Limba daco-geților* (!), dar tehnica de analiză păcătuia întotdeauna (și poate de multe ori voit) printr-o uriașă eroare metodologică: atunci când se compara româna cu celelalte limbi balcanice se opera doar o analiză lexicală parțială și niciodată una structurală și tipologică. Se comparau câteva cuvinte din vocabular, nu gramatica și structura profundă a limbilor.

Comparația autentică a fost realizată parțial de unii cercetători străini. Nici aceia însă nu au subliniat cum se cuvine acest element esențial: identitatea evidentă, până la chestiuni de detaliu și evoluții identice, a fondului lexical latin al românei și albanezei (vezi mai jos). Am mai scris despre aceasta în *Dacopatie* (pp. 148–179, ed. 2021), aici însă totul va fi pus în contextul întregului dispozitiv etnic și lingvistic al Balcanilor de după prăbușirea Imperiului Roman de Apus și apariția slavilor, moment în care putem situa punctul de plecare al formării (a)românilor.

Erorile de metodă ale cercetătorilor

Erorile de metodă ale mai tuturor cercetătorilor care au atins până acum domeniul lingvisticii românești și al evoluției ei sunt nenumărate. Două sunt însă de o importanță majoră, erori fundamentale în abordare (deseori, spuneam, comise în mod voit):

1. Comparațiile între română și albaneză s-au făcut aproape exclusiv la nivelul lexicului, iar nu la cel al tipologiei și structurii gramaticale; și 2.: comparațiile au ocolit sistematic apropierea între fondul latin comun al românei și cel al albanezei.

De asemenea, lingviștii români care au susținut teorii mult mai nuanțate, punând accentul pe importanța elementului balcanic, precum Gheorghe Brătianu, Ovid Densusianu și Alexandru Philippide, sunt doar rar menționați, iar opera și demonstrațiile lor – trecute rapid sub tăcere. Cât despre lingviștii și istoricii străini care au susținut teoria formării limbii române în Balcani (începând cu Roesler în sec. al XIX-lea, cu a sa *Wanderungshypothese*, trecând prin Sandfeld și până la Gottfried Schramm în zilele noastre), ei sunt văzuți ca dușmani naționali.

Retorica indignării în lingvistica română și în istoriografie

Pentru a contracara teoriile neplăcute, istoriografia și lingvistica română și-au creat o retorică a indignării. Astfel, studiul proclamat de îndată clasic al lui Ariton Vraciu *Limba daco-geților*, practic lectură obligatorie în unele universități înainte de 1989, este doar o înșiruire anostă de platitudini ascunse sub retorică agresivă. Materia de studiu fiind extrem de rarefiată pentru a prezenta „limba daco-geților“, paginile sunt umplute cu exprimări precum „cuvinte autohtone perpetuate până azi din vorbirea dacilor“ (Vraciu p. 17) și multe altele despre un presupus „substrat“, când în realitate ceea ce numim „substrat“ e doar o etichetă convenabilă pentru a ascunde ignoranța în care ne aflăm (vezi Anexa istorică) în legătură cu o limbă neatestată în scris.

Vraciu respinge sistematic argumentele lingviștilor mai lucizi prin atacuri indignate care se reduc de fiecare dată la formule precum: „știm bine că“... „este normal să presupunem

că“… „respingem cu tărie concepția greșită a lui X“… „este inacceptabil să presupunem că“… Sub tăvălugul retoric nu se oferă însă nimic concret, precum o analiză a asemănărilor limbii române cu albaneza, dat fiind că limba dacilor era cel mai probabil o limbă de tip *satem*, iar albaneza e, la rândul ei, o limbă *satem*, prezentând mari similitudini structurale cu armeana și cu limbile iraniene. Puținele cuvinte dace pe care le știm, precum *dava* = cetate, așezare, au la rândul lor posibile corespondente iraniene, ca să nu mai spunem că unele toponime dacice sunt transparente: *Germisara*, situată într-un loc unde sunt și azi izvoare termale fierbinți știute din Antichitate, poate fi apropiată de iranianul *germ*, *garm* = fierbinte, cald (*cf.* germanicul *warm*), cum am arătat-o în *Dacopatia* (p. 77, ed. 2021).

Nimic din toate aceste cugetări oneste și reci la Vraciu, în schimb o înlănțuire de neadevăruri, precum atunci când, pentru a respinge asemănările românei cu albaneza, el spune: „doar limbile înrudite împrumută masiv una de la alta“, ceea ce arată fie ignoranță, fie rea-voință. Vocabularul persanei de azi e majoritar împrumutat din arabă, de pildă, fără ca cele două limbi să aibă ceva în comun genetic sau structural.

La fel au procedat întotdeauna și alți lingviști români „patrioți“, punând de pildă retoric întrebarea, cum o făcea Graur (citat în Russu 1970, p. 80), „când ne-au fost oare albanezii superiori ca să luăm de la ei termeni de civilizație precum *vatră*, *moș* etc.?“, de parcă împrumuturile între limbi ar indica scara unei competiții culturale ce stabilește o ierarhie. Dimpotrivă, englezii au adus din India, din limbile de acolo, cuvinte ca *pijama* (*pyjamas*) și *șampon* (*shampoo*) și multe altele, simțindu-se în același timp permanent superiori indienilor. Iar acesta e doar un exemplu imediat și superficial.

Limbile nu împrumută în funcție de „superioritate“, ci de durata și intensitatea contactului. O vedem chiar din felul în care vorbitorii de română de astăzi au preluat o masă de cuvinte dintre cele mai folosite în lexicul contemporan: *mișto*, *nasol*, *gagiu–gagică*, *a hali*, din vocabularul limbii *romanes*, din limba țiganilor față de care românofonii se simt „superiori“. Potrivit logicii respective, lucrurile ar fi trebuit să se petreacă invers.

În schimb, un eveniment istoric poate accelera procesul de influențare lingvistică reciprocă. Așa trebuie să se fi întâmplat în țările române după dezrobirea romilor (1855). Până în sec. al XIX-lea, un singur cuvânt intrase din țigănește în română: *călău*. *Călău* vine de la *kalò*, „negru“, asta deoarece profesia de torționar și de executor al pedepselor capitale pare să le fi fost rezervată romilor (*cf.* în Anexe anecdota despre cum pedepsește Vlad Țepeș un călău țigan, p. 235). *Caló* în spaniolă și portugheză desemnează de altfel argoul romilor și tot ce are de-a face cu cultura acestora. Dezrobirea romilor după 1855-1856 trebuie că a sporit promiscuitatea mahalalelor și a accelerat pătrunderea în vocabularul dominant (al românofonilor) a unor cuvinte țigănești devenite astăzi atotprezente: *mișto*, *nașpa* etc. Acestea sunt de altfel relativ recente, deoarece nu le găsim la scriitorii din sec. al XIX-lea nici atunci când imită argoul sau clișeele de limbaj, cum face Caragiale (deși la Creangă, în *Povestea lui Stan Pățitul*, găsim deja *a hali*, ceea ce arată că fenomenul metisării limbii nu a pornit doar din sud, de la București).

Tot așa, practica intensă a limbii engleze a dus la expresii precum: „cea mai *mișto* carte (pe) care am citit-o *ever*“, care în absența scrierii și a unei politici centralizate a limbii ar intra treptat în folosire cotidiană. La urma urmei, franțuzirea profundă și sistematică a limbii după 1848 a făcut ca

româna să fie singura limbă care a preluat din franceză până și adverbe precum *deja* (franțuzescul *déjà*).

În sfârșit, pentru a ne arăta în ce retorică provincială se scălda un lingvist și istoric precum Vraciu, dumnealui îl numește în cartea sa pe I.I. Russu „cercetătorul clujean"!... Sigur, lingviștii autentici, precum acest „cercetător clujean" Russu (I.I. Rusu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Editura Academiei, București, 1970), sau precum tot atunci, prin anii 1970, Rosetti (Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura Pentru Literatură, București, 1968), recunoșteau printre rânduri elemente tulburătoare, structurale mai ales, în română, în comparație cu albaneza.

Dar până și Russu (pp. 77–78) folosește interșanjabil și abuziv „traco-geți" și „geto-daci", ba chiar (p. 73) el caută să reconstituie „structura psihică" (!) a ilirilor, deși în același timp scrie explicit că denumirea de „iliri" era mai degrabă o etichetă clasificatorie geografic (pentru populațiile din partea vestică a Peninsulei Balcanice).

Traco-geto-dacii lui Russu

Identitatea presupusă a geților și dacilor se bazează pe surse puține, repetitive, vagi și firave. Ce permite să spunem că geții și dacii ar fi fost același popor, afară de repetarea, de la un autor modern la altul, vreme de mai bine de un secol, de la Școala Ardeleană încoace, a acestei „identități"? Astfel, prezentând „geto-dacii", Russu (p. 78) preia citatele despre geți din autorii antici (Herodot – „cei mai viteji și mai drepți dintre traci" –, Strabon, Scymnos) și amintește unde spun aceștia că locuiau „geții": „între munții Haemus (Balcani),

Marea Neagră și Dunăre", adică la sud de Dunăre, în jumătatea de nord a Bulgariei de azi, după care Russu adaugă de la sine: *„ca și pe malul stâng al cursului inferior al Dunării (Muntenia, Moldova etc.)"*. Altfel zis, anticii îi situează pe geți în Balcani, dar din câteva vorbe adăugate de la sine Russu îi urcă dincolo de Dunăre și până unde este azi Moldova. După care decide: „grupa de nord-vest a *traco-geților*, în Carpați și podișul Transilvaniei, apare sub numele diferit de «daci»". Se vede de îndată efortul de a da de înțeles, dincolo de textele vechi, că pe teritoriul României de azi trăia o singură populație și că aceea era „unitară". Dar sursele antice nu spun asta.

Russu continuă: „Nu putem ști deocamdată cu siguranță deplină care sunt semnificația și rostul celor două denumiri regionale deosebite (geți, daci) pentru o populație ce se întindea din Dobrogea până la izvoarele Tisei și chiar mai la vest și nord-est" (pp. 78–79)... Altfel zis Russu deodată a extins acea populație imaginară dincolo de granițele actuale ale României („și chiar mai la vest și nord-est").

Puțină istorie: mărturiile antice și cum nu putem avea încredere în ele

Găsim în *Istoria Romei* a lui Mary Beard confirmarea că trebuie să relativizăm toate miturile, chiar și pe cele care păreau consfințite definitiv de tradiție.

Mary Beard amintește ocuparea și jefuirea Romei de către „gali" în anul 390 î.e.n. (episodul cu gâștele Capitoliului etc.). Ea pune însă „gali" între ghilimele, în ciuda tradiției bimilenare, deoarece, spune ea: „Ne este imposibil să știm cine erau acei invadatori, romanii nedistingând între cei pe

care îi strângeau la pachet sub denumirea de «triburi barbare» din nord".

Și are perfectă dreptate, căci Cezar în *De Bello Gallico* sau Tacit în *Germania* nu furnizează nici cea mai mică informație (de altfel, probabil că pe romani nici nu i-ar fi interesat să afle, sau ar fi găsit distincțiile total irelevante) despre identitatea celor numiți colectiv „gali" și, respectiv, „germani". Nu avem nici cea mai măruntă idee dacă printre aceia nu se aflau cumva populații fino-ugrice sau alt tip de non-indo-europeni, precum „rheticii" din Alpi.

Gallia și *Germania* erau doar etichete generice (ca și *Dacia*), în care nu vom ști niciodată exact ce limbi se vorbeau și ce soi de populații trăiau barbar acolo. Același lucru se poate spune și despre „Dacia": o simplă etichetă generică sub care se ascunde o gaură neagră.

Și, într-adevăr, „galii" care au ocupat scurtă vreme și jefuit Roma puteau fi absolut orice și oricine. Venind de la nord, romanii se obișnuiseră să-i numească *galli*, așa cum pe barbarii de la nord de Dunăre îi numeau *germani* (deși poate unii din „Germania" erau celți sau chiar non-indo-europeni); iar pe alți barbari tot de la nord de Dunăre îi numeau „daci", fără să se intereseze câtuși de puțin ce limbi vorbeau aceia (căci, cum vom vedea, nu putea funcționa o singură limbă pe un teritoriu atât de fracturat și lipsit de drumuri, urbanism și administrație cum era ceea ce avea să devină în scurtă vreme, doar pentru ceva mai mult de un secol și jumătate, Dacia romană). Am practica un exercițiu de relativizare sănătoasă și de prudență hermeneutică dacă am păstra permanent asta în minte: sursele antice nu sunt deloc fiabile în chestiunea identității etnice sau lingvistice a celor etichetați colectiv de autori care scriau din auzite.

Dar chiar și atunci când anticii ne-au lăsat mărturii de natură lingvistică, acestea trebuie folosite numai cu cea mai mare prudență. Iată exemple revelatoare: un lexicograf – extrem de metodic și scrupulos altminteri – precum Hesychios notează „κάπρα – αἴξ Τυρρηνοί“ („*capră*, cum se spune la etrusci“)... or „capra“ este termenul latin și ne-am fi așteptat ca Hesychios să știe asta; sau: medicul grec Dioscoride (sec. I e.n.), care ne-a lăsat câteva cuvinte „etrusce“ de plante, printre care o... *spina alba*, denumire limpede latinească! Ba chiar găsim în altă parte la el afirmația că *dea* este cum etruscii numeau o *zeiță* (θεά), dar *dea*, femininul de la *deus*, este iarăși pur latinesc.

Dacă un cetățean erudit al Imperiului Roman cum era Dioscoride a putut atribui termeni latini (*spina alba*) etruscilor, ne putem imagina câtă încredere putem avea în lista de nume de plante „dacice“ lăsată de același Dioscoride.

Sau vedem de îndată că, atunci când cutare scriitor antic scria că „geții“ erau un fel de „traci“, asta nu ar trebui să aibă mai mare valoare clasificatorie pentru lingvist decât a spune că albanezii erau un fel de... iugoslavi.

„Dacii liberi“

Ideologia comunistă din anii 1980 producea filme despre „Burebista“ și vorbea despre „statul dac centralizat“ și boteza orașe cu nume „dacice“ (Drobeta, Napoca etc.). Nu există însă nici o continuitate între orașul Cluj și denumirea adăugată abuziv de comuniștii lui Ceaușescu, pe baza unui program naționalist de „dacizare“: Napoca.

Nu s-a numit Clujul niciodată Napoca în istorie, denumirea suplimentară i-a fost adăugată de comuniști. De altfel, fasciștii italieni ai lui Mussolini au procedat la fel, atunci când au rebotezat cu nume latine și etrusce târgurile din Toscana, ceea ce a făcut de pildă ca orășelul numit comic Corneto să primească numele glorios de... Tarquinia (pe care îl poartă și astăzi).

Nu vom fi însă onești cu noi înșine până când nu vom scoate definitiv toate inepțiile naționaliste din manuale și până nu vom pricepe că:

– nu a existat niciodată un „stat dac centralizat", lucru de altfel imposibil în absența unui sistem de scriere și contabilitate și a unei limbi comune; că teoria este firavă o arată chiar expresia ideologizată comunistă „statul dac centralizat", care are nevoie să insiste, ca printr-un efort subliminal, pe termenul „centralizat". E limpede că nu putea fi „centralizat" în absența unei rețele rutiere și a unei infrastructuri urbane și administrative;

– nu știm nimic despre identitatea lingvistică a acelui mitic popor pe care îl numim alternativ dac/get/trac, dar orice lingvist e conștient de faptul că este imposibil ca ei să fi vorbit o limbă comună, dată fiind absența evidentă de căi de comunicare; cel mai probabil, erau o confederație tribală, exact cum în Caucaz, în sec. al XIX-lea, rezistența triburilor de munteni în fața tăvălugului rusesc, sub conducerea de fier a imamului Șamil, a reunit vreme de un sfert de secol populații din Daghestan și cecenii, toți aceștia vorbind cel puțin o duzină de limbi complet diferite între ele. Acei munteni răzvrătiți erau numiți de-a valma, de către ruși: tătari, ceceni sau lezghini... la fel cum romanii ziceau „dacii", etichetă facilă. Sau la fel cum în India vorbitorii a zeci de limbi erau numiți de coloniștii britanici „the natives";

– din sursele romane și grecești nu se poate trage nici o concluzie, deoarece aceia nu se interesau de identitatea reală a barbarilor, pe care îi vârau sub etichete comune după cum le venea: celți, germani, daci, sciți – acestea erau mai degrabă vagi apelațiuni geografice, sau de „mărci depuse".

Din scrierile lui Cezar nu rezultă nimic din care să deducem dacă cei pe care el îi numea de-a valma „gali" erau celți, germanici sau rude îndepărtate ale bascilor de azi; din *Germania* lui Tacit nu știm dacă acei „germani" nu erau, cel puțin în parte, niște nordici, fino-ugrici strămoși ai finlandezilor; pentru a da un exemplu mai apropiat de noi: nimeni nu are nici cea mai mică idee despre identitatea avarilor, acei avari care au răvășit jumătate din Europa: erau ei turci, mongoli, iranieni? Mister total, căci n-au lăsat nimic scris.

Așa și cu Burebista (care cel mai probabil nici nu era un nume propriu) și dacii: cei pe care îi numim „daci" sau „geți" vorbeau în mod sigur mai multe limbi, dar formau, în funcție de interesele momentului, confederații tribale uneori poate greu de învins din afară, dar gata oricând să se bată și între ei, iar printre ei nu este exclus ca o bună parte nici măcar să nu fi fost indo-europeni, ci resturi de populații anterioare, precum caucazienii prin părțile Mării Negre și Caspice sau bascii în Pirinei.

Și pentru că am abordat și chestiunea ficțiunilor istorice și a invențiilor pioase: să revenim pe scurt la această altă ficțiune care sunt „dacii liberi". Carevasăzică nu doar că s-a decis că dacii și geții erau același popor, că vorbeau o singură limbă pe un vast teritoriu, cel al României de astăzi, dar și dincolo, în Balcani, apoi în est și vest, spre stepele pontice și poate până în Europa centrală, dar au fost inventați „dacii liberi", o populație despre care ni se spune că, deși a trăit mândru și neatârnat în afara granițelor Imperiului Roman,

s-a latinizat exact la fel ca cei rămași în provincia romană Dacia (care acoperea doar Transilvania, Banatul și Oltenia de astăzi). Pentru a încheia, exagerând abia un pic mai mult decât filmul kitsch *Burebista*, nu doar că „dacii liberi" nu au existat niciodată, dar putem spune chiar, forțând un pic ludic lucrurile, că „dacii" n-au existat!

Expresia „dacii liberi" pentru a desemna răsfirata populație care trebuie să fi trăit prin Moldova actuală este o invenție lipsită de sens. Nu știm cine erau acei (puțini) oameni de acolo și este cu totul implauzibil ca ei să fi vorbit aceeași limbă cu cei striviți și măcelăriți de romani în Banatul actual. Distanța, munții, relieful accidentat, absența căilor de comunicare eficientă fac cu totul neconvingătoare ipoteza unei presupuse unități lingvistice.

De fapt, chiar dacă ar fi trăit „daci" dincolo de munți și la est de Olt, în câmpiile Munteniei și Moldovei, ei se vor fi topit curând în grupurile vorbitoare de alte limbi care s-au succedat pentru a locui periodic prin acele părți. Exemplul goților și osetilor (alani, iași) arată limpede că doar retragerea în locuri de mare izolare și ușor de apărat, precum Crimeea (cum vom vedea, găsim acolo goți până în sec. al XVII-lea) sau Caucazul (osetii până astăzi), a putut înlesni păstrarea limbii pe o durată milenară. Câmpia, în schimb, a vorbit întotdeauna o singură limbă (vezi mai jos „Cele două habitaturi") până la formarea statelor istorice, până la cele două *descălecări*, în Muntenia și Moldova, acelea fiind cel mai probabil făcute de grupuri mici, care au asimilat rapid populațiile rarefiate dintre munte, Dunăre și mare. Câmpia nu protejează limbile, cum o vedem chiar în cazul unor grupuri militarizate și bine sudate precum oseții (iașii) și cumanii, care sub tăvălugul mongolilor au trebuit să se refugieze în Pannonia regatului maghiar, unde au beneficiat de toate privilegiile

feudale, însă au sfârșit prin a se asimila. (Secuii sunt, cel mai probabil, descendenții unei astfel de populații militarizate și privilegiate, care a sfârșit prin a se maghiariza.)

Nu vom ști așadar niciodată ce mărunte populații răsfirate au găsit romanofonii care au „descălecat" peste munte venind din Ardeal – au găsit cel mai probabil cumani, sau la fel de probabil răzlețe grupuri de slavi rămași în urmă de la coborârea strămoșilor lor spre Balcani, însă acele grupuri din câmpia Munteniei și platourile Moldovei au fost rapid asimilate și românizate și vom vedea că este cu totul neplauzibil ca ei să fi vorbit aceeași limbă cu „descălecătorii" din Maramureș ai lui „Negru Vodă" și „Dragoș".

Carevasăzică „dacii" nu puteau să vorbească o singură limbă?

Ei bine, cum am spus, nimic nu impune ca o asemenea confederație tribală cum a fost cea a „dacilor" din Ardealul de azi, zdrobită definitiv de armatele lui Traian, să vorbească aceeași limbă. Ba chiar – nici măcar limbi înrudite. Avem nenumărate exemple de confederații tribale vorbind limbi diferite și care au fost de o eficacitate înspăimântătoare în război:

1. Invazia mongolă de la jumătatea secolului al XIII-lea a împins spre Pannonia și Caucaz resturile cumanilor și iașilor (oseții). Mongolii lui Batu, nepotul lui Genghis Han, nu erau nici ei omogeni etnic, ci trăgeau după ei o serie de triburi turcice, ceea ce a făcut ca hanii tătarilor din Crimeea, sau turcofonul Tamerlan, în Asia Centrală, să se pretindă mai târziu descendenți din Genghis Han (*cf.* în Anexa istorică,

„Relațiile reale ale tătarilor din Crimeea cu Moldova și Valahia“, pp. 249 și urm.).

2. În Caucaz, cum am văzut, în sec. al XIX-lea, rezistența triburilor de munteni în fața tăvălugului rusesc, sub conducerea de fier a imamului Șamil, a reunit vreme de un sfert de secol populații din Daghestan și cecenii, toți aceștia vorbind limbi complet diferite între ele. Acei munteni răzvrătiți erau numiți de-a valma, de către ruși, *tătari, ceceni* sau *lezghini.*

Desigur, întotdeauna există cel puțin o limbă de comunicare, o *lingua franca*, dar ideea că într-o asemenea federație triburile vorbesc aceeași limbă este nenecesară. Și, nu o vom repeta îndeajuns, istoria autentică ne arată cum diversitatea lingvistică a fost întotdeauna regula.

Nicolae Iorga și deșertul țărilor române

Am spus deja: nu toți istoricii și lingviștii au fost precum *protocroniștii* lui Ceaușescu. Pentru a începe însă cu un exemplu de deturnare, falsificare, invenție pioasă și de creație literară manipulatoare în sens naționalist, să luăm masivul tom al lui Nicolae Iorga *Istoria românilor prin călători*, care e presărat cu încercări pur literare de a descrie niște ficționale țări române în Evul Mediu. Totuși, cu toate metaforele sale idilice despre mileniul de tăcere, Iorga recunoaște, înduioșător și trist în același timp:

> Călătoriile în pământul românesc încep abia la sfârșitul veacului al XIV-lea. [...] Cauza este că marile drumuri de comunicații cu Răsăritul și cu Sud-Estul european nu treceau prin părțile noastre. Erau doar două drumuri mari către Răsărit: unul trecea *la nord de Moldova de mai târziu*, prin părțile Galiției. [...] Un alt drum, care ducea către Peninsula Balcanică, trecea prin Ungaria,

străbătând-o în diagonală. Drumul acesta era obișnuit și în vremea bizantinilor: el ajungea în părțile Belgradului. [...] În felul acesta, noi eram cuprinși, ca o regiune fără rost pentru cultură, în triunghiul care se făcea între aceste două linii de drumuri. Iată de ce n-au trecut călători prin părțile noastre înainte de Ulrich von Tennstadt și Peter Sparnau, la 1389.

Carevasăzică, cum e nevoit să recunoască și Iorga, nu există nici o singură mărturie scrisă despre regiunile de la nord de Dunăre între retragerea romană (271) și jurnalul unor pelerini germani întorși de la Ierusalim (1389).

Dar și acea primă mărturie e sărăcuță, căci cei doi pelerini întorși de la Ierusalim, Ulrich von Tennstadt și Peter Sparnau, nu oferă decât enumerarea, în germană, a unor sate sau târgulețe traversate rapid dincolo de Dunăre: Russenau – Roșiorii de Vede – Câmpulung, și se pornesc de îndată spre Ardeal. Asta se întâmpla, desigur, după „descălecarea" românilor de dincolo de munți.

Fără voie, Iorga face niște dezvăluiri care pun într-o lumină flagrantă izolarea ținuturilor ce aveau să devină românești și lipsa de interes geostrategic a acestora pentru marile puteri care se conturau, interes ce nu putea fi decât acela de a crea niște zone-tampon pentru a stăvili pericolul mortal care se arătase în mod repetat a veni dinspre stepele Asiei, stepe al căror capăt natural sunt platourile Moldovei și câmpia Bărăganului.

În acele condiții de izolare cvasi-totală, este limpede că limba vorbită de colonii romanici din nordul Moldovei, cei ai lui Dragoș, veniți din Maramureșul supus regilor maghiari, nu ar fi putut în mod logic poseda toate acele similitudini structurale cu albaneza și bulgara pe care le-am enumerat și a căror descriere va continua. La fel, ca influențe slave, coloniștii din Moldova ar fi avut mai degrabă la

îndemână vecinătatea rutenilor, iar nu pe cea a bulgarilor macedoneni (unde numele Mirce, de pildă, care a dat românescul Mircea, este foarte frecvent) și vecinătatea sârbilor. De la ruteni însă avem în română doar regionalisme recente și foarte puțin numeroase, precum *horincă* sau *hulub* (porumbel).

La fel, nu ne-am aștepta să avem în Moldova o dinastie cu nume aromânesc: Mușatinii (*mușat* = frumos, în aromână).

Coloniștii din Maramureș au adus în schimb, cum ne-am fi așteptat, maghiarisme importante precum *oraș* sau *gând* (vezi: „Biruit-au gândul"), identice în Moldova și în Muntenia. Invers, absența totală a turcismelor de tip cuman-peceneg din graiurile moldovean și muntenesc arată că vorbitorii lor nu au avut un contact prelungit cu acea populație care stăpânise vreme de secole câmpiile Moldovei și Munteniei și a cărei limbă ne este în detaliu cunoscută din acel *Codex Comanicus* pe care l-am mai prezentat (cf. *Dacopatia*, pp. 284, 391, ed. 2021).

Absența termenilor cumani în română este un argument de același tip cu cel care ne arată că populațiile *roma* au ajuns în Balcani, traversând Imperiul Bizantin, într-un moment în care turcii era total absenți din Anatolia sau încă nu se implantaseră suficient acolo. Într-adevăr, graiurile romilor, de toate tipurile, atât de permeabile influențelor exterioare, nu prezintă nici un termen turc vechi (cum am arătat-o de asemenea, cf. *Dacopatia*, p. 375, ed. 2021).

Dar acei „valahi" românofoni din Balcani nu s-au mutat, prin Ardeal, până în Moldova și Muntenia pentru că și-ar fi simțit vreo afinitate cu anticii daci, despre care nu aveau idee, ci pentru că situația era propice. Așa încât, atunci când li s-a propus, cu sprijin politic nemenționat și care ne va fi pentru totdeauna neclar, să treacă munții stabilindu-se unii mai întâi în zona Câmpulungului de Argeș, iar câteva decenii mai

târziu alții veniți din Maramureș în Moldova, au făcut-o ducând în ambele regiuni o limbă unitară, care rezultase în Balcani din simbioza cu albaneza și bulgara.

Până la urmă, chiar și numele de Moldova e revelator: el se arată a veni cel mai probabil din slavă, de la *mold*, *mlad* = tânăr, nou, rădăcină pe care o avem într-un cuvânt împrumutat din slava balcanică precum *mlădiță*. Atât râul, cât și apa primiseră probabil numele de la o populație slavă anterioară, sau care încă mai trăia rarefiat acolo: *Moldova* nu pare a fi altceva decât Țara Nouă, o *Newfoundland*. De altfel mai toate numele de râuri din România sunt fie slave (*Bistrița* = Rapida); fie iraniene arhaice precum Prut și, mai jos, Dunărea, sau spre est Nistrul; sau chiar maghiare, cum ghicise cronicarul Grigore Ureche în cazul originii numelui Siretului (Ureche scrie, corect, că Siret e un nume dat de maghiari, în drumul lor spre Pannonia, de la *szeret*, „frumos"). În final, legenda cu cățeaua Molda a lui Dragoș are aceeași valoare pe cât are cea despre păstorul Bucur de pe Dâmbovița („Apa cu stejari" în slava balcanică), ca să nu mai zicem că și *Molda* pare un nume slav balcanic: Tinerica, Fetița.

Maramureșul și perplexitatea unui balcanolog: Tache Papahagi

Așa ajungem la acest micro-habitat esențial pentru înțelegerea evoluției românității, Maramureșul. Din nou: a crede că mecanisme gramaticale atât de fine precum cele prezentate mai sus pot fi identice și născute spontan în româna din Maramureș și în albaneza din Epir sau Macedonia este

cu totul fantezist și inacceptabil. Limbile respective ar fi trebuit să evolueze diferit și să se afle în plină divergență în timpurile istorice.

În privința uniformității suspecte a limbii române propriu-zise, principala problemă și interogație legitimă fusese deja formulată și rezumată foarte limpede de către marele balcanolog de origine aromână Tache Papahagi, în lucrarea sa de doctorat *Graiul și folclorul Maramureșului* (republicată imprudent, în plin curent comunist-protocronist și dacopat, la Editura Minerva în 1981). Pentru studiul asupra Maramureșului, identitatea lui Papahagi este primordială. El era un aromân din Macedonia grecească (născut cu puțin înainte de 1900 în târgul Avdella din Grecia) și care studiase în școli românești din Ioannina (în Grecia, dar fostă „capitală" a faimosului șef albanez Ali Pașa) și Bitola (în „Macedonia de Nord" slavă de astăzi). De aceea, aromâna fiind limba lui maternă, iar el – un lingvist de o onestitate absolută, remarcile lui asupra Maramureșului pe care l-a studiat în detaliu, prin anii 1920, sunt de cea mai înaltă importanță.

Papahagi (Papahagi, *Graiul*, pp. 130–131) relevă faptul că:

> etnografia istorică a Moldovei prezintă multe și interesante trăsături caracteristice de unitate etno-lingvistică [cu Maramureșul]. În acest cadru istoric, în strânsă legătură cu această problemă ar apărea și cea privitoare la elementul românesc din lungul munților Haemului, element care, până la distrugerea imperiului Asăneștilor, forma o populațiune numeroasă și dominantă în regiunile păstorești; și atunci, în mod firesc s-ar pune întrebarea: ce a devenit acel element românesc din Tracia muntoasă? Evident, o parte s-a bulgarizat în cursul secolelor, o câtime va fi pierit in exilul din Asia-Mică, în număr redus s-a așezat pe versantul sudic al Haemului. Restul ce va fi devenit? Să admitem oare că a trecut în nordul Dunării? În cazul acesta, dacă era firesc ca o frântură a unei entități păstorești să migreze urmând lanțul

muntos balcano-carpatin pentru ca la un moment dat să se oprească tocmai în munții din nordul Tisei, și anume în prelungirile nord-vestice ale Carpaților, nu vedem de ce nu am admite până la un punct și o migrare analoagă și în altă direcție, și anume: din Estul rodopic o parte să fi apucat prin Dobrogea pentru a se stabili apoi în nordul Dunării, adică în regiunile Moldovei.

Tache Papahagi remarcă, cu mare justețe, izolarea naturală a Maramureșului, ceea ce face cu totul improbabil ca o asemenea uniformitate a limbii române să se datoreze unui alt fenomen decât o migrație recentă din sud (la care se adaugă faptul că maramureșenii au fost dintotdeauna ortodocși și nu vădesc influențe catolice maghiare, ceea ce arată că fuseseră anterior supuși ritului bulgar).

Sigur, afinitatea graiului maramureșean cu cel moldovean era de așteptat, dată fiind „descălecarea“ din Maramureș în Moldova, nu însă și identitatea structurală cu graiurile aromânilor (și încă Papahagi nu remarcase identitatea structurală atât de extinsă și delicată cu albaneza, pe care am schițat-o deja); dar, remarcând că femeile maramureșene nu părăseau mai niciodată regiunea, Papahagi scrie cu perplexitate:

> Ne-am fi așteptat ca în fața atâtor viscoliri barbare care puteau tangenta și acest ținut, ca și în fața altor vicisitudini istorice, graiul maramureșean să apuce direcția unei cristalizări izolate, care să-l îndepărteze cât mai mult de restul graiului românesc; și aceasta s-ar fi putut petrece cu atât mai ușor, cu cât în perioada de formațiune a poporului român această regiune ar fi rămas cu totul izolată. Pentru formațiunea limbii române nu putem admite spațiul pe care astăzi îl ocupă poporul român în nordul Dunării, pentru că *perfecta unitate lingvistică exclude așa ceva.* De altfel, nici alte considerațiuni, cum ar fi, bunăoară, cele toponimice, nu pledează pentru o atare părere. În Maramureș, urmărind, de exemplu, numirile localităților, se poate constata originea nelatină a celor mai multe.

Urmează o serie de exemple de nume de localități din maghiară și slavă din Maramureș. Apoi:

> Dată fiind izolarea geografică în care s-a găsit Maramureșul timp de atâtea secole, ar fi fost firesc lucru ca graiul lui să prezinte un aspect cât mai diferențiat de restul domeniului dacoromân... și aceasta nu numai din punct de vedere lexical, ci chiar sub aspectul fonetic. Totuși, față de alte regiuni dialectale nord-dunărene, particularitățile fonetice caracteristice graiului maramureșean nu corespund așteptărilor pe care le-ar îndreptăți situațiunea geografică a acestui ținut. [...] Contactul pe care l-a avut Maramureșul cu celelalte ținuturi românești a fost, relativ, foarte slab: că un număr foarte redus de maramureșeni se ducea cu plutele pe Tisa în jos, sau că mergea la lucru înspre Banat sau regiunea Sibiului etc., aceasta nu putea constitui un aport reliefabil în ceea ce privește realitatea lingvistică, pentru că femeia maramureșeană n-a prea depășit hotarele județului său.

Onestitatea lui intelectuală și finețea judecății lui Papahagi contrastează total cu derivele contemporane ale *dacopaților* și *tracomanilor*. De altfel, e posibil ca limita ridicolului academic să fi fost atinsă în zilele noastre de cercetătorul Sorin Paliga, care într-un text (Cătălin Borangic, Sorin Paliga, *Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacilor în ritualurile funerare,* Acta Centri Lucusiensis, I, 2013, pp. 5–23) se ocupă de numele lui Zalmoxis, pe care el îl apropie de... *za și zale*!... În realitate, *za* și *zale* vin din greacă, din vocabularul militar bizantin, de la ζάβα, preluat și în română.

Perplexitatea lui Densusianu

Un alt fapt important (pe care insista și lingvistul Ovid Densusianu, nepot de frate al părintelui „dacopatiei", Nicolae Densusianu, dar care ocupă o poziție autentic ști-

ințifică și complet opusă celei a extravagantului său unchi) este că româna nu poate reprezenta exclusiv descendenta limbii vorbite în momentul ocupării Daciei de legiunile lui Traian, ci trebuie înțeles că ea reprezintă acumularea a valuri succesive de latinitate balcanică.

Balcanii (Moesia și Iliria) vorbeau deja latină de mai multe secole în momentul războaielor Romei cu dacii. Așa încât mai degrabă latinizarea incompletă a albanezilor stârnește nedumerire și întrebări privind originea lor, precum și faptul, pe care l-am subliniat, că limba albaneză nu vădește nici un contact antic cu limba greacă, ceea ce înseamnă că vorbitorii ei – *shqiptarët*, șcipetarii, arbănașii sau arnăuții noștri istorici – provin dintr-o regiune septentrională unde au fost departe de lumea greacă.

Fondul latin al românei și albanezei ne indică o civilizație rurală (și creștin-țărănească) mai degrabă decât una urbană, ca în Gallia, de pildă. Ba chiar, pe alocuri, caracterul rural și agrar e mai vizibil în română decât în albaneză. Să ne gândim la faptul că în română *cetate* (de la *civitate-m* din latină) reprezintă în primul rând un punct fortificat și militarizat, pe când *qytet* (pronunțat: *ciutet*) în albaneză este orașul în sine prin opoziție cu *fshat*, „satul“. Ba chiar și aici româna a deformat termenul, pierzând acel *f-* inițial care indică etimologia *sat*-ului: *fossatum* = înconjurat de o fosă, de un șanț. Din analiza detaliată a inscripțiilor latine de pe teritoriul României, Densusianu nu găsește nimic care să prevestească evoluțiile românei.

Cât despre *cătun*, și acesta e comun cu albaneza, ba chiar există și în sârbă, în ambele limbi termenul fiind *katun*. Albaneza are ambele, și *katun*, și *katund*, deși una din teorii este că ar fi un împrumut din aromânul *cătun*. În aromână *cătun* (sătuc, așezare mică) se află în evidentă relație cu *cătună* = bordei.

(Tache Papahagi face o apropiere interesantă de rădăcina **kat-*, „loc în care se stă" în iraniană, însă termen migrator pe o vastă arie indo-europeană – pentru un loc în care se poposește sau se doarme, *cf.* Anexa lingvistică, p. 218).

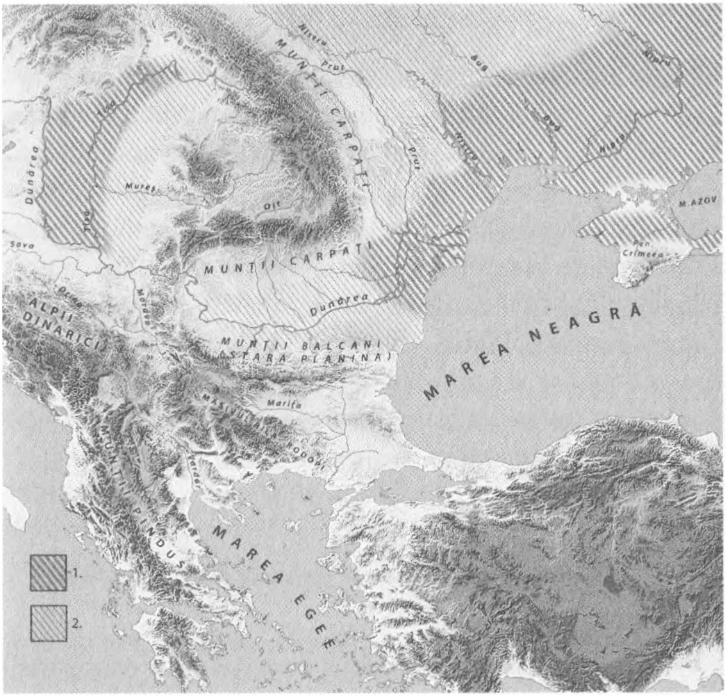
În final, trebuie subliniat cu insistență că a existat și o tendință lingvistică românească total neideologizată, care a căutat să deslușească adevărul. Ovid Densusianu îi dădea astfel în mare parte dreptate austriacului Roesler și critica amatorismul naționalist al unuia ca Hasdeu.

Cele două habitaturi/ecosisteme lingvistice

Puțină geografie culturală acum, combinată cu cele mai moderne metode ale lingvisticii contemporane: cine privește cu atenție o hartă fizică a României, neluând în seamă frontierele politice moderne, nu poate să nu remarce fărâmițarea teritoriului în câteva zone, sau continuumuri geografice, total distincte. Două habitaturi/ecosisteme sunt esențiale (v. zonele hașurate în harta de la p. 103):

1. Zona cuprinsă în arcul Carpaților, în principal Transilvania și Banatul, care au fost Dacia propriu-zisă (cum am tot amintit, provincia romană a Daciei acoperea Transilvania, Banatul și Oltenia de astăzi).

2. Dincolo de munți și de Olt – câmpia Bărăganului și platourile Moldovei, ambele fiind prelungirea naturală a unei uriașe zone plate ce se întinde până la munții Urali, cuprinzând stepele pontice, din nordul Mării Negre, zonă extrem de fertilă și care e traversată de fluvii și râuri ce poartă până astăzi nume iraniene, date de sciți: Prut, Nistru (Dniestr), Nipru (Dniepr) și Don (acestea trei din urmă, ca și probabil Dunărea, având nume formate cu *don*, care înseamnă *apă* și

© Radu Oltean

în zilele noastre în limba osetă din Caucaz, descendenta limbii sciților iranieni).

3. Dobrogea nu intră în cauză aici, fiind alăturată foarte recent statului român și reprezentând, geografic și demografic, până în sec. al XIX-lea, doar o simplă prelungire a Bulgariei de nord.

Când vizualizăm decorul spațiului despre care s-a spus tradițional că ar fi fost cel al formării limbii române trebuie așadar să facem abstracție de granițele politice de astăzi, care sunt niște limite imaginare, și să vedem Dunărea și mai ales arcul munților Carpați ca pe niște frontiere naturale.

Până în epoca modernă, punctele de traversare a munților Carpați au fost foarte puține, principalele fiind defileul

Oltului și trecătoarea naturală unde avea să se ridice Brașovul; mai precis: pentru Moldova – zona celor două trecători montane mai importante, cea prin Cheile Bicazului și cea prin pasul Oituz; iar spre Muntenia: pasul Rucăr-Bran și ruta de-a lungul Oltului, prin pasul Turnu Roșu. Pe valea Oltului aveau și să urce romanii la prima încercare de a pătrunde în Dacia, ducând bătălia la locul numit de Jordanes *Tapae* (probabil Turnu Roșu). Pe acolo aveau să treacă în sec. al XIV-lea și amintiții pelerini germani întorși de la Ierusalim. Tot pe acolo au urcat parte din drum și pelerinii de la Ierusalim pe care îi menționează Nicolae Iorga.

„Zonele de refugiu" și „zonele de expansiune"

Avem așadar în România de astăzi două configurații distincte, separate de-a lungul istoriei și care au fost cufundate într-un mileniu de tăcere a documentelor, între secolele III și XIII. Decupat atât de arbitrar, spațiul României de azi se arată total nepotrivit pentru a fi putut fi locuit vreodată de o populație omogenă, vorbind aceeași limbă sau limbi, fără întrerupere, din Antichitate și până în Evul Mediu. Un lucru care trebuie înțeles este importanța reliefului în sociologia limbilor. Desigur, relieful nu joacă absolut nici un rol în structura, tipologia sau fonetica limbilor (am arătat-o în *Babel*, pp. 17–19, ed. 2022), altfel zis *limba nu este influențată de geografie.* În schimb, geografia poate asigura, poate menține sau favoriza *diversitatea lingvistică.* Munții, în special, fiind o „zonă de refugiu", fac ca limbi total diferite, deseori cu tipologii și sisteme fonetice care nu au nimic în comun, să se mențină una lângă alta, în văi sau pe platouri cu căi de comunicare limitate între

ele. Câmpiile, zonele de stepă, în schimb, „zone de expansiune“, sunt în general ocupate de o singură familie de limbi, deseori de o singură limbă.

Sigur, vorbim aici de condițiile istorice naturale ale diversității lingvistice, cele din timpurile străvechi, iar nu de istoria modernă și – mai ales – nu de epoca noastră industrială și postindustrială, cu drumuri moderne pe mai toată planeta și facilități de transport niciodată existente în istorie până recent. Vorbim de timpurile istorice și preistorice și de condițiile naturale ale diversității lingvistice, care au permis menținerea bascilor non-indo-europeni în Pirinei și au făcut din munții Caucaz sau Hindukush depozitele unor limbi dintre cele mai diverse și, mai peste tot în acele regiuni, complet neînrudite între ele.

„Zone de refugiu“ și „zone de expansiune“: termenii îi aparțin unei lingviste contemporane, Johanna Nichols, care în *Linguistic Diversity in Space and Time* (pp. 13–17) propune ca exemplu definitiv o comparație între Caucaz și stepele Asiei de vest care îl mărginesc și care merg de la Urali până la munții Carpați și până la Dunăre. Câmpia Bărăganului, în Muntenia, și platourile Moldovei sunt doar capătul cel mai vestic al acestor stepe asiatice. Caucazul, mărginind acele stepe, este o *residual zone*, o „zonă de refugiu“. Stepa, în schimb (care merge până la Carpați), este o *spread zone*, „o zonă de expansiune“, care se oprește la Carpați.

Caucazul (cu care putem compara Carpații, deși lanțul masivului caucazian este mult mai înalt și mai abrupt) e cunoscut pentru: 1. uriașa sa diversitate lingvistică, atât structurală, cât și genetică; 2. caracterul distinct non-indo-european al limbilor vorbite acolo; 3. Caucazul este un refugiu pentru felurite limbi și populații din ariile adiacente; într-un asemenea loc, limbile se acumulează în loc să se înlocuiască

una pe alta. Asta a făcut ca în Caucazul de nord, pe lângă limbile indigene, să se adauge *oseta*, limbă est-iraniană, descendenta celei vorbite de sciții/alanii care au populat stepele între Carpați și Urali, precum și limbi turcice cum e limba *kumîk*, descendenta cea mai probabilă a limbii *cumanilor*. Ambele limbi, *oseta* iraniană și *kumîka* turcică, se arată a se fi refugiat în Caucaz abia în sec. al XIII-lea, în momentul catastrofei mongole.

Stepa, în schimb, „zonă de expansiune", *spread zone*, diferă cu totul de munte, în fiecare din modurile menționate: 1. de-a lungul istoriei, încă din Neolitic, stepa vest-asiatică ce se întinde până la Carpați a fost dominată de o singură familie de limbi sau de o singură limbă venită din Asia centrală; 2. limbile (sau limba) stepei nu rămân multă vreme dominante și sunt în cele din urmă înlocuite de o altă familie de limbi vorbite de o populație nomadă și dominatoare; 3. direcția înlocuirii populației anterioare de către o alta este aproape întotdeauna spre vest și sud, sau sud-vest.

Succesiunea istorică a stăpânilor stepei este cunoscută și universal acceptată de istorici și lingviști: 1. primul val a fost cel al indo-europenilor care au colonizat, începând din mileniul IV î.e.n., întregul continent european și care aveau să dea naștere, prin separare și diversificare, marilor familii lingvistice europene istorice – italicii, celții, germanicii, balto-slavii – și populațiilor din zona Pannoniei, Ardealului și nordului Balcanilor (grecii sunt în schimb veniți pe la sud, direct din Anatolia, cum a dovedit-o definitiv Leonard Palmer (*cf.* Bibliografia); vezi de asemenea mai jos remarcile despre „leagănul" indo-europenilor); 2. a urmat, începând cu mileniul I î.e.n., sau poate chiar înainte, valul iranian, cei cunoscuți drept sciți și sarmați și care au dominat stepa,

între Carpați și munții Urali, vreme de două milenii; 3. iranienilor le-a succedat, începând de la răscrucea primului mileniu e.n., valul turcic (hazarii, cumanii etc.), val final care dă și astăzi caracterul distinct al Asiei centrale și al stepei din nordul Caucazului.

Toate aceste populații au fost denumite în mod divers de autorii antici, care au folosit deseori calificative standardizate („sciți", „sarmați" etc.), etichete facile pentru anumite regiuni, ei neavând mijloacele metodologice – și nici interesul – de a cerceta graiurile populațiilor din zonele indicate. Privit astfel, din perspectiva istorică schițată de Johanna Nichols (și anterior de lingvistul rus Gheorghi Klimov), apare extrem de improbabil – ba chiar cu totul imposibil – ca o populație indo-europeană, a cărei limbă nu ne este cunoscută, „dacii" din sud-vestul Ardealului actual, să se fi extins peste munți, *spre est*, în câmpiile dominate de sciții iranieni, și ca în franjurile de așezări umane ale presupuselor triburi trecute peste munți, în absența unei administrații și a unor căi de comunicare practicabile și de anvergură, să se fi continuat să se vorbească, peste generații, o limbă unitară, identică cu cea a celor lăsați în urmă în munții și platourile Banatului (limba dacilor).

Ficțiunea potrivit căreia „limba geto-dacă" era uniformă pe un teritoriu atât de fragmentat și variat cum este cel al României de azi, ba chiar și într-o parte a Balcanilor, și că ea ar fi fost uniform înlocuită de o formă de latină vulgară, devenită apoi o limbă neolatină unitară, dezvoltată la fel de unitar de o parte și de alta a Dunării și a munților Carpați, este o ficțiune fantezistă și absurdă, ceva nesprijinit de știință, de lingvistică și antropologie și fără vreun alt corespondent undeva pe planetă.

Imposibilitatea uniformității lingvistice românești altfel decât printr-o expansiune recentă: „descălecările"

O comparație cu Caucazul ne-ar fi iarăși aici utilă pentru a înțelege imposibilitatea unei asemenea uniformități lingvistice spontane. De la Craiova la Suceava sunt cca 700 de km, fie de-o parte, fie de cealaltă a arcului Carpaților. Asta echivalează, de-a lungul Caucazului de Nord, cu distanța din Maikop, capitala republicii autonome Adîgheia, până la Mahacikala, capitala Daghestanului, la Marea Caspică. În ambele cazuri, se merge de-a lungul munților, deoarece lanțul muntos nu poate fi traversat decât în puncte rare și în nici un caz o șosea, sau fie și drumuri de păstori, nu ar putea urma crestele. În câmpia Caucazului de nord însă, de-a lungul drumului spre Marea Caspică, se traversează republicile autonome: Adîgheia, Karaceai-Cerchezia, Kabardino-Balkaria, Osetia de Nord, Ingușetia, Cecenia și Daghestanul. În fiecare din acestea se vorbesc limbi diferite. În Karaceai-Cerchezia și Kabardino-Balkaria se vorbesc câte două limbi. În Daghestan, caz unic pe planetă, aproape 30 de limbi recunoscute oficial, fiecare cu dialectele ei.

În cazul munților Carpați, întâlnim o oarecare diversitate, așa cum ne-am aștepta, în interiorul arcului muntos: români, sași, maghiari și secui. În afara arcului însă, din Bucovina și până la Dunăre, uniformitatea limbii este, de la primele atestări scrise, totală și suspectă, fiind în plus identică cu cea de peste munți, din Ardeal.

Ca toate lanțurile muntoase, Caucazul reprezintă, spuneam, o zonă de refugiu. În Europa propriu-zisă, exemplul cel mai grăitor sunt munții Pirinei, în care o masivă

populație non-indo-europeană, bascii, a rămas cu limba sa exotică încă din Neolitic, deși teritoriul pe care este vorbită astăzi s-a restrâns în epoca istorică. În Antichitate, în munții Alpi este de asemenea atestată o populație non-indo-europeană, iar dacă luăm exemplul munților Hindukush și Pamir, izolarea oferită de ei a permis până astăzi supraviețuirea unor populații indo-europene, așa-numiții *kafiri*, rămași politeiști într-o mare musulmană, dar și, precum bascii în Pirinei, o populație non-indo-europeană, vorbitorii de *burushaski*. Invers, în Caucazul de nord, zonă de *refugiu*, s-au retras un popor indo-european, *osetii*, descendenții sciților/alanilor/iașilor, dar și populații turcice (*karaceai* și *balkari*) vorbitoare ale unei limbi foarte apropiate de *kumîka* stepelor, aceștia din urmă fiind cel mai probabil, spuneam, descendenții resturilor *cumanilor*. De aceea, starea de ignoranță cvasi-totală în care ne aflăm în legătură cu limba (limbile) dacilor nu ne permite să afirmăm dacă nu cumva printre membrii confederațiilor tribale numite generic „daci" nu se aflau, prin munții Carpați, și populații non-indo-europene rămase din Neolitic.

Un fapt incontestabil va fi așadar amintit periodic aici: în cursul istoriei, pe întreaga planetă, diversitatea lingvistică a fost regula. O uniformitate lingvistică cum este cea a limbii române, începând din sec. al XIV-lea, de-o parte și de alta a arcului muntos al Carpaților, lung de peste 700 de km în interiorul frontierelor României moderne, nu indică altceva – cum o arată toate celelalte exemple menționate – decât o expansiune recentă într-o zonă devastată după invazia mongolă, care a fost repopulată relativ rapid de cei nou-veniți și care avea să rămână în continuare greu de apărat, deschisă fiind în fața atacurilor masive dinspre est și sud.

UN FIR AL ISTORIEI
ȘI AUTORII ANTICI

Indo-europenii

Una din obsesiile *dacopate* este că dacii ar fi descendenții direcți ai primilor indo-europeni, deoarece aceștia ar fi apărut din senin la nordul Mării Negre, „leagănul" și locul de naștere al limbii arhaice a indo-europenilor, de unde aceștia, reprezentați de culturi primitive, dar rafinate, precum Iamnaia, Cucuteni, „cultura kurganelor", ar fi populat întreaga Europă spre vest și Asia până în India spre est.

Totul pleacă de la teoria veche a unei cercetătoare americano-lituaniene, Marija Gimbutas, teorie care a avut un uriaș ecou, atât în Occident, cât și în blocul comunist, deoarece părea foarte simplă și logică. Teza prezenta toate elementele unei seducătoare mitologii populare: indo-europenii ar fi fost o civilizație războinică, structurată ierarhic aproape proto-feudal, cultură superioară care domesticise calul și inventase carul de război. Puternicii lideri tribali indo-europeni erau îngropați în „kurgane", movile țuguiate sub care zăceau îmbrăcați în *regalia* impunătoare, arme, aur și harnașamente. În varianta „tradițională", daco-geții abia dacă s-ar fi deplasat de la „leagănul" primitiv, ba chiar, potrivit unor proiecții fanteziste, ei s-ar fi extins până acolo.

Am arătat deja, în volumul *Babel*, unde am tradus și completat un text al marelui lingvist care a fost Nikolai Trubetzkoy, de ce teoria clasică acceptată care propune teritoriul aproximativ al Ucrainei de azi și al Rusiei de sud ca leagăn al „indo-europenilor“ (aproximativ teritoriul care duce de la stepele din nordul Mării Negre la nordul Caucazului și la Marea Caspică) este eronată și imposibil de acceptat – deși și-a croit drum în manualele universitare.

Leagănul indo-europenilor nu poate să fi fost decât în *sudul* Caucazului, în răsăritul Anatoliei de astăzi. Demonstrația mea era simplă: limbile pre-indo-europene din Europa nu au genuri gramaticale. Nici basca, în occidentul continentului, nici limbile finice și lapona din nord, nici măcar etrusca vorbită în antichitate în Italia de azi, în Toscana, nu posedau genuri gramaticale. Ipoteza nașterii, în vecinătatea lor, a unor limbi cu complicatul mecanism al celor trei genuri gramaticale și cu flexiune internă cum sunt cele indo-europene e neverosimilă.

Toate acestea nu indică altceva decât că indo-europeana trebuie să se fi format în vecinătatea limbilor semitice și caucaziene, atât de nord, cât și de sud. Asta exclude pentru indo-europeană un leagăn la nordul Mării Negre și exclude de asemenea cu totul regiunea Dunării, îndepărtată atât de caucazieni, cât și de semiți și unde în Neolitic trebuie să se fi vorbit limbi paleo-europene care formau probabil veriga între bască și limbile finice, acestea având o tipologie aglutinantă. Totul indică așadar că proto-indo-europeana trebuie să se fi format în estul Anatoliei, în vecinătatea semiților și a caucazienilor.

Sudul Ucrainei și Rusiei de astăzi a fost așadar doar o zonă de tranzit prin care au trecut parte din indo-europenii care au colonizat Europa. Lucrul este incontestabil, iar cultura

kurganelor, atât de mult popularizată de Marija Gimbutas, era foarte probabil, cel puțin parțial, indo-europeană, însă de o dată mult mai recentă, aceia fiind probabil iranienii din mijlocul cărora aveau să apară sciții.

Desigur, este probabil ca strămoșii populațiilor pe care le numim „daci" și „traci" să fi ajuns în locurile în care îi găsim în timpurile istorice venind, în urmă cu trei milenii, pe la nordul Mării Negre. Asta explică și de ce – cum dăinuiește consensul lingvistic – ele erau limbi de tip *satem*, precum limbile slave și cele iraniene. Am avea de-a face acolo, așadar, cu un continuum lingvistic. Nu este de mirare, așadar, că albaneza e la rândul ei o limbă de tip *satem*, în vreme ce greaca este de tip *centum* (așa cum erau și cele anatoliene, precum hitita). Strămoșii grecilor au ajuns în locurile lor istorice traversând marea dinspre Asia Mică.

Revenind la teoria modernă, extrem de coerentă și verificabilă, a Johannei Nichols, este limpede că teritoriul Moldovei și Bărăganul Munteniei nu sunt altceva decât capătul extrem-vestic al unei *spread zone* care se întinde până la munții Urali și că acele câmpii au fost bântuite de nomazii stepei și de imperiile lor efemere, până la apariția primelor formațiuni statale – „descălecările" – ale românilor coborâți, inițial cu prudență și lent, de dincolo de munții Ardealului. Asta, am mai spus, s-a întâmplat în secolele XIII–XIV, după catastrofa generală care au fost invaziile mongole.

Odată plasat totul în această adâncime istorică, este la fel de limpede că acele platouri și câmpii ale Moldovei și Bărăganului, deschise spre stepele Asiei, nu au putut niciodată fi dominate de „dacii" din Transilvania și Banatul actual, în absența unei administrații centralizate, a unei forme de scriere și a căilor de comunicare.

Nomazii războinici din stepele sudului Ucrainei de azi nu puteau fi decât populații iraniene și vechi-europene, apoi turcofone, venite dinspre est. Iar „dacii“ și ceilalți balcanici nu pot în mod evident fi printre „primii“ indo-europeni, din moment ce ei reprezintă un val ulterior celor care colonizaseră deja Europa occidentală, nordică și centrală.

Preistoria: Epoca Bronzului și apariția „geților“

Jumătatea mileniului I î.e.n., altfel zis aproximativ anul 500 î.e.n., poate fi punctul de plecare de la care e justificat să formulăm ipoteze sprijinite prin fapte și surse concrete. Neantul istoric anterior, altfel zis *Epoca Bronzului* (convențional: 3000–1000 î.e.n.) și înainte de anul 3000 î.e.n.: *Neoliticul*, acel neant nu poate fi umplut cu supoziții și ideologii moderne.

În vremea lui Herodot, găsim că Dunărea este limita între Balcani (chiar și nordul peninsulei fiind pe atunci un mister pentru greci) și, peste Dunăre, lumea nomazilor sciți iranieni, care se întindeau din Pannonia până în Asia Centrală (stepa fiind, cum am arătat, o „zonă de expansiune“).

În Balcani, în Bulgaria de astăzi, Herodot menționează o populație tracică („geții“) supusă de Darius al Persiei înainte ca armata lui să treacă Dunărea și să-i urmărească pe sciți până la Crimeea și Marea de Azov.

Dincolo de Dunăre, așadar, sciții iranieni umpluseră golul vastelor câmpii și stepe („zona de extindere“, *spread zone*) care merg din Bărăgan până în Moldova, Pannonia și Urali, extinzându-se din regiunile răsăritene ale lumii iraniene până la munții Carpați, lucru vizibil și astăzi prin aceea că *oseta*

din Caucaz este o limbă est-iraniană, cu trăsături care o apropie de paștuna din Afganistan mai degrabă decât de *farsi* din Iran. Am arătat în *Dacopatia* și că numele râului Prut este vechi iranian (v. p. 58, ed. 2021).

Sursele antice. Hidronimia

Tot ceea ce trebuie să facem este să reluăm sursele antice în ordine, fără a anticipa rezultatul. Astfel, principalul lucru pe care trebuie să-l reținem de la Herodot este că el menționează „geții" într-un singur loc din cartea a IV-a a *Istoriilor* sale, dar mai ales că îi situează foarte limpede *la sud de Dunăre*, că îi numește la fel de limpede *un trib tracic*, balcanic, și că nicăieri el nu menționează vreo populație înrudită cu aceștia care ar fi trăit la nord de Dunăre sau prin Carpați sau în Ardealul actual. „Dacii" nu figurează la Herodot, iar „geții" sunt o populație tracică din Bulgaria actuală.

La nord și în Transilvania, Herodot menționează doar *agatârșii*, despre care consensul a fost dintotdeauna că erau de stirpe iraniană. Herodot mai notează prezența podoabelor de aur la agatârși și de asemenea pomenește râul *Maris*. Indiferent dacă acceptăm sau nu identitatea acestuia cu Mureșul, asta nu ne spune altceva decât că numele vine din rădăcina indo-europeană care desemnează o apă (*cf.* lat. *mar, mare*, slavonul *more* sau germanul *Meer*). Asta nu înseamnă însă că numele era „dac". „Dacii" au putut foarte bine locui de-a lungul Marisului preluând numele râului de la o populație anterioară.

Sigur, se consideră în general – și întâlnim o cvasi-unanimitate aici – că numele de râuri Mureș și Olt sunt identice cu Maris și Alutus din sursele antice. Lucrul este cât se poate

de posibil, însă asta nu implică în nici un fel continuitatea milenară a aceleiași populații de-a lungul respectivelor râuri. Vom vedea cum o particularitate a hidronimelor (numelor de râuri) este tenacitatea lor. Numele de râuri și fluvii tind să rămână neschimbate chiar și atunci când populațiile care le-au numit au dispărut sau au fost înlocuite de altele care vorbesc altă limbă.

„La apa Babilonului"

Nici nu este de mirare că același termen indo-european poate numi un râu într-o limbă și marea în alta. În persană, *darya* desemnează atât marea, cât și un fluviu. Franceza are *mer*, marea, moștenit din latină, dar și *mare*, o baltă, împrumutat probabil din limba normanzilor sau a altor scandinavi. Numele râului antic *Maris* (indiferent dacă îl identificăm cu Mureșul sau nu) se arată astfel a fi indo-european, însă nu știm dacă e din limba „dacilor".

Hidronimele, numele apelor, sunt extrem de rezistente la trecerea populațiilor. Numele de râuri, spuneam, sunt printre cele mai conservatoare vocabule și de fapt aproape întotdeauna, în toate culturile și în toate limbile, provin de la populații care au trăit acolo înaintea vorbitorilor care le folosesc. Așa sunt mai toate râurile din America, cu denumiri indiene, de la Potomac la Mississippi.

Numele de râuri nu sunt mai niciodată schimbate de cuceritori sau de nou-veniți. În Spania, aproape nimeni nu are conștiința faptului că numele fluviului *Guadalquivir* vine din arabă: *Wadi-al-Kabir* = Râul cel Mare.

La fel, mai toate râurile din jurul Mării Negre au denumiri iraniene, provenite de la *don* = apă, termen rămas, spuneam, și în oseta de azi din Caucaz: Don, Dniestru (Nistru), Dniepru (Nipru), ba poate chiar și Dunărea. „Prut" este de asemenea un nume iranian, rămas de la sciți și sarmați.

Nume de fluvii precum Rioni, în Georgia, pot limpede fi apropiate de o limbă indo-europeană (*cf.* Rius, Rivus, Rio). Tot așa, cum am spus, Maris (Mureș) trimite la o populație indo-europeană pentru care rădăcina *mar-* (ca în *mare*, *Meer* etc.) desemna o apă.

Toate acestea pentru a arăta importanța faptului că mai toate hidronimele din Muntenia-Moldova sunt slave: Ialomița, Dâmbovița, Bistrița, Râmnic, Cernavodă etc... Totul arată că vorbitorii de proto-română au înlocuit o populație slavă care nu poate fi decât cea care, venind dinspre nord, a coborât în Balcani.

Teoretic, coborând spre mirajul Imperiului Bizantin, slavii nu prea au găsit multă lume la nord de Dunăre, căci ar fi păstrat ei atunci numele vechi ale râurilor, în loc să le reboteze pe acestea. Avem cazuri în Balcani unde slavii, veniți din nord, au păstrat nume antice de râuri și fluvii, precum Vardar sau Strumița, în vreme ce albanezii, stabiliți la dată recentă în Kosovo, au păstrat numele slave de râuri, precum Suha Reka. Faptul că slavii în Bărăgan și Moldova au dat nume râurilor arată că au găsit o populație foarte rarefiată în pustietatea aceea fără drumuri, unde arheologii știu foarte bine că nu există urme de așezări. Nu sunt urme nici de conflicte și nici de vreo conviețuire cu slavii. Pagină albă și hidronime slave. Este tot ce avem concret.

Românul de astăzi nu mai înțelege, de pildă, de unde vine Râmnic, numele râului: de la Rîbnik, de la *rîba*, pește,

Râul cu Pește, Rîbnik > Rîmnic/Râmnic. Au trebuit multe secole ca numele astea de locuri și râuri să se instaleze definitiv, deoarece slavii nu au trecut spre sud într-o vară.

Herodot

Geții sunt așadar limpede spuși de Herodot a fi o populație („tracică") trăitoare la sud de Dunăre, în nordul Bulgariei de astăzi. Asemenea sciților, și tracii și geții au neglijat complet marea și au lăsat coastele și comerțul în seama grecilor.

Descriind nordul Mării Negre, Herodot atribuie ceea ce trebuie să fi fost cultura kurganelor miticilor *cimerieni*, ale căror morminte încă puteau fi văzute în regiunea Tyrasului (Nipru), de unde „*cimerienii*" fuseseră goniți de „*sciți*". În cap. IV el chiar descrie ritualul îngropării și construirea unui asemenea kurgan sau *tumulus*. Istrul (Dunărea) este zis de el „cel mai vestic" râu sau fluviu al sciților.

După Herodot, *geții* reapar, de astă dată plasați vag, incert, pe malul stâng al Dunării, după anul 300, odată cu campania eșuată împotriva lor a regelui Traciei Lisimah. Și acesta, ca și Darius înaintea lui în campania împotriva sciților, pare a fi rătăcit prin vasta câmpie a Munteniei, înfrângerea lui explicându-se mai ales prin absența hranei și a localităților de prădat.

Ulterior, confuzia cvasi-totală despre întreaga regiune domnește prin notițele scriitorilor antici, întărită mai ales de menționarea, în Ardeal și la nord de Dunăre, a *celților* și a *bastarnilor*, aceștia din urmă fiind considerați o populație germanică.

Concluzia, după primele mențiuni: atât știm de la Herodot, că la nord de Dunăre hălăduiau nomazi iranieni (sciții), că Dunărea era o limită între civilizație și barbarie și că geții trăiau la sud de Dunăre. Iar istoriografia noastră oficială evită să menționeze lucruri mai puțin plăcute, precum acela că Herodot își informează cititorii că tracii își vindeau copiii sau că își lăsau fetele să aibă relații sexuale cu oricine.

Ce înseamnă ὁμόγλωττοι *la Strabon*

Ajungem apoi la Strabon (64 î.e.n.–23 e.n.), cel care scrie pentru prima oară că „dacii" și „geții" ar fi fost ὁμόγλωττοι, *homóglōttoi*, care vorbesc aceeași (*homo-*) limbă (*glōtta*/*glōssa*), punctul de plecare al unei mari confuzii.

Să vedem însă ce înseamnă *homóglōttoi* pentru Strabon. El mai folosește termenul în cartea a XV-a a aceleiași *Geografii*, unde pomenește regiunea numită Ariana, țara iranienilor, pe care o descrie bazându-se pe scrierile anterioare ale lui Aristarhos și Nearhos. Dar Nearhos a fost contemporan cu Alexandru Macedon și a murit în anul 300 î.e.n., altfel zis cu mai bine de trei secole înainte de Strabon, care a murit în 24 e.n. Aristarhos, de asemenea, a trăit și a scris și el cu două secole înainte de Strabon.

În *Geografia* sa, Strabon scrie: „Numele Ariana este lărgit astfel încât să includă o parte din Persia, Media și nordul Bactriei și Sogdianei; căci *acele națiuni vorbesc aproape aceeași limbă* (εἰσὶ γάρ πως καὶ ὁμόγλωττοι παρὰ μικρόν)" (subl. mea).

Astfel, când Strabon preia de la Nearhos informația că locuitorii din Ariana (care acoperea în principal Iranul, Afganistanul și Tadjikistanul de astăzi) sunt ὁμόγλωττοι παρὰ

μικρόν, adică „vorbesc cam aceeași limbă" (παρὰ μικρόν = „cu oleacă, pe aproape", „lăsând deoparte ceva detalii"), el vrea să spună că aceia vorbeau limbi ce acoperă o bună parte din ceea ce numim astăzi „limbile iraniene", din ce a fost odinioară „Ariana", unde sunt vorbite și azi limbi precum *farsi*, *kurda*, *paștuna* sau *baluch*, fiecare cu dialectele ei. Altfel zis: Iranul istoric (acoperind și Afganistanul și parte din Asia Centrală). Din fericire, acestea sunt printre cele mai bine atestate limbi din istorie, cele mai vechi texte iraniene urcând până la Avesta lui Zarathustra (contemporană aproximativ cu Vedele din India) sau, ceva mai recent, cu inscripțiile cuneiforme ale lui Darius.

Dar acele limbi, deși înrudite, *n-au fost niciodată și nu sunt reciproc comprehensibile.* Vorbitorii lor nu se pot înțelege între ei. Fără a intra într-o istorie a limbilor iraniene, putem spune că a existat întotdeauna o distincție netă între *iraniana vestică* (reprezentată de inscripțiile lui Darius și, mai târziu, de textele în limba și scrierea numite *pehlevi*), care este strămoașa directă a limbii *farsi* din Iranul de azi, și *iraniana estică*, reprezentată mai ales de textele religioase din Avesta lui Zarathustra și care e strămoașa limbii paștune de azi, din Afganistan și Pakistan.

Sigur, o observație a lui Strabon rămâne în linii mari corectă: fluviul Indus a fost și a rămas vreme de milenii frontiera absolută între India pe de o parte și „Ariana" – lumea iraniană – pe de alta. Dar dialectele iraniene din „Ariana", vorbite de oameni pe care Strabon îi numea *homóglōttoi*, pe baza scrierilor unui ofițer al lui Alexandru Macedon (Nearhos) care trăise cu trei secole înaintea lui, acele dialecte fuseseră dintotdeauna foarte diferite între ele fonetic și lexical. Iraniana de vest și cea de est erau deja limbi distincte încă de pe atunci, chiar și la nivelul pronumelor personale (*adam* = *eu*

în inscripțiile lui Darius, de comparat cu *azam* = *eu* în Avesta, echivalentul lui *aham* = *eu* în sanscrită).

Tot așa, ajunge să ne gândim că limbile italice (latina, umbriana și osca, în primul rând), vorbite pe un teritoriu minuscul comparat cu „Ariana“, *nu erau reciproc comprehensibile* și că poetul Ennius se mândrea că vorbește, ca limbi diferite, latina, greaca și... osca din Pompeii (Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, 17, 1), toate acestea fiind limbi de mare cultură, cu scriere proprie și vorbite pe teritorii contigue, apropiate la doar câteva zeci de kilometri. La fel, vastul imperiu persan, cu eficacea administrare prin împărțirea în *satrapii* și rețeaua sa densă de căi de comunicare, nu a căutat niciodată să impună o limbă unitară. Limba de cancelarie a fost chiar vreme îndelungată o limbă semitică: aramaica. De aceea termenul ὁμόγλωττοι, *homóglōttoi*, „care vorbesc aceeași limbă“, folosit de Strabon pentru iranieni trebuie mult relativizat.

Cu atât mai puțin putem lua drept informație fiabilă atunci când el spune că „dacii“ și „geții“ erau și ei ὁμόγλωττοι. „Geții“ fiind pe deasupra „traci“, asta ar fi însemnat că toate acele popoare pe suprafața de asemenea imensă a Balcanilor și a României de azi vorbeau aceeași limbă, ceea ce este cu totul neverosimil. Cel mult, ca în cazul iranienilor din Ariana, Strabon căuta să spună că vorbeau limbi relativ apropiate, din cadrul aceleiași „familii“ lingvistice, precum vorbim despre limbile *germanice*, de pildă, sau despre cele *celtice*.

Iustinus

Ni se mai dă deseori ca sursă pentru identitatea dacilor cu geții *Istoria* lui Iustinus, care a trăit imediat după Strabon, probabil contemporan cu Traian, și care (rezumându-l pe

Trogus Pompeius) spune doar (XXXII, 3, 16) că „*dacii erau din neamul geților*" (*Daci quoque suboles Getarum sunt*), fără alte precizări, dar asemenea afirmații grăbite și standardizate se transmiteau de la un autor la altul, fără verificare.

La fel, mult citatul Appian nu face decât să repete că „geții de la nord de Dunăre erau numiți daci"... din citat subînțelegându-se, de altfel, că geții trăiau de fapt *la sud* de Dunăre, din moment ce cei de la nord de fluviu erau *daci*.

Toți acești autori doar repetau un clișeu rămas clasat în fișele lor și preluat neschimbat de la o generație de istorici și geografi la alta. Că se puteau înșela grotesc o vedem din cazul lui Iordanes, care a putut confunda (aparent voit) *goții* și *geții* (cf. *Dacopatia*, pp. 97–100, ed. 2021).

Onestitatea autorilor nu este pusă aici în cauză, ci doar fiabilitatea informațiilor lor sărace. Cazurile în care informația lingvistică se dovedește exactă sau plauzibilă sunt suficient de rare pentru a merita să fie menționate. Astfel, Herodot ne transmite termenul „med" pentru „câine": *spaka*. Aici cuvântul este imediat identificabil: *spaka* este un diminutiv în *-ka* al termenului care a dat actualul paștun *spay* și persanul (farsi) *sag*, ambele însemnând și astăzi „câine". Ca împrumut, *spaka* se arată a fi supraviețuit în rusescul *sobaka* (собака), termenul fiind inanalizabil în rusă. E limpede că slavii de est, strămoșii rușilor și bielorușilor, au preluat termenul pentru „câine" de la nomazii iranieni ai stepelor. Dar asemenea cazuri sunt rare și nici un singur autor antic nu s-a ostenit, nici măcar exilatul Ovidiu, în tristețea sa euxiniană, presupunând că ar fi știut, să ne lase o frază măcar, indiferent cât de banală, în limba „geților" sau „dacilor".

Cassius Dio

Despre daci aflăm apoi de la Cassius Dio, care îi menționează ca sclavi și gladiatori la Roma, precizând că sunt de neam *tracic* (deși tot el spune că ar putea fi o ramură a *geților*), că locuiesc pe ambele maluri ale Istrului și că în realitate provin din munții Rhodope, de unde s-au extins spre nord. La Roma, scrie Cassius Dio (LI, 22), *dacii* erau puși să lupte cu *suebii*. Ce e de reținut este că acel Cassius Dio spune foarte precis că *suebii* trăiesc dincolo de Rin (tentația e mare să vedem în ei *die Schwaben*), dar că în același timp numele de *suebi este dat și multor altor populații*; în același paragraf Cassius Dio ne mai spune că *suebii* sunt *celți*, iar despre *daci* afirmă că *ar fi un soi de sciți* (εἰσὶ δὲ οὗτοι μὲν Κελτοί, ἐκεῖνοι δὲ δὴ Σκύθαι τρόπον τινά)!...

Dacă ne amintim iarăși uriașa confuzie pe care avea s-o facă mai târziu Iordanes între *geți* și *goți*, apare iarăși limpede că nu putem construi o realitate istorică pe remarcile despre identitate și rudenii lingvistice ale anticilor, operând în afirmațiile lor confuze o selecție care întărește narațiunea naționalistă romantică recentă.

Ptolemeu și Tabula Peutingeriana

La rândul său, Ptolemeu (III, 5) menționează *dacii* și munții Carpați și precizează, fără alte detalii, că fluviul Tyras (Τύρας, Nistrul) separă *dacii* de *sciți*. Tot el dă și nume de localități precum Clepidava (Κληπίδαυα).

Mai găsim la el găsim și tribul sau confederația burilor (Βοῦροι).

Burii aveau, desigur, o *Buridava*, iar numele lor intră foarte probabil, cum am sugerat, în cel al lui Burebista. Par a fi fost suficient de importanți și puternici, la scară locală, pentru a găsi de cuviință să-i scrie lui Traian formulând o amenințare mascată, în caz că el ar rupe pacea.

Dar, după cum am arătat deja – detaliu tulburător –, numele burilor ar putea fi explicat prin limba albaneză, prin termenul *burrë*, care înseamnă „bărbat“, „om“. Tot așa, am mai spus, numele Carpaților (*karpë* = stâncă, deal abrupt, plural cu articol hotărât: *karpat*). Însă în acest caz, dacii *buri* s-ar fi numit pe ei înșiși „oameni“, fenomen banal, iar *Burebista* ar fi atunci un nume funcțional, pe cel mai obișnuit model indo-european, precum „Victoria-Poporului“.

Mai avem apoi *Tabula Peutingeriana*, un soi de hartă deformată (*itinerarium pictum*) care nu este foarte fiabilă, prezentând evidente erori. Este singura hartă romană antică ajunsă până la noi (deși existentă doar într-o copie tardivă).

Veneti, adică „slavii“, sunt arătați pe această Tabula Peutingeriana ca locuind în ceea ce se numește azi Muntenia, sau Bărăganul, și în Moldova, adică între Dunăre și Nistru. Iar între Nipru și Don (numit Tana(s)is, acolo unde pe hartă scrie: „*fluvium Tanais qui dividit Asiam ab Europam*“ – „fluviul Don care separă Asia de Europa“, avem populațiile „*Roxolani-Sarmatae*“, roxolanii iranieni, nomazi ai stepelor, pe care Strabon îi numea „trăitori în căruțe“.

Delta e trecută mai jos, numită *(H)ostia Danubii* (Gurile Dunării), figurată simplist, dar relativ exact: se văd limpede brațele numite azi Chilia, Sulina și Sfântu Gheorghe.

Faptul că Bărăganul e figurat ca locuit de slavi (*Veneti*) ar putea părea ciudat la prima vedere, căci ar arăta că aceștia trebuie să fi coborât spre Dunăre imediat după „retragerea aureliană“ (271) și că vor fi locuit acolo vreme îndelungată

alături de goți. Dar asta explică, desigur, de ce întreaga toponimie și hidronimie (numele de locuri și râuri de la nord de Dunăre) vin din slavă, pornind de la Bistrița până la Craiova, trecând prin Râmnic și Dâmbovița. Abia de pe la anul 600 slavii au început să treacă Dunărea, dând populației latinizate din Balcani (proto-românii) fondul lexical slavon pe care româna modernă îl împarte cu albaneza, așa cum împarte și fondul latin al limbii (*cf.* rom. „am nevoie" = *kam nevojë* în albaneză).

Davele: franjuri de limbaj, zdrențe de Logos

În sfârșit, trebuie să mai pomenim și *deva*-le și *dave*-le, care reprezintă pentru tot ce înseamnă studiul dacilor echivalentul a ceea ce este pentru celtologie termenul *-dun*, *-dunum* din sutele de terminații de toponime, de nume de locuri celtice, dintre care un foarte mare număr s-au păstrat prin folosire neîntreruptă până astăzi (în Franța, Lyon vine de la Lugdunum, iar Verdun, direct de la Verodunum).

Ce surprinde în cazul a ceea ce a devenit România este absența totală (cu excepția mult discutatului și disputatului nume de oraș Deva, care se arată mai degrabă a avea o origine slavă) a perpetuării unor denumiri de orașe și localități „dacice", spre deosebire de ceea ce vedem în cazul Franței sau al Marii Britanii.

Denumirea de -deva sau -dava se arată cu cvasi-certitudine a fi indo-europeană, ceea ce nimeni nu a pus la îndoială. În *Dacopatia* am oferit mai multe explicații plauzibile pentru originea ei (v. pp. 60–61, 76, 107–108, ed. 2021).

Am oferit explicația că informatorii autorilor greci antici vorbeau o limbă în care *-deva* și *-dava* însemnau „așezare". N-avem însă nici o urmă scrisă, nici un indiciu pe care să putem baza o teorie solidă, afară de faptul că informatorii unor geografi greci numeau satele și cătunele acelor rare populații: *dave*. Dar *dava*, sau *deva*, putea pur și simplu să fie termenul pentru *așezare* în limba informatorului geografului grec, nu neapărat în cea a localnicilor din zonele descrise... Un fel de *-ville*, sau *-town*, sau *-grad*, în funcție de informator, termen alipit numelui populației în cauză: *Burridava*, de pildă, locul în care trăiesc cei numiți *burri*. Nimic nu ne spune însă că acei *burri* (indiferent ce limbă vorbeau) își numeau așa satul sau târgul.

O altă ipoteză, pe care o ofer aici în Anexa lingvistică (pp. 215 și urm.), este că ar putea proveni de la rădăcina **dhe-*, a pune, a depune, a crea, care intra și în termeni grecești antici, perpetuați până în limba de astăzi (și preluați și în română, albaneză etc.), termeni precum θεμέλιος (> temelie).

În schimb, încă o dată, este mai mult decât suspect că nici o singură denumire de loc dacic sau latin nu s-a păstrat și nu a fost perpetuată până în timpuri istorice.

Ovidiu și lacrima lui

Ovidiu menționează geții și sarmații pe lângă Tomis, unde fusese osândit în exil (Ovidiu îi scrie lui Cornelius Severus „din ținutul geților netunși"/*ab intonsis Getis*) și nu lasă de înțeles în nici un fel că aceia ar fi depins de vreo organizație statală, ci doar că bântuiau prin ceea ce este astăzi Dobrogea. Dar Dobrogea lui Ovidiu nu avea nici o legătură cu malul

stâng al Dunării, ci făcea parte din provincia Moesia, care știm – de la alți antici – că era patria geților.

Ovidiu a murit cel mai probabil în anul 17 (18 după alte calcule), la un deceniu după ce fusese exilat, printr-un edict al împăratului Octavian Augustus, în anul 8, la marginea imperiului, pe malul Mării Negre. A scris acolo acele *Tristia*, în care îl implora pe împărat să-l lase să se întoarcă, și o serie de alte poeme cunoscute ca *Epistulae ex Ponto*/*Scrisori din Pont* (cel Euxin, desigur, Marea Neagră, vezi în Anexa lingvistică, pp. 220–222, explicația denumirii *Euxinos*). A fost exilat în orașul grecesc Tomis, Constanța de azi, unde îi și vedem statuia modestă (opera unui sculptor italian) în fața Muzeului de Arheologie. Nu știm cu ce îl supărase pe împărat, tocmai pentru că, sperând să fie grațiat, el nu a scris niciodată despre asta, deși își trimitea poemele de câte ori putea la Roma.

Istoria romanțată românească ne spune că în „Dacia" Ovidiu a fost rapid adoptat de localnici și că cele două culegeri ale ultimelor lui poeme, *Tristele* și *Ponticele*, arată cât de bine se „integrase" el în societatea locală a daco-geților, chit că era permanent deprimat.

În realitate, a vorbi despre daci în Dobrogea începutului erei noastre este un anacronism total. În primul rând, așa cum o spune într-una din primele cărți ale *Tristelor*, Ovidiu știa de la început că el va fi deportat în *Scitia*. Ceea ce noi numim astăzi Dobrogea era atunci *Scythia Minor*, Scitia Mică, separată de câmpia Bărăganului de Dunărea cea greu de trecut.

Ovidiu spune limpede că acolo, în ceea ce numim noi Dobrogea, el trăia printre sarmați, *Sauromatae*, care vorbeau o limbă iraniană din care descinde oseta de azi, din nou acea limbă iraniană vorbită în nordul Caucazului:

Me sciat in media vivere barbaria.
Sauromatae cingunt, fera gens, Bessique Getaeque
quam non ingenio nomina digna meo!
Dum tamen aura tepet, medio defendimur Histro.
(„Trăiesc printre barbari
Înconjurat de sarmați, oameni sălbatici, iar bessii și geții,
Nume nedemne de mintea mea,
Sunt ținuți dincolo de Istru, cât bate vântul cald.")

Altfel zis, acei bessi și geți, pe care istoriografia naționalistă și comunistă ne-a învățat să-i numim daci, treceau Dunărea (Istrul) la prădat doar când îngheța apa. În Dobrogea în schimb trăiau, alături de greci, sarmații, care erau un fel de sciți.

Apele sciților

Cum am scris și în *Dacopatia* (pp. 248–250, ed. 2021), sciții, strămoșii oseților, au lăsat o amprentă durabilă asupra toponimiei și hidronimiei teritoriilor din nordul Mării Negre, inclusiv în România de astăzi. De la puternicul trib scit sau sarmat al *Iassilor* a rămas numele așezării *Iași* în România, alături de o localitate cu nume similar în Kazahstanul actual și un întreg șir de localități al căror nume e format pe *Jasz-* în Ungaria. La fel, lingviștii români au apropiat în mod just numele munților *Zărand* de termenul oset *zærond*, „bătrân".

Nu e astfel deloc surprinzător să găsim hidronime iraniene în nordul României, acolo unde *iassii* și-au lăsat urma vizibilă încă în numele orașului Iași (un plural la origine). De altfel și numele Prutului, afluent al Dunării, urcă, precum chiar numele Dunării, până la limba vorbită de oseții vechi.

Că, atunci când anticii pomeneau dacii și geții, era vorba doar de denumiri generice o arată și faptul că până și istoricul și arheologul naționalist Vasile Pârvan (Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*) amintește expediția generalului bizantin Priscus, la sfârșitul secolului VI e.n., împotriva slavilor din Bărăgan, slavi pe care acesta îi numește, potrivit tradiției istorice grecești, „geți". Așa se obișnuia să fie numit oricine trăia dincolo de Dunăre. „Geții" puteau fi, de fapt, slavii din Bărăgan. De aceea, Pârvan nu uită să precizeze acolo că generalul bizantin înțelegea prin „geți" slavii din Bărăgan, așezați acolo înainte de a trece Dunărea pentru a se stabili în Balcani. La fel, în *Alexiada* Annei Comnena, în secolul XI, autoarea face referiri (ca și contemporanul ei Psellos) la *sciți* atunci când vorbește despre invaziile de la nord de Dunăre. Acei „sciți" erau însă în mod limpede cumanii, însoțiți probabil de alani iranieni și de resturile slavilor.

Apoi, Ovidiu menționează în permanență numele sarmaților și al geților ca fiind neseparați și niciodată nu vorbește despre vreo ostilitate politică sau etnică între ei, ci spune doar că se prădau reciproc. În cetate, în Tomis (Constanța de azi), se vorbea de altfel greaca. Nu în „Dacia" a fost așadar Ovidiu surghiunit, ci la marginea extremă a Imperiului Roman, într-un port unde se amestecau greci și uneori sarmați de limbă iraniană, care știau că dincolo de Dunărea ce îi proteja trăiau pâlcuri de barbari numiți convențional „bessi" sau „geți", despre a căror limbă (sau ale căror limbi) nu vom ști niciodată nimic („nume nedemne de mintea mea", *non ingenio nomina digna meo*, spune poetul). Sigur că este deprimant și te apucă o tristețe euxiniană.

Venirea „barbarilor": gepizii, avarii

Apoi, despre gepizii și avarii care au rămas sute de ani prin ceea ce este România astăzi nu știm de asemenea nimic cu certitudine. Despre gepizi, părerea universală este că erau germanici, iar despre avari se afirmă în mod convențional că ar fi fost un neam turcic, însă adevărul este că nu știm nimic. Puteau fi și un neam iranian, cum fuseseră sciții sau cum aveau să fie alanii/iașii, sau chiar – de ce nu? – puteau fi o coaliție de triburi cercheze, acei cerchezi trăitori într-un soi de fundătură geografică și culturală: coasta Mării Negre între Crimeea și Caucaz.

Nici despre huni nu știm absolut nimic și nu există nici un indiciu, cât de mărunt, în legătură cu limba lor. Toate aceste „popoare" trebuie să fi fost puțin numeroase și în mod sigur cooptau alte coaliții tribale în drumul lor spre vest și sud. Vedem asta din felul în care mai târziu regatul Ungariei a permis așezarea în Pannonia a cumanilor și iașilor (alani) fugiți din calea invaziei mongole în sec. al XIII-lea și care au sfârșit prin a se asimila total, deși din fericire ne-au rămas urme scrise care ne permit să îi identificăm (*cf.* în *Babel* Anexa II, despre limba maghiară și influența osetă asupra ei, pp. 197–198).

Am mai spus, poate chiar și secuii – așezați de regii maghiari în arcul Carpaților pentru a păzi trecătorile – au fost un astfel de neam, înainte de a se maghiariza. Tentative similare de a coloniza și de a crea zone-tampon trebuie să fi fost și instalarea temporară de către Ungaria a cavalerilor teutoni în Țara Bârsei, dar și „descălecările", instalarea unor valahi militarizați și ierarhizați feudal de partea cealaltă a

munților – în Câmpulung și Curtea de Argeș în Muntenia, la Baia și, ulterior, Suceava în Moldova. Dar în acel moment limba română era deja formată, identică în ambele grupuri de coloniști, cu întreaga sa structură balcanică și identitatea ei tipologică cu albaneza și bulgaro-macedoneana, precum și întreaga liturghie slavă și tot vocabularul balcanic.

Doar așa se explică slavismele balcanice din Maramureș, precum și slavizarea totală a cultului ortodox ardelean, ca să nu mai vorbim de Moldova și Muntenia, o slavizare uniformă și identică de o parte și de alta a munților și atât de înrădăcinată, încât chiar și la sfârșitul secolului al XVIII-lea, eruditul episcop și baron român ardelean Inochentie Micu-Klein își putea spune, cu un termen arhaic bulgăresc, „*vlădică*" (episcop, arhiereu) și tot așa înțelegem de ce tipăriturile din Ardeal în limba română erau încă în alfabet slavon, cu reguli nefixate, care variau de la un text la altul.

După „mileniul de tăcere", așadar, românii apar deodată venind de peste munte, din Ardeal, și vorbind o limbă balcanică.

„MILENIUL DE TĂCERE"

Goții

Raidurile goților încep cu puțin înainte de 240 (*bellum Scythicum*) și se întețesc după retragerea aureliană, moment în care goții se instalează durabil la nord de Dunăre și până în Deltă. Cum am văzut, pentru locuitorii, armata și administrația retrase de la nord, din Dacia, a fost creată o nouă provincie, în nordul Bulgariei actuale, numită tot Dacia.

La nord, începând din 271 goții și alți germanici au preluat complet posesiunile romane, iar localnicii rămași au fost cel mai probabil lent asimilați. Dacia este până în sec. V, când se instalează masiv acolo slavii, reședința triburilor germanice.

Cele două valuri de imigranți au produs efecte foarte diverse, ceea ce nu poate decât să întărească concluzia că limba română s-a format la sud de Dunăre: cum germanicii (goții) și slavii au ocupat teritoriul actual al României perioade de timp relativ echivalente (probabil cam un secol și jumătate fiecare), dacă nu cumva chiar împreună, ar fi cu totul inexplicabil de ce limba română nu prezintă nici un fel de urmă a vreunui contact antic cu o populație germanică, în schimb se arată (la fel ca albaneza, deși aceasta într-o mai mică măsură) profund influențată lexical de slava balcanică, care avea

să coboare și să se instaleze definitiv la sud de Dunăre. Explicația este una singură: cei care aveau să devină românii, latinizați de multe secole, trăiau de fapt atunci în Balcani, alături de cei care coborâseră din Dacia de peste Dunăre (proto-albanezii), în a căror limbă de asemenea nu există nici o urmă germanică (și nici din greaca veche), dar care în schimb au fost la rândul lor parțial slavizați lexical, după ce fuseseră latinizați lexical, ca și românii. Asta pentru că – spre deosebire de slavi – goții și alți germanici nu au coborât masiv în Balcani sau, dacă au făcut-o, nu au lăsat nici o urmă lingvistică. Dacă ar fi fost doar limba română, ne-am fi putut îndoi, în schimb absența contactelor cu germanicii în albaneză arată că nou-convertiții la creștinism ai lui Wulfila nu au trecut în masă Dunărea, sau cel puțin nu s-au stabilit permanent în Balcani.

Goții, Biblia lui Wulfila și absența oricărei urme de contact cu romanicii

Avem așadar un mileniu de tăcere cvasi-totală, între secolele III și XIII. Cazul Daciei abandonate ar putea fi comparat cu cel al Britaniei, bine-cunoscuta insulă. Latinizarea a fost superficială și acolo și a lăsat doar urme lexicale în feluritele dialecte celtice locale. În Dacia, goții s-au răspândit în zona vandalică anterioară, iar Dacia a fost numită pentru o vreme Gothia, până când stăpânirea vizigoților pe Dunărea de jos a fost înlocuită de a hunilor (după 372) și a revenit în uz general denumirea de Scythia. Apoi, după huni, la căderea Imperiului Roman de Apus, ceea ce fusese Dacia romană era deja Gepidia. Nici o urmă de daci, traci sau geți (aparenta

asemănare a numelui gepizilor germanici cu cel al geților este o simplă coincidență, iar un istoric antic precum Iordanes a putut confunda, în lucrarea sa istorică, geții cu goții, cum am mai arătat – v. *Dacopatia*, pp. 97–100, ed. 2021).

Așa ajungem la Biblia lui Wulfila. Ceea ce surprinde la lectura masivului text păstrat providențial este puritatea limbii. Vocabularul acelei traduceri e pur germanic și nu conține nici o urmă a vreunui contact cu populații romanofone sau albanofone. Întâlnim acolo multe grecisme, textul Evangheliilor fiind tradus, grijuliu, din greacă, dar este greu de imaginat că Wulfila, traducând pentru o populație needucată – goții – ar fi evitat sistematic termenii de împrumut. Reciproca, am văzut, este la fel de valabilă: nu există în română, albaneză sau aromână urme ale unui contact în Antichitatea târzie cu goții. Goți care, de altfel, nu au dispărut brusc, deoarece îi întâlnim, un mileniu mai târziu, în Crimeea, așa cum vom vedea.

Tezaurul de la Pietroasa

Goții, de la care ne-a rămas tezaurul de la Pietroasa (veselă ceremonială și bijuterii de factură scitică, iraniană, cum o știu experții; obiecte din arta stepelor, mai degrabă), goții, așadar, ne-au mai lăsat și extraordinara mărturie scrisă a Bibliei lui Wulfila.

Limba goților, care au trăit vreme de secole în Balcani, dar și pe teritoriul Munteniei și Moldovei de azi și până în nordul Mării Negre (Crimeea), e cunoscută în detaliu prin acea Biblie a lui Wulfila (Ulfila), text masiv, comoară de neprețuit pentru lingviști, scrisă pe la anii 360-380 undeva de-a lungul Dunării de jos, sau prin câmpia Bărăganului,

unde a și fost descoperit, în apropierea munților, tezaurul de la Pietroasa.

Din lectura Bibliei lui Wulfila, cum am spus, reiese că goții nu au întreținut vreun contact cu strămoșii românilor. Concluzia este că aceia nu erau prin preajmă. Știm acum: strămoșii lor trăiau in Balcani, în contact cu albanezii. Asta se vede și din fapte simple de limbă și vocabular religios elementar. Nu vreun cuvânt apropiat de românescul *biserică* sau de dalmatul *basalka* folosește Wulfila, ci direct din greacă: *aikklesjo.*

Dacă românii, care aproape sigur erau creștini pe când Wulfila își scria Biblia, foloseau termenul *biserică*, de la *basilica*, și știind că aceasta este o particularitate balcanică (dalmata având tot *basalca/basalka*), atunci nu se explică de ce Wulfila a ales, pentru Biblia sa în gotică, să preia *aikklesjo.*

Iar goții , odată creștinați, nu mai erau câtuși de puțin niște sălbatici. Istoriografia română insistă cu formule precum: goții „au trecut prin părțile noastre“..., „s-au perindat“ etc... „Au trecut“/„s-au perindat“... În realitate au trăit secole aici, de la „retragerea aureliană“ (271) și până după anul 400 e.n., până la invazia distrugătoare a hunilor, care i-a făcut să plece în masă. Nu s-au „perindat“, ci au trăit generații, pentru că nu ascunzi un asemenea tezaur cum e cel de la Pietroasa într-un loc prin care treci la întâmplare (azi e județul Buzău) și unde nu știi dacă ai să te mai întorci vreodată.

Apoi, pe lângă o estetică rafinată, cum o dovedesc bijuteriile, goții se creștinaseră deja (deși tezaurul se arată anterior creștinării), ba mai mult, goții scriau deja în rune chiar înainte de creștinare (colanul din comoara de la Pietroasele poartă inscripția: *Gutan Iowi hailag* = „Slavă lui Jupiter al goților!“, ceea ce arată și o lungă perioadă anterioară de contact cu cultura latină propriu-zisă.

Scris în rune scandinave (alfabetul runic futhark), textul „Gutan Iowi hailag" era limpede menit să fie înțeles și de alți membri ai grupului.

Episcopul Wulfila a creat și un alfabet perfect adaptat fonetic limbii goților. Este limpede că o asemenea performanță intelectuală și culturală precum convertirea la creștinism, traducerea Bibliei într-o limbă splendidă și crearea unui alfabet perfect adaptat limbii este produsul unei populații sedentare și prospere, nu al unor barbari sălbatici care „se perindă".

Dar surprinde, încă o dată, absența, în limba goților, în Biblia lui Wulfila, a oricărui termen... proto-românesc. La fel, am zis, nu există în română nici un contact arhaic cu vreo limbă germanică. Este ca și cum goții, care totuși au trăit secole bune de-a lungul Dunării și până în Deltă și Muntenia de azi și dintre care o bună parte aveau să se retragă în Crimeea, unde îi regăsim până în sec. al XVII-lea, n-ar fi avut niciodată vreun contact cu strămoșii românilor.

Să reluăm: goții trăitori în Muntenia de azi aveau deja Biblia tradusă în limba lor la anul 400, cu mai mult de 1000 de ani înainte de primul text românesc (*Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung*, 1521); limba goților nu arată în acel moment al traducerii Bibliei (înainte de anul 400 e.n.) nici un semn de contact cu vreo proto-românitate sau latinitate nord-dunăreană; limba română nu arată nici o urmă de contact cu o populație germanică arhaică trăitoare în Muntenia și de-a lungul Dunării. Când ne gândim cât de mult s-au amestecat, influențându-și reciproc limba, francii germanici cu galii latinofoni în Franța de astăzi, concluzia e una singură: la vremea goților nu trăia nici un proto-român în Muntenia de azi sau de-a lungul Dunării.

Goții din Crimeea

Regăsim apoi goții un mileniu mai târziu... în Crimeea, unde o parte din ei trebuie să se fi refugiat după ce fuseseră striviți de huni.

Pe la 1580, deci foarte târziu, 12 secole după Wulfila, un diplomat flamand în post la Istanbul a descoperit că printre tătarii din Crimeea se vorbea încă în câteva sate o limbă ce nu era altceva decât o limbă germanică apropiată de propriul său grai flamand. Augerius Gislenius Busbequius (Busbecq) a alcătuit așadar (și publicat mult mai târziu, în 1589) o scurtă descriere a acelor descendenți ai goților tătarizați și islamizați, dar care își păstraseră limba, printr-unul din acele miracole istorice care au făcut să ni se păstreze și un glosar cuman, sau un *vocabular al iașilor* (alanilor, oseților) în Ungaria medievală (*cf. Dacopatia*, p. 281, ed. 2021).

Micul vocabular gotic al lui Busbecq arată într-adevăr o limbă apropiată de cea a lui Wulfila din Biblia gotică (o mie de ani mai devreme), dar și de nenumăratele dialecte de *Plattdeutsch* care fac tranziția germanei spre frizonă, olandeză și flamandă. Ca și în gotica lui Wulfila, mulți termeni gotici-crimeeni păstrează terminația indo-europeană a nominativului masculin în *-s*, precum *Fers*, glosat: *vir*, om, bărbat, și care e același cuvânt ca latinescul *vir* și irlandezul *fear*, păstrând însă terminația *-s*, la fel ca lituanianul *vyras* sau sanscritul *virah* (unde *-h* < *-s*)... Același termen a mai supraviețuit în germanică și în germanul *Werwolf* și englezescul *werewolf* (*were-wolf* = om-lup).

La fel, în o mie de ani și mai bine de când trăiau în Crimeea, goții descriși de Busbecq luaseră și cuvinte iraniene, ceea ce nu trebuie să ne mire, dacă ne gândim la importantul

fond lexical iranian din maghiară, împrumutat de unguri în drumul lor spre Europa. Astfel, în urma a ceea ce trebuie să fi fost o conviețuire militară cu iranienii stepelor, gotica din Crimeea avea împrumutate de la iranieni numeralele *sada* = 100 și *hazer* = 1000, de comparat cu numeralele maghiare *száz* = 100 și *ezer* = 1000, ambele fiind numerale iraniene.

Descrierea istorică făcută de Busbecq e relevantă pentru ceea ce ne preocupă, deoarece arată că limba goților era permeabilă la influențe externe și împrumuturi, dar că, iată, nu ne-a lăsat urmele vreunui contact cu strămoșii românilor.

Goții fiind pe deasupra creștinați în rit bizantin și avându-l pe acel episcop, Wulfila, care a tradus Biblia direct din greacă într-o limbă de mare frumusețe, adaptând pentru asta alfabetul limbii lui și creând litere speciale pentru sunete speciale (de pildă: *þ*, echivalent cu englezescul modern *-th*), apare limpede că ei nu erau deloc barbarii distrugători care ne-au fost descriși la școală. E impresionant, comparând Biblia în gotică cu textul grec, să vedem ce limbă elegantă și sofisticată aveau acei goți care trăiau prin părțile noastre și pe care-i disprețuim, pe când noi am mai așteptat peste 1000 de ani până la primul text similar. Ba chiar, românii sunt singura națiune și cultură ortodoxă care nu și-a creat o scriere proprie.

Așadar: perioada de dominație germanică a durat circa trei secole, de la retragerea aureliană (anul 271) până prin 600, când slavii trec Dunărea, iar gepizii germanici fuseseră învinși. În aceste trei secole, goții se creștinaseră, traduseseră Biblia, creaseră o întreagă artă decorativă (vezi tezaurul de la Pietroasa), și totuși limba română nu posedă nici un singur cuvânt vechi germanic.

Explicația că latinofonii – proto-românii – se retrăgeau în munți vreme de secole în timpul „invaziilor“ este astfel de o

absurditate atât de mare, încât e uluitor că a putut fi acceptată de-atâta timp. Pentru ca o populație compactă să trăiască secole în munți, ar trebui să avem așezări atestate arheologic, fortărețe și drumuri. Carpații nu pot fi străbătuți de-a lungul crestelor, altfel zis, nici astăzi, cu excepția unor alpiniști puși pe record, nu s-ar putea merge de la sud la nord, de-a lungul piscurilor, din trecătoarea Brașovului spre Bucovina. O populație sărăcită, fugită în munți vreme de secole, și-ar pierde rapid unitatea lingvistică și am avea azi nații romanice distincte între Făgăraș și Maramureș.

Apoi, îngustele văi ale Carpaților nu prezintă, arheologic, absolut deloc urmele unei ocupări vechi din partea unei populații masive. La fel cum toponimia și hidronimia munților Carpați nu sunt romanice, ci majoritar slave. Misterioasa populație a strămoșilor noștri care de-a lungul „mileniului de tăcere“ (271–1241) e presupusă a fi trăit în munți, în vreme ce câmpia a fost ocupată secole la rând de goți, slavi și cumani, nu a lăsat nici o urmă!

Slavii

Și astfel revenim la *Sprachbund* și la venirea slavilor. De-a lungul acelui mileniu de tăcere, limbile „balcanice“ (româna, albaneza și, ulterior, bulgaro-macedoneana și într-o măsură mai mică sârba) au dezvoltat trăsături comune care nu se explică decât printr-o lungă coabitare și întrepătrundere.

Înainte de asta însă, cel mai probabil după împrăștierea goților, este limpede că slavii au trăit vreme îndelungată la nord de Dunăre, iar proto-românii, la sud. Asta explică de ce toponimia României este atât de masiv slavă, pe când în

Balcani au existat regiunile numite Romania și Rumelia, sau s-au păstrat denumiri precum vârful Durmitor (în Muntenegru).

Toponimia și hidronimia sub influența slavilor

În rezumat, cum ne dăm seama că pe teritoriul României de azi nu doar că au trecut populații masive de slavi vorbind dialecte diferite, dar au și trăit suficient de mult ca să lase urme contradictorii?

Toponimia și hidronimia Moldovei și Munteniei sunt, am văzut, majoritar slave (de la Moldova însăși până la Craiova și Dâmbovița și Bistrița și Cernavoda și toate celelalte), dar uneori întâlnim urme de dialecte slave diferite.

Astfel, în Balcani găsim două grupe mari de dialecte, cele care au un *-v* final și intervocalic și cele care au un *-h* final.

Sârbo-croata are *-v* acolo unde macedoneana are *-h*. Astfel, târgul din Kosovo numit Suva Reka (Apa uscată) este în albaneză anacronic: Suha Reka. Albaneza a păstrat, paradoxal, pronunția unui alt dialect. Cazuri similare se întâlnesc și în română, nenumărate.

În funcție de dialecte, în Balcani, vârful va fi numit *vrv* sau *vrh*, iar fasolea, *grav* sau *grah*. Praful (împrumutat în română) va fi *praf* sau *prah*.

Or în română s-au păstrat în paralel substantivul „praf", care corespunde macedoneanului *praf*, dar și toponimul Prahova = prăfuita, cu *prah* venit din alt dialect slav, unde *prah* = praf.

La fel, pentru „tânăr", am păstrat dintr-un dialect slav *mlad* (în cuvântul „mlădiță", termen diminutival pentru a desemna ceva tânăr, care crește), dar dintr-un alt dialect *mold* – de unde, poate: Moldova, Țara Nouă. *Mlad – mold.* Multe piste ne poate sugera lingvistica comparată, utile nu doar pentru noi, ci și pentru slavii din Balcani, ca să se vadă pe unde au trecut și unde au trăit aceștia.

Schramm (*Destine timpurii ale românilor*, p. 35) face o remarcă foarte justă, și anume că slavii, coborând peste Dunăre undeva spre anul 600, au preluat numele de *Dunav* (germanic: *Donau*), iar nu ceva similar cu „Dunăre", precum au preluat și termenul germanic *vlah*. Cum românii nu și-au spus ei înșiși niciodată *vlahi*, asta sugerează deja că spațiul de la nord de Dunăre era ocupat de germanici, iar sudul – Balcanii – de latinofoni proto-români.

Articolul hotărât... slav?

Una din caracteristicile limbilor slave este absența totală a articolului hotărât. Ne-am obișnuit atât de mult cu *the* și *der–die–das* și *le–la*, încât ni se par firești, dar majoritatea limbilor de pe planetă nu cunosc articolul hotărât.

În cadrul limbilor indo-europene, articolul hotărât este de asemenea o creație recentă, în toate cele care îl posedă astăzi. Reconstruita limbă indo-europeană nu poseda un articol. Greaca homerică încă nu îl folosea sistematic. Latina n-a avut niciodată un articol hotărât. Astăzi, familii întregi de limbi indo-europene au moștenit această stare de lucruri: nu au articol hotărât limbile iraniene, indiene, baltice sau slave... cu excepția bulgarei și a macedonenei, care au fost

atât de influențate de română (și aromână) și albaneză, încât nu doar că au un articol, dar acela e pus la urmă, ca în română și albaneză: *dete* (copil) – *deteto* (copil-ul); *kășta* (casă) – *kăștata* (casa); *grad* (oraș) – *gradăt* (oraș-ul) etc... Mai mult, exact ca în română, dacă punem un adjectiv înaintea substantivului, articolul hotărât trece pe adjectiv: oraș – *grad*; orașul – *gradăt*; mic oraș – *malăk grad*; micul oraș – *malkiat grad.*

Că o asemenea fuziune sintactică structurală și tipologică s-a putut petrece doar în Balcani, la sud de Dunăre, e la mintea cocoșului (*umăt na kokoșkata*).

Cât despre slavizarea lexicală a românei (petrecută deseori într-o paralelă exactă cu cea a albanezei, cum am văzut-o cu nevoie–*nevojë*), deseori termenii au fost preluați nemaipricepându-li-se sensul sau procedeul de formare. Iată două exemple.

Oameni și broaște

Astfel, în contactul cu slavii din sud, țăranii români s-au întâlnit la bulgari și sârbi cu micul mecanism al capcanei, numită metaforic de aceia „broască“ (жаба, *jaba*) sau „broscuță“ (жабка, *jabka*) prin felul în care se deschide și se închide brusc gura capcanei, precum cea a unei broaște.

Imaginea asta a fălcilor care se închid și se deschid e atotprezentă la slavii din sud, de aceea și astăzi, la bulgari, în tabloul de bord al mașinilor cutia aceea a mănușilor, a tartinelor (sau pistolului, în filme) se numește tot broscuță, жабка, *jabka.*

De la imaginea capcanei care se închide brusc ca gura broaștei, жабка, *jabka*, au făcut românii expresia „a lua cu japca“. A lua brusc, a smulge hăpăind.

Dar când au învățat să pună o încuietoare la ușă, ceva mecanic, tot o жабка, românii doar l-au tradus pur și simplu: broasca. De aceea aveți broască la ușă. Cineva, demult, a văzut o încuietoare și o capcană la bulgari, жабката, sau la sârbi, жабка, a întrebat cum se numește și a fost lămurit. Broasca!

Mănăstire pe-un picior: „ciuperca"...

Aici ar merita să spunem ceva despre fenomenul absolut banal al „metatezei", prin care un cuvânt într-o limbă anume își vede permutate silabele sau anumite sunete. Așa a fost cu „ciuperca" (din slavonul sudic *pečurka*).

Putem aminti, pentru a ilustra procedeul spontan al metatezei, italianul *coccodrillo*, cum îi spun ei crocodilului. Dar la fel de bine am putea menționa limbile, precum spaniola, în care Ucraina și Algeria devin: Ucrania și Argelia. Nu există logică umană care ar explica metatezele. Pretinsa înlesnire a pronunției nu este o explicație. Italiana nu are nici o dificultate cu *cr-* la inițială, având *credere*, *crepare* etc. Așa încât *crocodillo* era la fel de canonic fonetic pe cât e *coccodrillo*.

La fel, nimic nu explică de ce persanul și armeanul *nal* (potcoavă) a dat în cecenă „lan". Ambele tipuri de monosilabice sunt la fel de canonice în cecenă, unde cuvintele de tip *nab* (somn) sau *nakh* (oameni) sunt la fel de frecvente ca *lom* (leu) sau *lam* (munte). Nimic nu justifica în cecenă ca *nal* să devină *lan* (potcoavă).

Nimic nu justifica, de asemenea, în română ca slavul *pečurka* să devină „ciupercă". Metateză fără logică sau explicație, căci ambele forme sunt perfect canonice fonetic în română. „Peciurcă" ar fi fost cu totul banal fonetic alături de „perciuni" și „pocitanie". Nu există explicație pentru metateza

din „ciupercă". Ar fi fost mai logic ca *pečurka* să devină „picioarcă" și atunci i-am fi văzut pe superficialii lingviști naționaliști străduindu-se să ne convingă că *picioarcă nu vine din slavă, ci de la „picior" și lansându-se în poetice false derivări: „picior" > „picioarcă". „Mănăstire pe-un picior / Ghici picioarcă ce-i..." Din păcate, noi am făcut din *pečurka* > „ciupercă".

Devenind „ciupercă", *pečurka* pierde în română orice urmă a etimologiei slave, perfect vizibilă în rusă, unde печура, *pečura*, cum e forma veche (*pečurka* a slavilor din sud e un diminutiv), *pečura* așadar vine de la verbul **peč-*, „a coace". *Pečura*, *pečurka* este „cea bună de copt" și e cunoscută pasiunea slavilor pentru ciuperci (**peciurci*).

De la aceeași rădăcină care a dat *pečura*, печура, rusa mai are și numele „ficatului": печень, *pečen'*. Ficatul este de asemenea desemnat în rusă printr-o metaforă culinară, fiind, ca și ciuperca, ceva „bun de copt".

Dar tot de la o metaforă culinară care indică un fel de mâncare vine numele ficatului și în toate limbile romanice: *fegato*, ficat, *foie (gras)*: din latinescul *ficatum*, din expresia dispărută *(iecur) ficatum* = ficat „umplut cu smochine" = *ficatum*. Căci *ficatum* nu e altceva decât farsa smochinelor, de la *fica*, *figa*, „smochină". Ficatul roman și al nostru este așadar o metaforă culinară perfect echivalentă cu cea care a dat în rusă печень (ficatul bun de copt, de mâncare) și печура, *pečurka*.

Bulgarii și cumanii

După slavi, au coborât apoi în inima Balcanilor bulgarii turcofoni, care au trecut Dunărea făcând vizite repetate în Imperiul Bizantin. După cum am spus când am abordat

pe scurt chestiunea demografiei antice, nu trebuie să ne imaginăm coborârea „bulgarilor“ în Balcani ca pe o masivă deplasare a unei populații cu puternică identitate etnică. Bulgarii și cumanii vorbeau limbi foarte apropiate și reciproc inteligibile, dacă comparăm limba din *Codex Comanicus*, dicționarul cuman–farsi–latin păstrat providențial, cu cea vorbită azi în nordul Caucazului de populațiile kumîk și balkar. Atât *kumîk*, cât și istoricul *cuman* vin probabil de la *kum* (nisip), ceea ce și explică de ce slavii le-au zis, traducându-le numele, „poloveți“, „oamenii de la câmpie“, de la *pole* = câmp.

Limbile balkar și kumîk de astăzi sunt foarte apropiate de cea a cumanilor din *Codex Comanicus*. De asemenea, e ușor de imaginat că masa „bulgarilor“ (probabil strămoșii sau verii balkarilor din Caucaz) ajunși în Balcani erau în realitate triburi de slavi care însoțeau un mic trib turcic (bulgarii), ceea ce explică rapida lor contopire cu slavii deja trăitori în Balcani, iar clasa superioară, cum o vedem în *Codex Comanicus*, va fi fost oricum bilingvă, vorbind bulgară (balkar?) și poate farsi, cum se întâmpla la cumani. Nu degeaba numele Asparuh al primului han bulgar este pur iranian, însemnând „Cel cu calul (*asp*) luminos (*ruh*)“. Nume iranian și indo-european banal, pe modelul Hippocrat (Cel cu putere peste cai) etc. (Și vezi mai sus ce am mai spus despre posibila decriptare a unor nume dacice precum Burebista și Decebal.)

Cumanii, prezența și absența lor

Din această perspectivă, teoria – susținută printre alții de Neagu Djuvara – a originii cumane a Basarabilor nici măcar nu este necesară, sau devine accesorie. Ce e important

este că populațiile din Moldova și Muntenia trebuie să fi fost extrem de rarefiate, dacă rezultatul distrugerilor mongole a fost dispariția cumanilor și asimilarea lor de către grupurile de români care au „descălecat“, venind din Ardeal și creând formațiunile statale istorice Valahia și Moldova. (Dispariție a cumanilor doar din teritoriile menționate, căci o parte a lor s-au refugiat în regatul Ungariei, unde au sfârșit de asemenea prin a se asimila în totalitate, în vreme ce o altă parte, cea răsăriteană, trebuie să se fi refugiat în Caucaz, unde au ca descendent populația numită *kumîk*.)

Gesta Hungarorum *și cine erau „Blachi“ și „Romani“*

Gesta Hungarorum (*Faptele ungurilor*) este cronica notarului anonim al regelui Béla III al Ungariei (1172–1196), singurul cronicar al Evului Mediu care menționează niște „valahi“ în secolul IX în zonele vechii Dacii, în Transilvania (*terra Ultrasilvana*).

Ocuparea Transilvaniei de către unguri a marcat începutul „europenizării“ și urbanizării Ardealului și a adus o împărțire administrativă reală, declanșând și o legătură permanentă cu Europa de Vest, care nu a mai fost întreruptă de atunci.

Asta nu a făcut decât să întărească în mod natural distincția dintotdeauna între cele două părți ale versantului Carpaților.

Documentul în sine, *Gesta Hungarorum*, este de mică însemnătate, cum notează și Florin Curta (*Southeastern Europe in the Middle Ages*, p. 16), în ciuda importanței pe care

i-a dat-o istoriografia română, pentru a exagera rolul și importanța „românilor“ Gelu, Glad și... Menumorut!

Altminteri, mai găsim menționați niște *vlahi* și în *Cronica lui Nestor* (Повесть Временных Лет), scrisă în slavonă în sec. XII, acel Nestor menționând, într-adevăr, vlahii și „Țara Vlahilor“ (Волошская земля), undeva, vag, pe lângă Pannonia.

După anul 1000, încep așadar să apară prin cronici *valahii* (Olah, Blac etc.). Ce înseamnă însă valah? Aceia nu ar fi putut vorbi aceeași limbă cu vlahii din Balcani. Nestor se poate referi de pildă la francii lui Carol cel Mare.

Aici trebuie amintit de îndată că a existat o latinitate panonică diferită de cea românească și mai veche decât cea din „Dacia“. Pannonia a fost chiar mai latinizată decât Dacia (Transilvania propriu-zisă și cea mai mare parte a Banatului de azi). Știm prea puține despre ce a putut deveni limba acelora după retragerea romană și de acolo, dar în mod sigur limba lor nu s-a dezvoltat după direcția latinității balcanice. Textele care spun „vlahi“, „olahi“, „volohi“ se pot referi și la aceia, înainte de a-i vedea cu totul asimilați de avari și apoi de maghiari. Tot aceia ar putea fi „*Romani*“ din *Gesta Hungarorum*, dacă nu cumva era vorba acolo de franci, sau chiar de bizantini, numiți în multe cronici latine, precum cea a lui Sigebertus din Gembloux, „*Romani*“.

Generații de istorici și lingviști naționaliști români au creat însă automatismul care constă în a sugera că oriunde într-un text vechi apare un termen care aduce cu „valah“ sau „olah“ ar fi vorba de (proto)români. Realitatea lingvistică și istorică este cu totul alta.

Este stabilit de mai bine de un secol că termenul a fost folosit mai întâi de germanici și apoi preluat de slavi pentru a-și desemna vecinii meridionali, *oricare ar fi fost ei*. Pentru germanici, *wolkai* (*Volcae* pentru latini, *Ouólkai*/Οὐόλκαι

pentru Strabon și Ptolemeu) au fost mai întâi celții din Gallia și din sudul Germaniei, dar și din ceea ce sunt astăzi Cehia și Austria.

Prezența celților în Boemia și Moravia e întărită chiar și de persistența denumirilor, precum faptul că *Týn* (*Týnský dvůr*) încă desemnează cartierul din centrul vechi al capitalei Cehiei, Praga. *Týn* descinzând în linie dreaptă din celticul *dunum*, „fortăreață". *Dunum* a supraviețuit de altfel, cum am spus, și într-o lungă serie de nume de localități din Franța, precum Verdun, și ar trebui să ne dea de gândit faptul că nici un toponim dacic în *-dava* nu a supraviețuit până în epoca modernă.

Valahii

Włochy este cum numesc și astăzi polonezii Italia, iar ungurii: Olaszország.

Włochy, *Olasz*, *valahii*... Cum analizează în detaliu André Martinet într-un vast studiu despre indo-europeni (*Des steppes aux océans*, p. 28):

> Slavii au desemnat prin *walh-* celții romanizați [din Pannonia] și în general romanofonii stabiliți în Peninsula Balcanică. Formele slave sunt *vlah* și *valah*, prima desemnând păstorii nomazi [din Balcani], cealaltă figurând în numele Valahiei. În limbile germanice a supraviețuit un adjectiv derivat: *walh-isk-*, de unde *Welsh*, *welsch*. Termenul îi desemnează în engleză pe galii celtofoni [*Wales* = *Țara Galilor*], iar în germană, pe elvețienii de limbă romanică.

La fel, cum o rezuma, fără să-și dea seama ce implicații poate avea asta, Neagu Djuvara (*O scurtă istorie ilustrată a românilor*, p. 40):

Numele Țării Galilor, ce se cheamă *Wales* pe englezește, are aceeași origine cu Valahia! Și dacă coborâm în Europa continentală, *valonii* din Belgia, adică aceia care vorbesc franceza în Belgia, pe când ceilalți locuitori sunt flamanzii, care vorbesc olandeza, o limbă germanică, poartă tot un nume provenit din *volcae*. Pe francezi, cu un cuvânt de ocară, germanii îi numesc *Welsche* [...], iar în Evul Mediu italienilor le ziceau *Wahlen*. Pe italieni, polonezii îi numesc *Wloch*; într-un mod asemănător îi numesc și alți slavi. Iar în Balcani și la noi, tot *vlahi* i-au numit pe romanofoni. Slavii preluaseră termenul de la germani, făcând inversiunea valh/vlah. De la slavi, mai târziu, în Evul Mediu, au preluat și grecii termenul, dovadă a adâncimii la care au pătruns slavii în Grecia continentală. Iar întrucât în grecește V se scrie B, termenul a ajuns în timpul cruciadelor la occidentali, la „frânci". sub forma „blac".

Dar nici măcar când găsim „daci" într-un text latinesc medieval, asta nu înseamnă că ar desemna „românii". Pur și simplu, din inerție, cronicarii continuau să folosească etichetele antice. Astfel, în *Gesta Francorum*, cronica primei cruciade, scrisă pe la 1100, Constantinopolul e descris astfel: „*In ea Graeci, Bulgari, Alani, Comani, Pigmatici, Italici, Venetici, Romani,* Daci, *Angli, Malfetani, Turci, Iudaei, Cretes et Arabes conveniunt*" („Acolo se adună greci, bulgari, alani, cumani, pecenegi, italieni, venețieni, romani, *daci*, angli, amalfitani, turci, evrei, cretani și arabi").

Este limpede că *Daci* nu înseamnă pentru acel simplu soldat care a scris cronica nici români și nici aromâni, cu care el nu avea cum să asocieze eticheta antică, ci este o denumire vagă pentru oameni veniți din nordul Dunării. Puteau fi slavi trăitori prin Bărăgan. Sau, cine știe... poate chiar unguri, dacă autorul se referea la călători veniți din Ardeal, dat fiind că Dacia romană acoperise de fapt doar Transilvania, Banatul și Oltenia.

Când găsim, așadar, „vlahi", „olahi", „volohi" într-un text vechi, aceia erau poate vorbitori de o limbă romanică, poate rămășițe de celți (numiți de germanici Welsh, Wallon etc.) – dar cert e că, într-o cronică latinească despre Pannonia, *Olahus* nu înseamnă deloc automat proto-român, iar *„pastores Romanorum"* despre care vorbește *Gesta Hungarorum* puteau fi orice. Proiectăm un anacronism acolo, crezând că acei cronicari aveau habar de lingvistică și etnii.

Apoi, deplasările de populații erau banale, frecvente, cum până și un autor ca Gheorghe Brătianu le prezintă în detaliu, ceea ce arată că vlahii nu ar fi putut oricum să fie asociați cu un teritoriu anume. Cu atât mai puțin cu câmpia Bărăganului și platourile Moldovei, care fuseseră anterior profund slavizate.

Scrie astfel Brătianu (cf. *O enigmă și un miracol*, pp. 43–44):

> Sub urmașii lui Justinian, întreaga regiune la est de Carpați până la Dunăre devenise o Slavinie, cum fusese odinioară o Gotie. Toponimia dovedește că slavii străbătuseră arcul Carpaților și că pătrunseseră de asemenea în Transilvania. [...] Se pare că acest val, a cărui revărsare s-a întins în toată peninsula Balcanilor din secolul al VII-lea „cu o putere de neînvins" a șters totul și nu lăsă să subsiste nici o urmă a românității dincoace și dincolo de Dunăre.

DESCĂLECĂRILE
ȘI UNIFORMITATEA LIMBII

În sfârșit, ajungem la secolul al XIII-lea și la miticul Radu Negru, voievodul românilor de la Fogăraș în Transilvania, care a coborât cu oamenii săi în câmpia învecinată de la sud, întemeind un stat a cărui capitală a fost mai întâi Câmpulung, apoi Curtea de Argeș.

Începând din acel moment, o populație romanică migratoare venită din Bulgaria prin Ardeal a început să umple zonele Țării Românești, cu sprijin din partea Ungariei.

Înapoi la uniformitatea lingvistică

Odată înarmați cu aceste instrumente teoretice detaliate până acum, putem să ne oprim asupra primelor mărturii scrise. Am tot subliniat: ceea ce surprinde încă de la primele texte din Muntenia, Ardeal și Moldova este perfecta identitate a ceea ce ar fi fost de așteptat să fie trei variante ale aceleiași limbi. Pentru a da exemple paralele: în statele germane, limba abia începuse să se uniformizeze, de circa jumătate de secol, în urma traducerii Bibliei în *Hochdeutsch* de către Luther și grație unui efort intens și susținut masiv al prinților germani care sprijineau protestantismul. În schimb, în lumea catolicilor germani, un dialect cu identitate distinctă – se poate chiar

argumenta că este altă limbă germanică – precum bavareza avea să-și păstreze până azi caracterul diferit, rămânând în bună parte de neînțeles, lexical, fonetic și chiar gramatical, pentru alți vorbitori de germană standardizată.

La fel, în Flandra prosperelor orașe și târguri comerciale nordice, fărâmițarea dialectală era și a rămas extremă, unele dialecte, precum cel din Bruges sau cel încă vorbit în cartierul din Bruxelles numit *Marolles*, putând fi considerate limbi germanice aparte.

Și în Croația dialectele se împart în trei mari grupe, în funcție de felul în care se spune *ce?* – *štokavian*, *čakavian* și *kajkavian* –, dialectele de pe coastă având ca particularitate suplimentară faptul că orice *-m* final, fără excepție, a devenit *-n*. Eu sunt = *ja sam* se va spune astfel în Split: *ja san* ș.a.m.d. Un fenomen de evoluție fonetică de acest tip este de altfel foarte banal și universal, iar el explică de ce marca indo-europeană arhaică a cauzativului, *-m* – precum în latină sau sanscrită – este *-n* în greacă încă de la cele mai vechi texte antice, sau *-n* în albaneza de astăzi.

Nimic similar însă între cele trei forme ale limbii române atunci când apar în texte lungi și închegate în sec. al XVI-lea (extrem de târziu, de altfel; cum am spus, doar albaneza și dispăruta limbă baltică prusiană apar în scris ceva mai târziu, iar albaneza este de la început și a rămas până azi fărâmițată dialectal). Limba română este însă aceeași în toate acele prime texte, așa cum ne-am aștepta de la o limbă răspândită în urma unei colonizări recente, pornind de la un centru unic din Balcani, prin Ardeal.

Slavismele balcanice sunt așadar aceleași, inclusiv în Moldova, unde ne-am aștepta ca influența să fi fost mai degrabă rutenă și ucraineană, sau chiar poloneză. Mai mult, influența slavonei balcanice (limba bisericii) asupra românei este

atât de covârșitoare, încât Palia de la Orăștie, în Ardealul maghiar, deși tipărită ca o consecință a propagandei calviniste, s-a făcut în alfabet slavon, cum în alfabet slavon scria în mod natural și Neacșu de la Câmpulung. Modelul Paliei de la Orăștie fiind un Pentateuh unguresc, nimic nu s-ar fi opus unei scrieri în alfabet latin, cum de pildă s-a făcut cu Tatăl Nostru de la Cracovia, acela fiind pus în scris potrivit convențiilor limbii polone.

Trec acum la primele texte, cu exemple luate din Maria Cvasnîi Cătănescu, *Limba română: Origini și dezvoltare* (Humanitas, București, 1996): Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung (Muntenia, 1521); Palia de la Orăștie (Ardeal, 1582); Tatăl Nostru (Cracovia, reprezentând Moldova, 1593).

Citind Tatăl Nostru tipărit la Cracovia spre 1600 cu litere latine și convențiile limbii polone, ne putem întreba care ar fi fost probabilitatea ca termenul de origine bulgară „ispită" („și nu aduce pre noi în *ispită*") să se regăsească în formulele ritualului creștin din Moldova, dacă ceata lui „Dragoș" nu descindea dintr-un mic grup de coloni din Balcani deplasați spre Ardeal într-o perioadă care rămâne de stabilit.

Influența bulgară este uneori vizibilă chiar și în ceea ce pentru noi ar fi pure latinisme. Să luăm astfel banalul termen „lumină", prezent în Palia de la Orăștie: „Și zise Dumnezeu: fie *lumină*. Și fu *lumină*". Așa cum am arătat-o în *Dacopatia* (pp. 223–225, ed. 2021), românescul *lume*, la origine însemnând lumină sau lampă, lumânare (din latinescul *lumen*) – rămas cu acest sens de lumânare, candelă în provensală (*lume*) și de lumină în catalană (*llum*) –, a căpătat mai târziu sensul de *univers*, sub influența limbilor slave dimprejur.

În bulgara veche, *svĕtŭ* avea atât sensul de lumină, cât și de univers, sensuri păstrate de altfel până astăzi și în rusescul *svet*: lumină și lume, univers.

După creștinare și pierderea vechii ideologii a luminii, termenii s-au diversificat: românescul *lume* și bulgarul *svet* au păstrat doar sensul de univers, în vreme ce, pentru lumină, cele două – româna și bulgara –, influențându-se reciproc, au adăugat sufixul slav *-na* (bg. *svetlina* = rom. lumină).

Odată trecut de la sensul de lumină la cel de univers, cosmos, *lume* a mai calchiat și sensul de „totalitatea oamenilor" pe care-l are *kósmos* în greaca modernă: *lumea* = oamenii.

Sigur, Coresi sosise în Ardeal din Muntenia, din regiunea Târgoviște, însă limba folosită de el trebuia să fie cea mai limpede cu putință pentru cei cărora le era destinată scrierea. Altfel nu s-ar explica folosirea unui termen slav-bulgar precum *obraz* în sensul vechi de „model": „Și Dumnezeu făcu pre om lui pre *obraz*. Pre *obraz* lu Dumnedzeu făcu el: bărbat și muiare făcu".

Pentru ca româna din Ardeal să fi trecut prin același proces, ar fi trebuit să fie vreme îndelungată în contact cu bulgara, ceea ce nu corespunde teoriei că românii și strămoșii lor au trăit necontenit în Transilvania din Antichitate, departe de slavii balcanici și de simbioza rară din acel *Sprachbund* de acolo.

Simbioza cu albanezii

Că l-apus de soare
Vreau să mi te-omoare
Baciul ungurean
Și cu cel vrâncean! —*Miorița*

După acest scurt traseu istoric, lingvistic și geografic („cele două habitaturi", aplicând instrumentul de lucru propus de Johanna Nichols), să revenim la o scurtă prezentare

finală a limbii albaneze, păstrând permanent în minte puținele lucruri pe care le știm despre limbile și denumirile dacilor, tracilor, ilirilor, macedonenilor antici, dardanilor etc. (Etimologia populară care face să derive *Dardania* de la *dardhë* = „pară“ în albaneză, pentru a dovedi că strămoșii albanezilor locuiau acolo, nu poate fi luată în serios.)

Albanezii înșiși au ca ideologie națională, precum românii cu „dacii“, faptul că ei ar descinde din „iliri“ și că au trăit dintotdeauna acolo unde îi găsim astăzi. Adevărul este, și în cazul lor, că nu știm absolut nimic despre limba (limbile) ilirilor, la fel cum nu știm mai nimic despre traci (vezi în Anexa lingvistică, pp. 190–192, despre zeița Semele).

Dacopatia românească mai are un pandant nu doar în *ilirologia* albanezilor, ci și în *tracopatie*, curent care bântuie în special la bulgari. O întreagă cohortă de specialiști bulgari improvizați caută să reconstituie limba tracilor (ca și în cazul dacopatiei noastre, se consideră și la ei că tracii vorbeau o singură limbă), în ciuda faptului că toate încercările de descifrare a puținelor inscripții existente, precum cea de pe inelul de la Ezerovo (unde scurtul text în „tracă“ nu poate fi separat în cuvinte, fiind în *scriptio continua*), s-au soldat cu un eșec.

Toate acestea lasă deschisă chestiunea originii și parcursului populațiilor balcanice: iliri, traci sau geți spre locurile lor istorice. Tot ce putem afirma este că cel mai probabil toți aceia vorbeau limbi de tip *satem*, precum sunt limbile slave și cele indo-iraniene. Albaneza este astfel o limbă *satem*, iar similitudinile lexicale și gramaticale cu *armeana*, limbă de asemenea *satem*, ar părea să acrediteze teoria mai veche a originii balcanice a frigienilor, care sunt presupuși a fi fost strămoșii armenilor. (Toate acestea pentru a menționa că armeana are, de asemenea, un articol hotărât enclitic, postpus,

marcă distinctivă a limbilor balcanice, în primul rând albaneza, articol care este în armeană *-ă* pentru substantivele terminate în consoană.)

Era cu totul de așteptat atunci să găsim în albaneză, în lexicul vechi, non-latin, al limbii o serie întreagă de coincidențe lexicale cu armeana pe de o parte și cu limbile slave și iraniene pe de alta. Exemple precum iranianul (farsi) *zan* (femeie) și albanezul *zonjë* (femeie). Problema principală pusă de albaneză este însă de o cu totul altă natură: lingvistic, tipologia ei este limpede. Această limbă de tip *satem*, cu lexic și gramatică apropiate de cele ale limbilor slave, iraniene și armeană, se arată a nu fi fost câtuși de puțin în contact cu greaca veche (ceea ce exclude prezența proto-albanezilor în Balcani în Antichitate, precum exclude și posibilitatea ca albanezii să descindă din *iliri*, *traci* sau din misterioșii *macedoneni*).

Limba pe care astăzi o numim *albaneză* (albanezii îi spun *shqip*) a fost profund latinizată lexical în timpuri istorice, simultan cu latinizarea populațiilor care au produs românii și aromânii, iar asta trebuie să se fi petrecut pe teritorii contigue, cu un amestec de populații care a făcut ca româna să preia tipologia albanezei, ducându-și însă până la capăt latinizarea întregului sistem verbal, în vreme ce latinizarea albanezei s-a oprit la jumătate, atingând doar lexicul limbii, nu însă și sistemul verbal și jocul conjugărilor verbale.

Albanezii *nu sunt* semnalați din antichitate în regiunile lor actuale, cum am tot spus și repetat. Despre *iliri* nu știm nimic, iar denumirea de *Albani, albanói* n-ar însemna nimic, pentru că albanezii înșiși nu își spun așa, iar denumirile din vechime s-au dovedit vagi și repetitive (să ne gândim și la *Albania* din Caucaz, la Iberia – Spania și Caucazul de Vest, sau confuzia repetată dintre *goți* și „*geți*").

Lipsa urmelor vreunui contact cu greaca veche și latinizarea albanezilor simultan și (lexical, cel puțin) în egală măsură cu românii lasă loc unei singure ipoteze: albanezii sunt descendenții populațiilor mutate la sud de Dunăre după retragerea aureliană. Latinizarea lor nu se petrecuse în mod efectiv și total în puținul timp dintre anii 106 și 271. O vedem dacă privim în paralel la latinizarea lexicală superficială a celților din Britannia (latinisme precum: irl. *capall*, galeză/Welsh *ceffyl* – de la *caballus*/cal, iar în albaneză: *kal*), însă procesul latinizării celților s-a oprit la câteva cuvinte de acest tip.

Tipologia limbii albaneze: cum s-a ajuns la un **Sprachbund** *în Balcani*

Albaneza este o limbă indo-europeană izolată (precum greaca și armeana) care prezintă elemente lexicale arhaice, absente din alte limbi indo-europene de pe continentul european.

Unele trăsături par comune cu greaca, fără însă a fi împrumutate de la o limbă la alta – *tokë*, „pământ, sol", în albaneză se dovedește mai arhaic decât grecescul antic χθών, *chthōn*, unde a avut loc o metateză (inversare a sunetelor θVχ- > χθ-); albaneza prezintă apoi unele forme verbale identice cu greaca: *ardhur*, participiul verbului supletiv care la prezent e împrumutat din latină: *vij*, „a veni", poate fi comparat, în paralel, cu gr. ἤρθα, „am venit", supletiv de la verbul pronominal care la prezent este ἔρχομαι. Acele forme, însă, se arată moștenite din fondul vechi al limbii proto-albaneze (probabil limba dacilor, cum am văzut), iar nu preluate izolat din greacă. În multe privințe, mai ales în sistemul verbal, albaneza este o limbă indo-europeană de un arhaism uluitor,

la fel ca limbile baltice. Este de altfel o caracteristică a continentului european: limbile vorbite în Europa prezintă trăsături mult mai arhaice decât cele din India sau din aria iraniană (să ne gândim doar la limbile baltice).

Astfel, de la verbul albanez *shoh*, „a vedea", perfectul simplu (*văzui*) este *pashë*, care poate fi comparat cu sanscritul *paśyāmi*. Pentru a înțelege arhaismul abisal al unui asemenea conservatorism lingvistic, ajunge să spunem că *paśyāmi* (și, indirect, albanezul *pashë* = văzui) vine de la rădăcina **spek-*, de la care avem, ca termeni derivați, atât în latină *spicere* (a privi) și *speculum* (oglindă), cât și grecescul *skopêin* (a privi, prin inversarea consoanelor din rădăcina **spek-*, fenomen care se numește, spuneam, „metateză", frecvent în greacă), de unde și termenul filozofic *sceptic* (de la aceeași rădăcină **spek-* de la care avem latinescul *speculum*, oglindă, dar și „speculație" etc.), „cel care analizează". Prin împrumut s-a ajuns la germanul *Spiegel* ș.a.m.d. În sanscrită, limbă de tip *satem*, unde rădăcina pentru „a vedea", **spek-*, dăduse în mod regulat *spaś-*, *s-* din **spek-* căzuse încă din epoca Vedelor, în urmă cu cel puțin trei milenii, astfel încât „eu văd, el vede" se spunea *paśyāmi*, *paśyāti*. Faptul că în albaneză avem și astăzi *pashë* („eu văzui") indică un arhaism uluitor al sistemului verbal, chiar dacă vocabularul albanezei a fost ulterior masiv influențat de latină și de slava veche.

Asta ne permite și să speculăm în legătură cu locul posibil al proto-albanezei în cadrul limbilor indo-europene în general. Am văzut că, din puținele toponime și alte nume care pot fi atribuite dacilor și tracilor, putem spune cu o certitudine aproape totală că limbile acestora erau limbi de tip *satem* (*cf.* Anexa lingvistică, pp. 190 și urm.).

Dacă lexical albaneza este, într-adevăr, o limbă *halblateinisch*, așa cum s-a spus, sistemul său verbal în schimb este arhaic, propriu limbii.

Sigur, urme albaneze stranii există și la nord de Dunăre: numele orașului *București* în primul rând (cf. *Dacopatia*, p. 146, ed. 2021), apoi probabil *Copșa* (*kopsht* = grădină) sau chiar *Buzău* (*buzë* = buză; dar folosit și în sensul de mal, ca în „buza apei"), precum și, am văzut, numele *Carpaților* (de la *karpë* = piatră, stâncă).

În schimb, e foarte posibil ca o influență românească asupra celorlalte limbi balcanice să se fi manifestat prin procedeul de formare a comparativului și superlativului prin *mai*, precum în alb. *më mirë – mai bine* – sau în sârbă: *naj-dobar.* Ipoteza este întărită de faptul că întâlnim procedeul și în țigănește peste tot în Balcani ca singură influență gramaticală românească: *mai mišto*, *mai barò* („mai frumos, mai bine, mai mare"), ba chiar și *mai dumult* („odinioară, mai demult").

Am văzut că este imposibil de imaginat că româna ar fi căpătat, la nord de Dunăre, o structură identică cu albaneza și că cele două limbi s-ar fi impregnat în mod cvasi-identic cu slava balcanică până în nord, în Maramureș, pe ambii versanți ai Carpaților, dacă românii ar fi trăit prin câmpiile Moldovei și Munteniei, alături de goți și, ulterior, de cumani, de la care nu a rămas însă nici o urmă în lexicul românesc.

Trebuie insistat aici: lucrul este imposibil, nu au existat niciodată în istorie astfel de accidente, corespondențe și împerecheri reciproce cum sunt cele pe care le-am indicat până aici de-a lungul cărții. Mai ales când ele includ corespondențe gramaticale neregulate. Pe întreaga planetă, diversitatea lingvistică este regula (cu excepția vremelnică a „zonelor de tranzit"), iar limbile au în mod natural o tendință divergentă, dialectele evoluând permanent către o transformare în limbi noi.

Apoi, cum am arătat-o deja în *Dacopatia*, latinizarea albanezei și a românei s-a petrecut simultan, urmând aceleași linii ale lexicului (și albaneza are „pădure“, „săgeată“, „cetate“, „cer“, „sat“ etc., chiar dacă uneori cu o fonetică oarecum diferită). Din punct de vedere cantitativ, fondul lexical latinesc ar fi echivalent statistic în cele două limbi, el nu-și corespunde exact, iar pe alocuri albaneza este mai „latină“ decât româna, mai ales în vocabularul urban. Astfel, albaneza are *kal, kalë = caballus*; *mik = amicus*; *fat = fatum* (noroc) etc. Albaneza a păstrat, în paralel cu italiana, cu pronunția palatalizată: *qind* = 100 (pronunțat [*cind*], palatalizat ca în italianul *cento*), pe când în română „sută“ este doar un împrumut din slavă (*sŭto* = 100).

Dar până și în domeniul păstoritului (unde găsim termeni tehnici albanezi precum *balásh* (pronunțat <*baláș*>), „oaie sau vită cu fruntea albă“, „oaie bălașă“), un cuvânt românesc misterios precum „baci“ se explică doar prin albanezul *bacë*. În română, „baci“ e folosit numai pentru a ne adresa șefului păstorilor, pe când în albaneză este extrem de uzual, folosit zilnic și în orice împrejurare: e apelativul pentru o persoană de sex masculin mai în vârstă și care merită respect: *Bacë!*... (*cf.* și maghiarul *bácsi*).

În Ardeal, doar în mediul rural, încă se păstrează adresarea „bace“ către fratele cel mai mare, baci = *bacë*, iar adresarea se face articulat cu articol hotărât: Bacia! = Baciule!

Sprachbund

Albaneza este așadar o limbă indo-europeană (precum engleza, greaca, farsi din Iran sau urdu din Pakistan).

Prezintă – am spus – proprietatea de a avea un lexic profund latinizat și slavizat (ca și româna, și aproximativ în aceeași proporție și cu același tip de lexic împrumutat, totul arătând că procesul trebuie să se fi petrecut simultan), în vreme ce sistemul verbal și pronumele personale au rămas cele ale limbii de origine. Asta a împiedicat limba să devină una romanică, precum româna.

Pentru a conchide, trebuie însă rezumat în ce măsură (a)româna, albaneza și bulgaro-macedoneana formează o *unitate balcanică*, un *Sprachbund*, și de ce trăsăturile care le dau o particularitate rară nu au putut apărea spontan, separate una de alta și în absența unui contact intim și prelungit.

În primul rând, evoluția fonetică similară a latinismelor în română și în albaneză indică împrumuturi simultane și identice, ceea ce nu se explică decât prin conviețuirea, prin locuirea într-un spațiu comun a vorbitorilor acestor două limbi.

Avem așadar trei limbi indo-europene: (a)româna, albaneza și bulgara (lăsăm deocamdată varianta macedoneană a bulgarei), care provin din trei familii diferite și sunt vorbite istoric în aceeași regiune. Româna este o limbă romanică (înrudită cu italiana și spaniola etc.), bulgara e o limbă slavă (din aceeași familie cu rusa și polona etc.), albaneza e o limbă indo-europeană fără rude directe.

Bulgara veche (slavona, limba bisericească) este cunoscută masiv, în scris, începând de pe la anul 800. Alfabetul slavon, „chirilic“, a fost creat pentru ea, iar în acel moment limbile slave nu erau mult diferențiate. De atunci și până astăzi, mai toate celelalte limbi slave s-au îndepărtat relativ puțin de modelul inițial, care le-a influențat pe toate în urma misionarismului creștin și pe care fiecare l-a simplificat oarecum, fiecare limbă în felul ei (mai puține cazuri gramaticale, pierderea dualului etc.). Doar bulgara și-a *înlocuit și modificat*

total modelul inițial, numai bulgara și-a schimbat profund scheletul limbii, devenind în câteva secole o limbă de un cu totul alt tip, pe un model pe care îl reprezintă deja româna și albaneza în momentul primelor lor mențiuni scripturare, la jumătatea secolului al XVI-lea, la mai mult de șapte secole de la primele texte bulgare!

Atunci, în momentul în care româna și albaneza încep să fie puse în scris (*Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung* pentru română și *Misalul lui Gjoni Buzuku* pentru albaneză), bulgara funcționează deja exact precum aceste două limbi vecine menționate: 1. bulgara a pierdut în totalitate cazurile gramaticale, cele din textele lui Chiril și Metodiu, cazuri gramaticale care în sec. al XVI-lea sunt deja înlocuite prin particule, prin prepoziții, ca în albaneză, dar mai ales în română; 2. și-a creat un articol hotărât care se pune automat la sfârșitul cuvântului, lipit de acesta în conștiința vorbitorului: *čovek – čovekăt = om – omul* (am spus: nici o altă limbă slavă nu posedă un articol hotărât, cu atât mai puțin enclitic, sudat la final); 3. și-a creat un mecanism gramatical care înlocuiește infinitivul în propozițiile subordonate prin ceea ce putem numi *conjunctiv* (caz inexistent în celelalte limbi slave sau în bulgara veche).

Româna, la rândul său, prezintă toate aceste particularități, inexistente în celelalte limbi romanice, dar absente până și din defuncta limbă *dalmată* pe care am prezentat-o anterior, cu toate că și ea era vorbită în Balcani, însă pe coasta Adriatică, nu în interior. Asemenea trăsături rare și combinate, care au modificat profund modelul inițial al limbilor menționate (modelul slav pentru bulgară, cel romanic/neolatin pentru română) nu s-au putut naște spontan, în absența unui contact intim. Iar contactul a fost și mai strâns între română și albaneză, chiar dacă el nu mai este simțit astăzi de vorbitori.

Înspăimântătorul „conjunctiv“ balcanic

Acum – exemple. Să luăm o frază simplă și banală în albaneză: *nuk di ç'të shkruaj* = nu știu ce să scriu. *Nuk* este, cum se vede imediat, negația *nu* (o formă alternativă a negației albaneze mai este *as*, în vorbirea curentă simplu *s'* – ca în *s'di* = nu știu –, care este, am arătat, identică cu românescul *aș*, particula negativă în răspunsuri).

Di este verbul „a ști“ (cum am spus, sistemul verbal albanez nu este latinizat și păstrează trăsături extrem de arhaice).

Ç' (pronunțat <*ce*>) este identic cu românescul *ce* din „nu știu *ce* să scriu“); în schimb, *të shkruaj* = să scriu, conjunctivul, acolo unde alte limbi ar folosi infinitivul sau o formă echivalentă, reprezintă una din trăsăturile esențiale ale structurii limbilor balcanice influențate de albaneză.

Din nou: a ne închipui că un asemenea mecanism mimetic atât de bine reglat și atât de simetric a putut să se nască spontan, la nord de Dunăre, sau a putut să țâșnească de la sine în Maramureș simultan cu Oltenia și munții Pindului din Grecia, la aromâni, fără o conviețuire intimă a tuturor acestora cu albanezii, înseamnă a ignora totul despre evoluția limbilor.

Nu există nimic natural în această construcție banală, cotidiană, pe care noi, românii, o folosim precum respirăm, fără a-i percepe raritatea statistică în limbile planetei, o expresie precum „Vreau să beau“ (apă, vin, cupa de otravă până la capăt, nu contează). O folosim zilnic: „Vreau să beau“. Ba chiar, atunci când învățăm limbi străine, nu percepem diferența de construcție gramaticală acolo unde mai toate limbile pământului folosesc în mod natural infinitivul verbului într-o propoziție subordonată de acest tip. Fr.: „*Je veux* boire“. It.:

„*Voglio* bere". Germ.: „*Ich will* trinken". Magh.: „*Akarok* inni". Ba chiar și în limbile slave este la fel. În rusă: „*Я* хочу пить". În croată: „*Ja želim* piti". Numai în limbile „balcanice", de origini diverse, avem o expresie unică prin care se folosește automat conjunctivul: „Vreau *să beau*". Este ca și cum am spune în franceză, nefiresc: „Je veux *que je boive*". Și totuși, exact așa se spune în bulgara de astăzi: „Iskam *da piĭa*"; în macedoneană: „Sakam *da piĭam*"; ba chiar și în sârbă: „Ja želim *da piĭem*". Acolo unde româna are *să*, limbile slave care sunt sârba și bulgara-macedoneana folosesc particula afirmativă *da* pentru a introduce conjunctivul, din pricina unor confuzii privind particula albaneză *po* (po = da, însă are și multiple funcții gramaticale, iar asta, vom vedea, ne va arăta și cum a ajuns româna să folosească *să*, din latinescul *sic*, și cum acel *să* a fost odinioară particulă afirmativă, înainte ca româna să împrumute slavonul *da*).

Tocmai asta constituie de altfel una din principalele diferențe majore dintre croată și sârbă, aceasta din urmă, sârba, fiind istoric mai apropiată și mai afectată de epicentrul amintitelor transformări lingvistice din inima Balcanilor. Croata va folosi în cazul amintit infinitivul: „*Ja želim* piti", pe când sârba (precum româna, bulgara, albaneza, dar și greaca): „Ja želim *DA piĭem*" = „Eu vreau *SĂ beau*".

Aici trebuie imediat subliniat – și nu o vom face îndeajuns – că cealaltă limbă romanică, dispărută, însă relativ bine atestată, dalmata, spunea după așteptatul model al tuturor celorlalte limbi ale familiei romanice: „Ju *blaĭ bàr*", care corespunde exact italianului „Io *voglio bere*", dar care arată și că româna trebuie să fi avut odinioară: „Eu *vreau* (*a*) *bere*", înainte să-și modifice sintaxa după modelul albanezei: „Dua *TË pi*" = „Vreau *SĂ beau*".

Aici și greaca funcționează exact la fel, balcanic: „Θέλω να πιώ", cu o prepoziție de conjunctiv: *na*. De altfel, greaca modernă, precum albaneza, bulgara și aromâna nici nu mai posedă o formă de infinitiv a verbului, devenită total inutilă și înlocuită încă din epoca bizantină de această formațiune conjunctivală menționată. Dicționarele limbilor greacă, albaneză și bulgară oferă forma persoanei I a verbului (*„eu beau"*) în locul infinitivului. Chiar și aromâna a pierdut infinitivul, iar în (puținele) dicționare ale limbii aromâne, rubrica verbelor precum „a bea" poartă simplu: „beau".

Unii lingviști au lansat ipoteza că neogreaca medievală ar fi de fapt sursa acestei construcții rare, dar asta nu schimbă cu nimic necesitatea conviețuirii intime, în inima Balcanilor, a albanezilor, (a)românilor și bulgaro-macedonenilor (precum și a grecilor, ba chiar, vom vedea, respectiva construcție a intrat și în țigănește, în limba romilor) pentru a-și crea un asemenea mecanism care arată că trebuie să se fi trecut printr-o perioadă îndelungată de *pidgin*, de creolă balcanică, de limbă metisată în care vorbitorii foloseau, din obișnuință, o sintaxă nenaturală limbii lor de origine.

Unde a dispărut particula afirmativă „si"?

Se pune deseori întrebarea cum s-ar fi putut spune „da" în română înainte de a prelua particula afirmativă din slava balcanică. Comparația cu întregul complex al construcțiilor conjunctivale inspirate de albanezul *po* și imitate de slavi prin folosirea lui *da* aduce un posibil răspuns: particula românească *să* a conjunctivului derivă din *sic*, cum o recunosc toate dicționarele etimologice, ceea ce înseamnă că a putut fi odinioară o particulă de aprobare, la fel ca *se* în dalmată.

Dalmata posedase particula afirmativă *se*... – *se, avaite rasdiih* = *si, avete ragione* = da, aveți dreptate –, de asemenea venită în mod limpede din latinescul *sic*, precum s-a întâmplat în majoritatea celorlalte limbi romanice.

Asociat ca sens cu albanezul *po*, în română *se/să* va fi intrat în construcțiile conjunctive, înainte de a fi înlocuit, în afara acestora, ca particulă afirmativă, prin slavonul *da*. *Da*, la rândul său, în limbile slave influențate de româno-albaneză s-a folosit ca particulă conjunctivă, după modelul albanezului *po* și al (a)românescului *să*. Asta răspunde întrebării: „cum se spunea *da* în româna arhaică"? Se spunea *se*, sau *să*, ca în dalmată și probabil în întreaga latinitate balcanică. *Se/să*, de altfel, nu a fost înlocuit prin *da* în *a*română. Aromâna nu a împrumutat slavonul *da*, însă a pierdut în același timp particula afirmativă *se/să*, care a rămas doar ca semn al conjunctivului.

Articolul hotărât bulgar

Bulgara, cum am spus, și-a creat un articol hotărât enclitic (postpus), inexistent în celelalte limbi slave și care, exact ca în română și albaneză, este perceput ca fuzionând cu substantivul *čovek – čovekăt* = om – ca în albaneză sau română: *burrë – burri* = om – omul. Dar, pentru a arăta în ce măsură mecanismul „balcanic" este identic de la o limbă la alta, atunci când în română avem un adjectiv care precedă substantivul definit: *bunul om*, adjectivul este cel care preia articolul hotărât, însă la fel se va petrece și în bulgară: de la *čovekăt* (omul), articolul hotărât va trece pe adjectivul precedent: *dobriăt čovek* (добрият човек) = *bun-ul om*. Un asemenea mecanism gramatical este total străin limbilor slave, el nu exista în bulgara

veche, în slavona de biserică, și este limpede că limba bulgară modernă l-a căpătat și l-a adoptat în contact strâns cu (a)româna și albaneza.

Întrebarea care se impune este: când a apărut o astfel de construcție gramaticală și altele similare comune tuturor acestor limbi balcanice? Atotprezentă azi în bulgaro-macedoneană (într-așa măsură încât infinitivul, am spus, a dispărut cu totul), construcția conjunctivă, ca și articolul hotărât sunt cvasi-absente din primele texte bulgare din sec. VIII, deși semnele se întrevăd deja acolo.

Când a început influența albaneză

Un punct de ruptură trebuie să fi fost scindarea Imperiului Roman și rămânerea Balcanilor sub dominația greacă bizantină. Lipsiți de autoritatea centrală, latinofonă, a imperiului, românofonii din Balcani au început sa fie supuși unei profunde metisări lingvistice cu albanofonii (urmașii dacilor strămutați în Moesia). Cum nu putem identifica nici un contact cu latinofonii de pe coastă (strămoșii dalmaților), atunci zona de interacțiune masivă și a fuziunii lingvistice care ne preocupă se arată a fi fost în interiorul peninsulei. Asta explică continua și prelungita absență de contact lingvistic între albanezi și greci până târziu, în epoca bizantină. Albanezii trebuie să se fi deplasat apoi spre coasta Adriatică, spre locurile muntoase pe care le ocupă astăzi, proces început în momentul noii dislocări produse de venirea slavilor, care până atunci trăiseră la nord de Dunăre.

Un alt punct de reper îl constituie venirea în Balcani a romilor, a căror limbă, extrem de permeabilă la orice influențe,

nu arată nici un fel de contact vechi cu limbile turcice, dar a fost în schimb la rândul ei profund modificată structural de greacă și, aparent, de... albaneză, ceea ce arată că romii s-au stabilit în Balcani în momentul in care albanezii încă mai locuiau compact în centrul peninsulei, împreună cu aromânii și slavii care tocmai se instalaseră acolo. Din nou, doar mimetismul lingvistic și bilingvismul sau multilingvismul atotprezent au putut face o limbă indiană (*romanès*, limba romilor) să adopte articolele hotărâte, identice cu cele din greacă, *o* pentru masculin și *e* (pronunțat *i*) pentru feminin, ceea ce trebuie să se fi petrecut după o lungă ședere în Anatolia bizantină, și să-și creeze apoi un conjunctiv identic cu cel din albaneză. Asta nu s-a putut petrece decât în Balcani, iar evenimentul istoric care a permis trecerea din Asia Mică și instalarea în multietnica Peninsulă Balcanică a unor noi populații nu poate fi decât distrugerea imperiului bulgar de către cel bizantin, cu masacrele care au dus la golirea de populații a unor zone largi și instalarea unei noi autorități, cea de la Constantinopol, care nu putea decât să permită sau chiar să încurajeze mutarea unor populații din Anatolia.

Asemenea evenimente precum deplasările de grupuri umane despre care vorbim nu apar întotdeauna documentate, deoarece mutarea populațiilor poate surveni deseori pe furiș, neprezentând nici un interes pentru administrația centrală, care închidea ochii și putea chiar favoriza asemenea migrații dinspre un teritoriu bine administrat și prosper spre unul devastat.

Limba romilor a rămas însă profund marcată de acele sejururi prelungite urmate de dislocări cu care respectiva populație era obișnuită, ba chiar asemenea lucruri făceau parte din cultura ei.

Particulele do *și* po

În cele ce urmează vom vedea cum conjuncția adversativă albaneză *po-r* a influențat (a)româna, care a luat-o drept un „da“ + *-r*, producând conjuncția „dar“.

Po este în albaneză particula afirmativă („da!“), în vreme ce *do* este prescurtarea verbului *dua* = a dori, a vrea, a pofti. Ca particule modale, cele două, *po* („da“) și *do* („a vrea“, „a voi“), se folosesc într-o largă gamă de situații, imitate structural de celelalte limbi balcanice. Cu *po* se construiește prezentul continuu, acesta fiind absent în română sau în limbile slave: *po shkruaj = I am writing*. Cu *do* se construiește viitorul: *do të shkruaj = voi scrie*, dar în limba română veche era exact ca în albaneză: eu *va să scriu*, el *va să scrie*.

Desigur, argumentul folosirii verbului voliției (*aș vrea*) ca auxiliar pentru formarea viitorului nu ar avea valoare în sine, deoarece procedeul se întâlnește și în limbi germanice precum engleza: *I* will *write*. În cadrul limbilor balcanice însă, procedeul funcționează într-un sistem care are la bază conjunctivul construit în jurul unor particule multifuncționale, dintre care una a fost luată drept particula afirmativă: „po“ = „da“ = „să“.

Nu este nimic natural acolo, mai ales că limbile se erodează și merg în general spre o tot mai mare simplificare a sistemului gramatical.

Limbile slave balcanice, sârba, bulgara și varianta sa macedoneană, au imitat acea formulare, creând pe de o parte un conjunctiv care folosește particula afirmativă *da* (imitând albanezul *po*): *da se šeta* – să se plimbe (în sârbă); pe de altă parte folosind verbul *a vrea* ca auxiliar pentru formarea viitorului, spre deosebire de slava veche sau de limbile slave nordice: voi scrie = *ja (ho)ću napisati* sau *napisatću*, adică

napisat (ho)ću. În bulgară, de asemenea, auxiliarul *ștă* (ща, ще) folosit pentru formarea viitorului nu este altceva decât vechiul verb slav bisericesc pentru „a vrea" (хощу).

Revenind la particula afirmativă care joacă roluri atât de diverse și care, în multilingvismul Balcanilor medievali, a fost imitată și adaptată atât de (a)română, cât și de limbile slave, se poate arăta că româna a mers și mai departe în imitarea albanezei decât celelalte limbi. Astfel, se afirmă în general că formele personale ale verbelor sau pronumele personale nu sunt niciodată împrumutate sau imitate. Totuși, forma de persoana I a verbului *a avea* e imitată în română după albanezul *kam* (eu *am*), iar pronumele personal albanez *unë* (= eu) explică strania formă emfatică *eu unul* (*ea una* etc.). Însă până și particula adversativă *dar* se explică prin imitarea albanezului *por*, sentimentul vorbitorului bilingv din Evul Mediu fiind că albanezul *por* nu este altceva decât particula afirmativă *po* + r, adică: *da* + r. De aici echivalența în expresii precum *por nuk vjen* = dar nu vine. Nu știm dacă albanezul *por* = dar (particula adversativă) chiar provine într-adevăr de la *po* = *da*, însă așa a fost resimțit de vorbitorii de neolatină balcanică, aceia care au imitat-o și transpus-o în graiul lor. Albaneza fiind atestată târziu, nu cunoaștem originea lui *po*, dar particula a fost calchiată în (a)română și în slava balcanică.

Din nou, asemenea mecanisme mimetice atât de fine nu se nasc din neant și lingvistul poate spune iarăși că este cu totul imposibil ca niște vorbitori din Maramureș să fi creat spontan asta simultan cu aromânii din munții Pindului din Grecia. Realitatea este că și unii, și alții sunt descendenții celor care trebuie să fi trăit vreme îndelungată cu strămoșii albanezilor de azi, în inima Balcanilor. Din această perspectivă, putem spune că româna nord-dunăreană, care s-a îndepărtat de centrul primitiv, *este doar un dialect al aromânei rămase în Balcani*.

De altfel, e invocat deseori argumentul (total fals) al unicității limbii române prin aceea că, în comparație cu anumite limbi similare ca număr de vorbitori, româna nu ar avea dialecte. Minciuna pioasă este că româna ar poseda doar „graiuri“ (termen inventat pentru a nu spune „dialect“) și că în realitate se vorbește aceeași limbă de la Nistru pân' la Tisa.

Realitatea este cu totul alta. Româna a fost supusă, ca și alte limbi oprimate de o centralizare polițienească (în sens lingvistic), de dialectul învingător politic, cel al capitalei, așa cum s-a întâmplat și cu franceza.

Asta face că multe texte par identice pe hârtie, fiind artificial ortografiate conform regulilor „corecte“ ale capitalei, dar dacă ar fi scrise și citite conform pronunțiilor reale locale ar fi de neînțeles de la o regiune la alta. Iar aici nici nu mai aducem în discuție lexicul fundamental, culinar sau al economiei domestice, care e deseori total diferit de la o regiune la alta, împreună cu structuri gramaticale „aberante“ conform regulilor capitalei.

Pentru a da un exemplu paralel accesibil, cel al Peninsulei Iberice, expresia „*queridos amigos*“ este scrisă identic în spaniolă și în portugheză. E scrisă la fel, iar o uniune politică între cele două țări ar fi minimizat pronunția reală. Totuși, în spaniolă pronunția este, cel puțin oficial, [*keridos amigos*], pe când în portugheză este [*kîriduș ămiguș*].

Cele două sunt considerate limbi diferite, dar conversații întregi între un țăran din Apuseni și unul din Bucovina, în absența cenzurii polițienești impuse de școală și de centralismul bucureștean, ar fi putut fi la fel de dificile precum cea dintre un spaniol și un portughez.

Așteptăm cu interes momentul când o nouă generație de lingviști va analiza efectul devastator al imperialismului istoric și lingvistic bucureștean asupra realității limbii vorbite...

ca să nu mai vorbim de celălalt argument, de care negaționiștii existenței dialectelor nu-și dau seama, și anume că o limbă fără dialecte indică de fapt o expansiune recentă.

Din nou, e suficient să comparăm situația limbii române cu diversitatea limbilor din Daghestan (cu care sunt înrudite de departe limbile nakh: cecena, ingușa și bațbi), toate situate într-o zonă mică în colțul Caucazului de nord care cade în Marea Caspică, prezintă o diversitate lingvistică la fel de mare ca ansamblul limbilor indo-europene... prezentând și multe similitudini structurale cu acestea.

În Daghestan (împreună cu Cecenia: o suprafață echivalentă cu Beneluxul) se vorbesc 26 de familii de limbi indigene, fiecare cu dialectele ei, limbi în care nu le includem pe cele ale nou-veniților, turcofonii de la câmpie sau rușii. Spunem familii de limbi, unele fiind reprezentate de o singură limbă izolată, așa cum în cadrul limbilor indo-europene avem limbile izolate care sunt greaca, albaneza și armeana. La fel avem în cadrul acelui phyllum al limbilor nakho-daghestaneze limbi izolate precum arci, dargo sau udi. Avem în schimb și familii extinse, cum ar fi avara–andi–dido, care, fiecare cu multiplele ei dialecte, poate fi comparată cu familia limbilor iraniene. La fel, limbile lezghiene pot fi comparate în diversitate cu cele slave sau germanice, iar tabasaran, lezghi și țahur, cu multiplele lor dialecte, pot fi la egalitate cu limbile romanice sau celtice, în vreme ce ingușa, cecena și bațbi prezintă aceeași diversitate ca limbile baltice.

Diferența surprinzătoare este că cele 26 de familii care formează acel phyllum nakho-daghestanez sunt vorbite, cumulat, de doar trei milioane de oameni, în vreme ce limbile indo-europene sunt vorbite de peste două miliarde pe întreaga planetă.

Ciudățenia absenței contactelor antice greco–albaneze

Un exemplu paralel ar putea fi cel al relației dintre limba bască (non-indo-europeană) și cele romanice din Peninsula Iberică: spaniola, portugheza și catalana. Bascii sunt restrânși astăzi în munții Pirinei și la poalele lor, atât în Spania, cât și în Franța. În Antichitate însă, strămoșii lor trebuie să fi trăit pe o suprafață mult mai largă în peninsulă, altfel nu s-ar explica faptul că o noțiune atât de fundamentală ca „stânga" a intrat în toate limbile iberice: *izquierda* (sp.), *esquerda* (port.), *esquerra* (cat.), din bascul *ezker*.

Pe de altă parte, basca nu a fost singura limbă non-romanică vorbită în peninsulă, deoarece spaniola are termeni foarte importanți care sunt împrumutați din limbi dispărute, cuvinte uzuale care nu se explică prin bască, precum *cerdo* (porc) sau *perro* (câine).

Basca, la rândul său, prezintă straturi succesive de împrumuturi, de pildă din latină, unele având trăsături mai arhaice decât în limbile romanice vecine, precum *bake* = pace, care păstrează pronunția dură a lui *c* înainte de *e* din latina clasică.

Toate acestea pentru a spune că, lingvistic, absența oricărui contact între albaneză și greaca veche este o anomalie care nu se explică decât prin proveniența nordică a albanezilor. Strămoșii lor nu au locuit alături de greci și nici nu au fost undeva în izolarea munților lor actuali, deoarece lexicul limbii a fost masiv latinizat, iar albaneza a dus la modificarea profundă a tipologiei limbii române. Tot așa, un alt detaliu important care arată că strămoșii albanezilor nu au trăit în locurile lor actuale este absența urmelor vreunui contact lingvistic între

albanezi și vorbitorii, mai sus pe coasta Adriatică, ai limbii dalmate, astăzi dispărută.

Nu este un *argumentum e silentio*, ci o constatare cu implicații foarte serioase, când ne gândim cât de mult a preluat latina din greacă, o masă de termeni care se regăsesc și astăzi în limbile romanice. Nimic asemănător în albaneză.

Corespondențe lexicale și instituționale albano-române

În volumul *Dacopatia* am dat o lungă serie de corespondențe lexicale între albaneză și română, inclusiv mai tot lexicul latin al celor două limbi (v, pp. 159–179, ed. 2021). Am dat și exemple de transferuri culturale, precum numele orașului București, care este de origine albaneză (v. pp. 146–148), sau de alunecări semantice precum românescul *fluture* de la albanezul *fluturoj* (a zbura). Dar capitolul din *Dacopatia* („Arnăuți și vorbe vechi") despre corespondențele lexicale dintre română și albaneză și despre fondul latin al acesteia din urmă este prea masiv pentru a putea fi rezumat aici altfel decât foarte schematic. Concordanțele lexicale dintre română și albaneză sunt prea numeroase pentru a fi trecute exhaustiv în revistă aici. Ele acoperă toate domeniile vieții sociale și economice, raporturile familiale, obiectele cotidiene, animalele, plantele și fenomenele naturale:

korb: corb; *fashë*: fașă; *faqe*: față; *mort*: moarte; *kreshtë*: creastă; *mëngë*: mânecă; *mërqinje*: mărăcine; *mështeknë*: mesteacăn; *mashkull*: mascur; *eshkë*: iască; *rrotë*: roată; *shkëndije*: scânteie; *shesh*: șes; *shëndet*: sănătate; *shkallë*: scară; *shkencë*:

știință (unde termenul albanez e iarăși mai apropiat fonetic de latinescul *scientia* decât cel românesc);

paqe: pace; *ligj*: lege; *gjyukatë*: judecată (*cf.* giudecată); *kryq*: cruce; *ushtrí*, *ushtria*: oștire, oștirea; *shigjetë*: săgeată; *shigjetàr*: săgetător (arcaș);

kalë: cal (cu pluralul *kaj*); *peshk*, pl. *peshq*: pește, pl. pești; *paret*: perete; *pulpë*: pulpă; *turmë*: turmă; *shekull*: secul, secol; *qendër*: centru.

Româna este așadar apropiată de albaneză nu numai prin acele două duzini de cuvinte „moștenite din substratul comun", cum sunt miez, viezure, varză, barză etc. În realitate, o mare parte a *fondului latin* al limbii române e comună românei și albanezei.

Sigur, unii termeni proveniți din latină se întâlnesc numai în română, dar albaneza posedă, la rândul său, latinisme care nu există în română, sau care au dispărut. Mai mult, evoluția fonetică similară a latinismelor în română și în albaneză indică împrumuturi simultane și identice, ceea ce nu se explică decât prin conviețuirea, prin locuirea într-un spațiu comun a vorbitorilor acestor două limbi. De altfel, mulți termeni s-au îndepărtat mai mult în română de forma lor latină inițială: alb. *lepur*, din *lepor*, *-em*, față de rom. *iepure*, alb. *pulë*, din lat. *pulla*, *pullus*, față de rom. pui, alb. *fshat*, din **fossatum*, față de rom. sat (vezi însă „în pădurea sfântă a ta și în toate fsatele tale", Psaltirea Scheiană, *apud* Noica 1996, p. 219).

De fapt, după cum o voi arăta în acest subcapitol, instituții și concepte atât de importante pentru spiritul culturii române cum sunt cuvânt, stăpân, vatră se explică, chiar și atunci când sunt moștenite din latină (cuvânt) sau din fondul comun indo-european (vatră) numai prin intermediul limbii albaneze și numai printr-un lung trecut comun al vorbitorilor celor două limbi. O serie de alți termeni pe care

îi credem românești sunt pure albanisme rămase în limbă în urma lungului contact intens fără de care asemenea fenomene nu ar fi fost posibile.

Albaneza pare să se fi desprins de română prin faptul că ea a fost latinizată numai parțial. Această latinizare neterminată a albanezei, deși masivă, s-a oprit la nivelul lexicului, pe când în română fuziunea lingvistică a mers mult mai departe, cuprinzând întregul sistem pronominal și structura verbului.

Preiau pe scurt din *Dacopatia* prezentarea a patru termeni fundamentali pentru „românitate": *stăpân*, *cuvânt*, *vatră*, cărora le adaug mai puțin cunoscutul, deși foarte interesantul *boreasă*.

„Stăpân"

„Stăpân" e, ca și „vatră" sau „copil", unul din acele panbalcanisme de origine incertă, căruia lingviștii români, în lipsă de altceva, se decid periodic să-i atribuie o origine slavă. În macedoneană, limbă slavă din Balcani aflată mult timp în contact cu graiurile aromâne și cu albaneza, *stopan* are sensurile de 1. proprietar; 2. capul familiei, gazdă; 3. stăpân, patron; 4. (pop.) soț. Adjectivul *stopanski* înseamnă economic, de economie, gospodăresc. *Stopanstvo* este în macedoneană economia în general, chiar și economia națională. În albaneză termenul nu există decât ca împrumut: *stopán* e un brânzar, omul care face brânza la stână. Știm cu certitudine că în albaneză e vorba de un împrumut, întrucât nici un termen din fondul vechi de cuvinte al albanezei nu poate începe cu *st-*. Grupul consonantic inițial *st-* a evoluat istoric în albaneză spre *șt-*, redat grafic prin *sht-*, cum se poate vedea din lunga serie de termeni intrați în mod identic, din latină, atât în albaneză, cât și în română:

alb. *shtat*, rom. stat; alb. *shtrat*, rom. strat (aici până și pluralul fiind identic: *shtretër*, straturi); alb. *shtremb*, rom. strâmb; alb. *shtrëngoj*, rom. a strânge; alb. *shtupoj*, rom. a (a)stupa; alb. *shtrigë* (vrăjitoare), rom. strigă, strigoi. (Cum era de așteptat, toți acești termeni de origine latină, care nu fac decât să apropie lexical albaneza de română, sunt de obicei lăsați deoparte la noi atunci când se discută înrudirea celor două limbi.) Evoluția fonetică a lui *st-* inițial spre *șt-* a avut loc chiar și în termenii pe care româna și albaneza i-au împrumutat împreună din slavă: alb. *shtërg*, rom. stârc, sau în termenii comuni neexplicabili prin latină sau slavă: alb. *shterp*, rom. sterp.

O evoluție identică a cunoscut grupul *sp-*, de ex.: alb. *shpatë*, rom. spadă; alb. *shpirt*, rom. spirit; alb. *shpuzë*, rom. spuză; alb. *shpëlaj*, rom. a spăla. (Acestui verb i se sugerează în dicționare o etimologie șubredă, din latinescul *ex-per-lavare* (!?). De fapt, etimologia lui „a spăla" (*shpëlaj*) nu are nici o importanță pentru subiectul nostru, acest verb fiind, indiferent de originea sa, o altă dovadă a strânsei conviețuiri româno-albaneze într-o epocă pe care în stadiul actual încă nu o putem determina cu exactitate, dar care a urmat în mod cert perioadei latinizării.)

Stabilind regula corespondenței fonetice, în poziție inițială, dintre *sh* (*ș*) albanez și *s* românesc, devine limpede că *stopán* nu poate fi decât un împrumut recent în albaneză. Dacă termenul albanez ar fi fost vechi, el ar fi devenit, prin automatismul transformărilor fonetice, *shtëpán* (i.e. *ștăpán*). *Stopán* nu poate fi decât împrumutat de albaneză fie din slava macedoneană, fie din aromâna vlahilor din Balcani sau din proto-română. De fapt, după cum vom vedea, este vorba de un re-împrumut al unui vechi termen albanez, efectuat printr-un feedback cultural dintre cele mai interesante.

Albaneza deține un termen care pare a deriva dintr-o rădăcină identică cu cea din „stăpân": este arhaicul, prin

fonetismul său actual, *shtëpí*, casă. Faptul că forma veche – și așteptată – a cuvântului n-a putut fi la origine decât **stëpí* (**stăpí*) ne e dovedit de neogrecescul *spiti*, casă, din latinescul *hospitium*, care a dat, printr-o metateză, forma albaneză înainte de evoluția fonetică, în această limbă, a lui *s* inițial spre *ș*. În virtutea legilor foneticii și a semantismului său, românescul „stăpân“ nu poate proveni decât de la acest vechi **stëpí* (**stăpí*) albanez. În albaneză, *shtëpí* ia desinența *-n* a acuzativului în expresii locative, cum e *në shtëpinë*, „în casă“.

Pornind de aici, chestiunea originii termenului „stăpân“ se limpezește imediat. Lingvistul francez Emile Benveniste, într-un text celebru[1], a analizat relația strânsă care există în multe limbi indo-europene între numele casei și cel al stăpânului, „stăpân“ în sensul de persoană care dispune de o autoritate totală asupra familiei, precum și asupra slugilor și a oaspetelui.

În societatea patriarhală indo-europeană primitivă, nevasta, oaspetele și sluga se adresau cu toții stăpânului casei cu același termen, sistematic derivat din cel care desemna casa: lat. *dominus* (< *domus*), sanscrită *dam-pátih*, gr. veche *dem(s)-potis* > *despótes*, lituaniană *vis-pats*. Ipoteza lui Benveniste se poate verifica, de altfel, invers, simetric, în negativ: în limbile în care numele stăpânului e derivat din cel pentru casă (v. *domus* > *dominus*), numele „slugii“, al „servitorului“ provine, alternativ, tot din acesta, cu un alt sufix: lat. *domus* > *dominus* – *domesticus*, gr. veche *de(m)spotes* în paralel cu *dmos* (servitor) etc. Or sluga, servitorul e numit în albaneză *shtëpiak*, „casnic“, de la *shtëpi*, „casă“, cu sufixul de apartenență *-ak*,

1. Émile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. I, *Économie, parenté, société*, Minuit, Paris, 1969 (ed. nouă 1993), pp. 87–92.

precum în *romak* (roman, de la Roma). Este limpede că **shtëpan*/stăpân față de *shtëpiak*/servitor nu este altceva decât ceea ce e *dominus* față de *domesticus.*

„Stăpân" se arată, așadar, a fi unul din numeroșii termeni comuni românei și albanezei și care nu există în aromână sub formă substantivală. În aromână rădăcina e numai verbală (*stăpuescu* = stăpânesc), iar o asemenea asimetrie între română și aromână nu poate să nu suscite unele întrebări, dat fiind că se consideră îndeobște că aromâna a avut un contact mult mai prelungit cu albaneza decât daco-româna. În realitate, foarte multe elemente lexicale par să indice contrariul, multe albanisme din româna nord-dunăreană neexistând în aromâna din Balcani.

„Boreasă"

Tot prin albaneză, am văzut, se poate interpreta numele *burrilor*, unul dintre cele mai puternice triburi dace, a cărui cetate, *Burri-dava*, se afla pe lângă Râmnicu-Vâlcea: *burr-*, numele dacilor *Burri*, trimite de îndată la albanezul *burrë*: om, bărbat. În acea regiune, pe valea Oltului, a fost consemnat, de altfel, până recent, termenul popular „boreasă", un sinonim pentru „femeie", pe care lingviștii români au preferat să-l facă să provină dintr-un ipotetic „boiereasă", întrucât, chipurile, „în Țara Oltului țăranii au fost înnobilați, adică făcuți «boieri» [sic!]".

„Boreasă" se întâlnește însă și în Maramureș. Format în mod evident de la *burrë*, termenul prezintă sufixul feminin arhaic *-easă*, comun românei și albanezei și care a fost foarte productiv în ambele limbi. Prin el au fost creați termeni ca

„mireasă" de la „mire" (v. alb. *mirë* = bun) sau „împărăteasă" de la „împărat" (la fel în alb. *mbret* > *mbretëreshë*). Cu *burrë*, așadar, avem o explicație imediată pentru originea denumirii de „boreasă" date unei femei într-o zonă din care mai apoi strămoșii albanezilor au putut să coboare până în locurile lor actuale.

„Cuvânt"

Ceea ce știm despre evoluția limbii și a societății românești nu ne ajută câtuși de puțin să înțelegem saltul semantic de la latinescul *conventum* (sau *conventus*) la românescul „cuvânt". Un mare lingvist cum a fost Rosetti a preferat să nu se ocupe deloc de „cuvânt" în monumentala sa *Istorie a limbii române* decât să umple un gol oferind cine știe ce explicații șubrede.[1]

Dar totul se limpezește când pornim de la albaneză: latinescul *conventum* a devenit în albaneză *kuvënd*, pl. *kuvënde*, aidoma, în româna veche, lui *cuvent, cuvente* (în aromână: *cuvéndă*, luat în mod limpede direct din albaneză). *Kuvënd* desemnează o foarte importantă instituție albaneză, care a funcționat din noaptea timpurilor până în epoca modernă. „Pentru lucruri importante, cum e mersul la război împotriva altui clan, se ținea o adunare generală a bătrânilor clanului; este ceea ce se numea *kuvënd* (din latinescul *conventum*)."[2] De aici, de la sensul de „adunare", locul unde se rezolvau, de

1. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura Pentru Literatură, București, 1968.

2. Noel Malcolm, *Kosovo. A Short History*, Papermac, London, 1998, p. 17.

pildă, afacerile de vendetta, s-a trecut la cel de „discuție în comun“, „dezbatere“ și, în cele din urmă, „vorbă“, „cuvânt“.

Termenul și-a păstrat cele două sensuri până după venirea în Balcani a slavilor, care i-au preluat întregul complex semantic. Vedem asta din faptul că termenul slavon *sobor*, adunare, a evoluat în Balcani în sensul de „cuvânt“, „vorbă“. (*Cf.* în rusă *sobor*, în sârbo-croată *sabor*, dar în macedoneană *zbor*, „cuvânt“, „discurs“, „adunare“, și *zboruva*, „a vorbi“. Este limpede că macedoneana l-a transformat pe *sobor*, adunare, în *zbor*, cuvânt, sub influența lui *kuvënd*, a *cuvântului* albano-(a)român. Printr-un alt soi de feedback cultural, aromâna, care poseda deja *cuvéndă*, din albaneză, a împrumutat și *zbor* de la macedoneni, creând, pe deasupra, verbul *zburăscu*, „vorbesc“, „a vorbi“, după modelul macedoneanului *zboruvam*.)

Româna nord-dunăreană are la rândul său „a sporovăi“, prezentat în dicționare ca având o etimologie necunoscută. DEX-ul propune, fără convingere, „probabil contaminare între a spori și a ciorovăi“ [sic!]. „A sporovăi“ nu e în realitate decât macedoneanul *zboruva*, „a vorbi“. Mai mult, derivatele din *kuvënd*/cuvânt sunt paralele în română și în albaneză: *kuvendój* = a cuvânta, *kuvendár* = cuvântător.

„Vatră“

În realitate, „vatră“, existent în română, albaneză și în multe limbi slave, care l-au împrumutat de la păstorii seminomazi aromâni, este un termen pur albanez, lucru dovedit extrem de simplu prin fonetismul său actual. Vatra are până azi, în toate limbile slave din Balcani, sensul de foc, în toate accepțiunile sale (*cf.* croatul *otvoriti vatru* = a

deschide focul, a trage cu pușca). Rădăcina termenului a fost identificată de mult de lingviști: *vatër*, *vatră*, de la **ater*, foc, *cf.* în iraniana avestică: *atar*, foc, lat.: **ater*, ars, negru, de unde *atrium*, osetă (limbă iraniană din Caucaz): *art*, foc. Ceea ce este inexplicabil în varianta balcanică a rădăcinii este proteza consonantică inițială *v-*. Știm însă că procedeul de a adăuga un *v-* protetic inițial rădăcinilor unor termeni arhaici moșteniți care încep cu vocală este un procedeu propriu limbii albaneze.

Sunt afectate în primul rând de asta multe cuvinte provenite din acel vechi fond lexical pe care putem, provizoriu, să-l botezăm ilir și care este limpede indo-european. Exemple: *vesh*, ureche, de la rădăcina **aus-*, întâlnită în latină în *aus*-cultare, prusiană: *ausins*, urechi, lituaniană: *ausìs*, letonă: *àuss*, ureche. Dar procedeul a fost aplicat și unor termeni latini cu vocală inițială, care primesc la rândul lor în albaneză proteza *v-*: *verbër*, orb, cu derivatele *verboj*, a orbi, și *verbërí*, orbire; *vepër*, *vepra*, operă, creație; gheg *vorfën* = orfan (tosk *varfërë*); *vadís*, a uda. Îl putem adăuga aici și pe „oare" românesc, a cărui etimologie acceptată îl face să provină din latinescul *volet*, dar care corespunde exact albanezului *vallë*, așa după cum „operă" îi corespunde lui *vepër*, iar „orb" lui *verbër*. Nimic asemănător acestei proteze consonantice inițiale nu există în celelalte limbi balcanice. Motiv pentru care *vatër*, vatră, nu poate fi decât un termen albanez, împrumutat apoi de limbile vecine: româna, macedoneana, sârba etc. Evoluția de la **ater* la *vatër*, *vatra* nu a putut avea loc decât în albaneză.

Vedem așadar cum instituții și concepte atât de importante cum sunt „cuvânt", „stăpân", „vatră" se explică în română, chiar atunci când sunt moștenite din latină („cuvânt") sau din fondul comun indo-european („vatră"), numai prin intermediul limbii albaneze și numai printr-un lung trecut comun al vorbitorilor celor două limbi.

Veșted și vraiște

Ca supliment, pentru a vedea până în ce cotloane intime s-a strecurat odinioară, lent și vreme îndelungată, mimetismul între cele două limbi: „Do të vijë vjeshta“ = „O să vie toamna“, „o să vină toamna“, în albaneză. Toamna este *vjeshtë*, articulat: *vjeshta* (pronunțat [*vieștă*], [*vieșta*]).

Este un cuvânt din categoria de împrumuturi din albaneză care au dus în română la alunecări semantice. Este limpede că *vjeshtë*, *vjeshta* sunt sursa românescului „veșted“, „a se veșteji“, pentru care lingvistica română propune o etimologie presupus latinească, forțată și neconvingătoare, de la un inexistent: **vescidus*, din *vescus* (care nu are legătură cu toamna sau veștejeala, ci înseamnă doar „subțire“).

Sau se mai propune *viscus*, dar *viscus* a dat în română „vâsc“ și „vâscos“. Nu putea da și „veșted“, e un nonsens. „Vâscos“ este opusul lui „veșted“, e ceva lipicios și grețos. Apropierea e absurdă.

Vjeshta are însă și derivate precum *vjeshtak* = tomnatec, și vedem că și adjectivul românesc are același sufix de derivare *-tec* sau *-tic*, care imită albanezul: *-ak* sau *-tak*. Mai mult, albaneza are și anotimpurile *pranvera* și *vera* (primăvară și vară), lunile au nume deseori ca în româna veche: *qershor* (cireșar, iunie). Iar „anotimp“ se spune *stinë*, *stina*, ceea ce ar explica simplu... „stâna“, dat în dicționare ca „dacic“ sau fără etimologie. Stâna ar fi atunci restul în română al unei expresii ciobănești albaneze care desemna un loc „sezonier“. La fel cum „barza“ (chipurile „dacic“ sau fără etimologie) nu e altceva decât restul unei expresii albaneze care însemna „pasărea albă“, *bardhë*, *bardha* fiind în albaneză culoarea albă (*-dh-* din *bardha* este *z*-ul acela dental ca în englezescul *the*, sau *this* și *that*).

Împrumuturi ca *vjeshtë* > veșted explică apoi o lungă serie de cuvinte „de origine necunoscută" din română, precum „vraiște", care se arată a nu fi altceva decât albanezul *mbrapsht* (*mbrapșt*), cu exact același sens. Sau să luăm o expresie precum *jam mësuar me* = „sunt învățat cu", unde *mësuar* e participiul verbului a învăța, *mësoj*. Ba chiar cele două verbe, românescul *a învăța* și albanezul *mësoj*, vin, ambele, din latinescul *invitiare* (cf. *Dacopatia*, p. 42, ed. 2021).

În final, nici nu are importanță cine a luat de la cine. Împrumuturi atât de intime, combinate cu construcții verbale identice (viitor cu conjunctiv, identic de altfel și cu unele forme din bulgaro-macedoneană: *do të vijë* = „o să vie", „o să vină") nu arată altceva, spuneam, decât o lungă conviețuire în simbioză, vreme de secole, undeva în centrul Balcanilor.

CONCLUZIA

Ceea ce am arătat în toată această *introducere în istoria limbii și etnogenezei românilor* a fost că avem acum tot mai multă nevoie de o nouă metodă de cercetare multidisciplinară și de o modificare radicală a paradigmei interpretării.

Metoda oferită aici este una lingvistică, bazată pe realități scripturare, gramaticale, lexicale și fonetice indiscutabile.

Concluzia care se impune la finalul acestei scurte expuneri este aceea că latinizarea strămoșilor A. albanezilor și B. (a)românilor s-a petrecut simultan, în spațiul balcano-dunărean, dar că acel contact direct, intim și prelungit între A și B a survenit începând de la o dată ulterioară, *după ce latinizarea albanezei încetase* și în momentul în care atât A, cât și B *au intrat în contact cu slavii.*

Cum, prin forța lucrurilor, latinizarea „dacilor" a fost de mai scurtă durată decât cea a locuitorilor din Balcani, concluzia este că albanezii sunt descendenții „dacilor" semilatinizați, coborâți la sud de Dunăre în momentul părăsirii Daciei.

Semilatinizarea lor s-ar explica astfel prin răgazul relativ scurt în care forța imperiului s-a exercitat asupra lor, precum și prin relieful accidentat al Carpaților și al acelei porțiuni a Transilvaniei de astăzi în care ei locuiseră. Originea septentrională, transdunăreană, ar explica și absența în limba albaneză a oricărei urme de contact antic cu grecii. Strămoșii

albanezilor trăiau, pur și simplu, mult prea la nord și dincolo de Dunăre.

În acest caz, strămoșii (a)românilor nu sunt altceva decât locuitorii latinizați ai Balcanilor, însă latinizați undeva în interior, dincolo de Alpii Dinarici și coasta Adriaticii, unde se vorbea dialectul latin din care a rezultat dalmata (vegliota). Asta ne duce la zona de platouri din sudul Bosniei, Kosovo și Macedonia (de Nord) de astăzi.

Scindarea Imperiului Roman, în 395, avea să ducă la dispariția definitivă a presiunii administrative și lexicale latine, lăsându-i pe albanezi („dacii") în stadiul de semilatinizare lexicală în care îi găsim un mileniu mai târziu în primele texte.

Tot așa, cei coborâți din nord (albanezii = „dacii") aveau o structură socială arhaică, solidă, care se reflectă în vocabular. Populația latinizată balcanică, proto-(a)românii nu avea însă o asemenea structură clasică și tribală, iar expansiunea spre nord a vorbitorilor de română nu s-a petrecut în clanuri și triburi, care nu au existat niciodată la strămoșii românilor, ci pe modelul slav, cu o căpetenie, un *staroste*, devenit *voevod* (*voevod* fiind în slavă cel care „conduce la război").

Documentele atestând transferul spre nord lipsesc (deocamdată), nu însă și inexplicabilele urme lingvistice ale lungii conviețuiri a românilor cu slavii și cu strămoșii albanezilor.

Restul este sarcina istoricilor și a lingviștilor, care ar trebui să purceadă la o relectură a textelor și a tuturor datelor disponibile dintr-o perspectivă multidisciplinară și complet dezideologizată, pe fundalul unei reinterpretări a rolului arheologiei și a relațiilor acesteia cu lingvistica.

ANEXA I: PRECIZĂRI DE TERMINOLOGIE LINGVISTICĂ
Chestiunea „substratului" în lingvistica românească

Pentru a înțelege cum ar trebui studiate săracele resturi – *disiecta membra* – ale presupusului „substrat dacic", vom schița aici ce ar trebui să însemne o autentică metodă de analiză lingvistică. Vom începe cu „substratul", cu acea noțiune vagă care permite ca cele mai diferite cuvinte netransparente și inexplicabile să fie atribuite unei surse „dacice", sau, mai modest, unei surse comune reprezentate de o populație care ar fi vorbit în felul acela, folosind și transmițându-ne peste milenii acele cuvinte misterioase.

„Substratul" este doar un alt nume pentru ignoranță

Analizând cuvintele misterioase din română, fără etimologie identificabilă, precum „melc" sau „sfârc", ne dăm seama că după ce s-a tot repetat, vreme de generații, în manualele școlare că termenii din lexic, vorbele vechi, neîmprumutate (melc, sfârc etc.), sunt cuvinte „de substrat", a devenit un automatism să se considere că ele ar fi rămășițe din limba „dacă" sau „daco-getă".

Este vorba însă acolo de un paralogism, de o falsă judecată. Cuvintele zise abuziv „de substrat" sunt pur și simplu

cuvinte imposibil de explicat în stadiul actual al lingvisticii, cuvinte fără o etimologie clară.

Logica și onestitatea științifică ne interzic să le atribuim limbii „dace". Lingviștii spanioli recunosc că termeni atât de importanți cotidian din limba lor precum *cerdo* (porc) sau *perro* (câine) nu au nici o explicație. Ele nu vin din bască precum *izquierda* (stânga), dar a spune că aparțin unui „substrat" este doar recunoașterea neputinței. A explica prin „substrat" o serie de termeni comuni românei și albanezei înseamnă a inventa o imaginară limbă care s-ar fi extins de pe teritoriul României de azi până unde sunt astăzi Albania și Kosovo, ceea ce este cu totul inacceptabil.

„Substrat" nu înseamnă nimic, „substrat" este doar un termen pudic pentru a spune „origine obscură". Un asemenea cuvânt e azi, în limbajul constructorilor și muncitorilor de pe șantiere, termenul „bobingău" pentru un anume tip de fereastră. Dacă un cataclism atomic ar șterge orice document fiabil, lingviștii viitorului ar deduce că „bobingău" era un termen de „substrat" în dispăruta limbă română, când el nu e altceva decât deformarea englezescului *bowing window*.

Criteriul centum–satem

Criteriul *centum–satem* a fost considerat o vreme fundamental în lingvistica comparativă indo-europeană.

Încă de la descoperirea *toharicei* in Turkestanul chinez și a faptului că limba indo-europeană atestată cel mai la răsărit era o limbă de tip *centum*, iar nu *satem* (de la cele două maniere în care se pronunță un *c-/k-* inițial, exemplul standard fiind numeralul 100, *centum* în latină și *satem* în

limbile iraniene), așa cum ne-am fi așteptat, ar fi trebuit să devină evident că vechiul criteriu de clasificare a limbilor indo-europene în două mari grupe, *centum* în occident și *satem* în răsărit, poate fi uneori înșelător.

1. Criteriul *centum–satem* se aplică tradițional perioadei separării indo-europenei în familii distincte. El poate fi însă irelevant și înșelător pentru epocile istorice. Româna, de pildă, nu este o limbă *satem* doar pentru că spune *sută* acolo unde latina spunea *centum*. *Sută* este doar un împrumut din slavă (*sŭto*). Albaneza însă a păstrat, în paralel cu italiana, forma neolatină palatalizată *qind* (pronunțat [*cind*], palatalizat ca în italianul *cento*). La fel, limba gotică târzie, atunci când este atestată în Crimeea în sec. al XVI-lea (*cf.* mai sus, p. 137), are *sada*, împrumutat în mod limpede din osetă.

2. Criteriul *centum–satem* e astăzi irelevant și pentru că el ar împărți chiar limbile romanice în mod fals într-o grupă *centum* și o grupă *satem*. Într-adevăr, dacă lăsăm la o parte româna, unde nu cunoaștem numeralul vechi, pentru că *sută* e slav, toate limbile romanice occidentale sunt aparent *satem* (portugheză 100 = *cem*, spaniolă *cien*, catalană *cent*, franceză *cent*), în vreme ce italiana păstrează un *k* ascuns, palatalizat (*cento*, cf. și albanezul *qind*), iar sarda, limbă romanică izolată în care palatalizarea nu s-a produs, pronunță încă astăzi precum în latina clasică cu *k-*: *chent* (pronunțat [*kent*]).

3. Dar chiar și în cazul limbilor italice vechi, latina–osca–umbriana, dacă am aplica distincția *centum–satem* ca pe un criteriu de clasificare am considera atunci că latina este *centum*, în vreme ce osca și umbriana ar fi limbi *satem*... Umbriana, în special, așa cum o vedem pe *Tabulele Iguvine*, prezenta deja în epoca preclasică o evoluție fonetică similară cu cea pe care a urmat-o franceza, în care orice *c-* înainte de *e* și *i* devine *ș* sau *s*.

4. Irelevanța totală a aparențelor fonetice în cazul în care am aplica criteriul *centum–satem* la evoluția limbilor romanice face așadar să îi dispară importanța și în clasificarea limbilor indo-europene. Alte linii de fractură, mai puțin analizate, sunt la fel de importante, precum faptul că greaca, iraniana și o parte din limbile celtice prezintă un *h* inițial acolo unde toate celelalte au un *s*... Este vorba de falia fonetică ce separă iraniana de sanscrită, precum în echivalența *Hind–Sind*, dar ea separă și limbile celtice între irlandeză pe de o parte (*salann* = sare) și bretonă–galeză pe de alta (*holen-halen* = sare).

5. La fel de important e tratamentul lui *p* inițial, dispărut în celtă, spirantizat în armeană, devenit automat *f* în limbile germanice, dar și în unele limbi iraniene.

Sau ar trebui spus la fel de neimportant...

La fel de *ne*important e faptul că în olandeză, greacă, paștună, cehă, slovacă, ucraineană și dialectele rusești de sud orice *g*, fără excepție, a devenit un *h* sau o fricativă precum spaniolul jota (*grad* = *hrad* etc.), fără ca aceste limbi să fie măcar în contact.

Vechea distincție *centum–satem* ar trebui așadar să fie coborâtă la rangul de fenomen fonetic marginal, care nu ne învață nimic despre preistoria indo-europenei și căruia i s-a dat o atenție nemeritată, ce a pus vreme de un secol și jumătate lingviștii pe o pistă falsă.

Semele – *despre traci și iranieni*

Chestiunea influenței iraniene asupra traco-dacilor, sau chiar a relațiilor de rudenie pe care limbile acestora le-ar fi întreținut cu cele iraniene nu a fost până acum prea serios pusă.

Aici trebuie făcută o distincție care, în absența surselor, va fi greu de menținut: cea între influențele iraniene directe pe de o parte și similitudinile lexicale și gramaticale date de faptul că respectivele limbi (toate indo-europene) le-ar fi întreținut în mod natural, prin rudenie directă.

Astfel, slava veche a întreținut o relație de dependență cu limbile iraniene, strămoșii slavilor fiind dominați în stepe de iranieni... de aici numărul mare de împrumuturi, cu atât mai numeroase, cu cât mergem mai spre est. Toate limbile slave au, din iraniană, *Bog* (Dumnezeu) și дождь („ploaie", literalmente „zi rea", *doș di*, cu *doș* = rău, precum în *duș-man*). Rusa are însă și mai multe, de la *sobaka* (câine – sciții, ne spune Herodot, numeau câinele *spaka*, iar termenul, păstrat *tel quel* în rusă, e reprezentat direct în limbile iraniene de azi prin persanul *sag* și paștunul *spay* = câine). Numele însuși al *„croaților"* pare de origine iraniană.

Limbile slave întrețin însă și relații de rudenie apropiată extrem de strânse, preistorice, cu cele iraniene, prezentând isoglose specifice în cadrul familiei indo-europene. Nenumărați termeni sunt comuni și au urmat o evoluție fonetică similară fără a fi împrumutați de la o limbă la alta. Așa sunt de exemplu *iarna* și *pământul*.

Iarna, frigul, redate prin *zima* în toate limbile slave, sunt la fel și în iraniană: *zimi* în persană (*zimi-stan*, anotimpul frigului); *zime* sau *jime* în paștună.

Pământul, de asemenea, solul roditor: *zeme*, sau *zemle* în slavă (*zemlja* în rusă); *zamin* în persană; *zma*, *zmaka* în paștună.

Acum, revenind la Balcani, putem lua ca exemplu legenda zeiței trace adoptate de greci și romani Semele.

Semele este mama lui Dionysos/Bacchus, care a fost întotdeauna știut a fi zeu trac, importat și adoptat de greci. *Semele* este o zeiță a solului fertil.

Semele e fiica lui Cadmus, zeu chtonian (al pământului, pentru că ucide un dragon, simbol chtonian prin excelență, și îi seamănă dinții în pământ, din care ies războinici amorfi din lut și mocirlă); *Semele* însăși e o zeiță a pământului, iar fiul ei, Dionysos/Bacchus, pe lângă imaginea dragă tuturor de zeu al viței-de-vie, este de fapt patronul vegetației: e natural ca mama lui să reprezinte pământul fertil.

Semele nu înseamnă nimic în greacă; *zemle, zema, sma* e numele pământului fertil în limbile slave și iraniene. La fel se spunea, probabil, și în tracă, pentru ca respectiva zeiță a solului fertil să poarte numele *Semele*, pe care poate doar grecii l-au luat drept nume propriu, împrumutându-i cultul.

Asta nu înseamnă, desigur, că tracii ar fi fost slavi sau iranieni, ci doar că limba (limbile) lor formau veriga de legătură între cele slave și iraniene, pe de o parte, și cele din Balcani, dispărute, pe de alta. Un nou element care ar arăta că limbile dacilor și geților făceau parte din același continuum.

Despre „sfârc" și „melc", sau cum se construiește o teorie lingvistică

Emile Benveniste, André Martinet și, în paralel, Gamkrelidze și Ivanov (*cf.* Bibliografia) au pus la punct o teorie a reconstruirii rădăcinilor indo-europene care este și o teorie universală a silabei, pe care o voi rezuma și aplica aici.

Că cei pe care i-am numit deja *dacopați* nu au cunoștințe elementare de lingvistică se vede din fiecare rând al absurdelor lor teorii. Ei propun cel mai adesea derivări fonetice și semantice fără nici o regulă, după cum le sună convenabil pe moment ca să poată dovedi cu orice chip ceva. Ei nu

stabilesc reguli repetitive, mecanice, în derivare, procedeu logic și retoric pe care ar trebui să se întemeieze o demonstrație.

Mai ales, ei nu arată niciodată prin ce procedeu, descompus și deconstruit, au ajuns la o afirmație. Ei nu știu că adevărul științei stă în frumusețea și eleganța demonstrației.

De fapt, procedând metodic, logic, pas cu pas, punând jaloane verificabile, se pot dovedi foarte multe. Să luăm de pildă pomeniții termeni banali, din fondul vechi al limbii, fără etimologie: „melc" și „sfârc". Este imposibil de știut de unde vin, dar iată cum îi putem analiza:

– fonetic, vedem că au o origine probabil comună, dintr-o limbă în care unele (sau multe) cuvinte se terminau în ceea ce putem reprezenta în lingvistică prin: **-l(c)*, unde avem o lichidă, o semiconsoană (sau semivocală) interșanjabilă *l/r* și o consoană ocluzivă (*k,* de pildă, sau *g*). În multe limbi, *l* și *r* sunt echivalente, astfel încât *-lc* (precum în „melc") sau *-rc* (precum în „sfârc") ar fi absolut indiferent;

– limba dispărută care, latinizându-se, a dat româna trebuie să fi funcționat fonetic în acest fel, pentru că *l*-urile latinești neinițiale au devenit *r*-uri în anumite condiții: *sol* > soare; *sal* > sare; *dolor* > durere; *salire* > a sări etc. etc.;

– am pus între paranteze acel *(c)*, consoana ocluzivă finală, după *l/r*, pentru că ea poate să lipsească; în multe limbi indo-europene arhaice este vorba acolo doar de o proteză, o excrescență eufonică, un sunet de sprijin care poate fi prezent sau nu, după voia vorbitorului. Astfel, unele cuvinte din lexicul indo-european de bază sfârșesc precum aceste „melc" și „sfârc", în **-l(c)* în sanscrită, dar în **-l* simplu în latină. De pildă, pentru „sânge", latina arhaică are *aser*, *asser* sau *asir*, pe când sanscrita: *asrk*. Un *-k* final protetic e prezent în

sanscrită, în vreme ce latina arhaică îl pierduse, dacă îl avusese vreodată;

– în realitate, cum a arătat-o Benveniste în *Origines de la formation des noms en indo-européen*, acolo unde rădăcina avea deja un *-k-*, excrescența sonoră finală opțională era un *-t*. Astfel, acolo unde latina avea *iecur* (ficat), sancrita are *yakrt*. Dacă latinescului *aser* (sânge) îi corespunde sanscritul *asrk* (adică *asr-k*), latinescului *iecur* (ficat) îi corespunde sanscritul *yakrt* (adică *yakr-t*). Un **yakrk* ar fi fost simțit ca ne-eufonic;

– unele asemenea excrescențe finale au sfârșit prin a fi incorporate în cuvânt, unde au rămas și în derivate. De pildă, sanscrita are *svara* sau *sura* pentru latinescul *sol* (exact ca *soare* în română, care provine din *sol* prin rotacizare), dar trebuie să fi avut, neatestată, și forma **svrk* pentru soare, deoarece aceasta a rămas în derivatul *Svarga* = Univers. La fel, greaca are bine cunoscutul *ostéon* (os, descompus *ost-eon*), dar trebuie să fi avut o vreme și forma neatestată **ostrk*, rămasă în *astrágalos* (osciorul călcâiului, osul mic din călcâi, astragal);

– existența și funcționarea imprevizibilă, pur eufonică, a acelui set final de *-k*, *-t* și *-r/l* ne face să bănuim că rădăcini de cuvinte pe care le găseam, tradițional, de neanalizat conțin de fapt o simplă excrescență, precum **nakt-*, rădăcina „nopții", *Nacht*, *night*, *nýchta*, *nox–noctem*, care s-ar reduce de fapt la **nak-t*, unde *-t* nu face parte din rădăcină, lucru confirmat de hititul *nakuzi* = se înnoptează (adică *nak-uzi*). Multe asemenea rădăcini, de la **lakt-* (*lac*, *lactem*, laptele) la **pork-* (*porcus*), devin suspecte că ar fi de fapt, înapoi, în limba aceea indo-europeană din Neolitic, doar **lak-t* și *por-k*. E limpede că **lak-*, terminat în *-k*, nu putea primi tot o excrescență *-k*, așa că *-t* a venit acolo automat, ca în **nak-t* (noaptea) sau în sanscritul *yakrt* (latină: *iecur*, ficat);

– așa încât cuvinte ca *melc* și *sfârc* (**mel-k* și **sfr-k*) par a fi banale indo-europenisme fosilizate, precum acel sanscrit *svarga*, universul, dintr-un *svrk*, care este doar soarele, *svara*, cu *-k* final: *svara* > *svark* > *svarga*.

Nimic din cele de mai sus nu e contestabil, totul se bazează pe texte scrise și cuvinte cu derivarea atestată. Am putea să mergem chiar mai departe și să imaginăm că, așa cum numele soarelui a fost acordat, prin transfer, unor organe rotunde și nobile din corp (irlandeză: *sùil* = ochi; poate chiar albanezul *sy*, *syri* = ochi, derivate limpezi de la **sol*, soare; sau în paștună *starga* = ochi, de la **star*, care în alte limbi indo-europene desemnează *steaua*), chiar și „sfârc" ar putea coborî dintr-un **svark*, adică **svar-k*. La urma urmei, în enorm de multe culturi există termeni pentru „aureola" („areola") sfârcului, adică o trimitere spre o imagerie solară. Dar acestea sunt doar ipoteze ludice, imposibil de demonstrat, chiar dacă plauzibile.

Iată ce ar putea încerca dacopații dacă ar cunoaște un minimum de lingvistică. Nimic din cele de mai sus nu constituie dovezi, dar totul e solid și, prin autoritate chibzuită, ar putea deveni o teorie acceptabilă, predată în școli.

„Râma": excesiva prudență a lingvisticii românești

Sau să luăm modesta „râmă", viermele care se ițește din pământ după ploaie, un bun exemplu pentru prudența excesivă (sau nepriceperea) de care a dat întotdeauna dovadă lingvistica românească.

Râma (rîma) e dată în unele dicționare etimologice ca derivând („probabil") de la verbul „a râmă" (ca porcul), ceea

ce e o absurditate. Semantic, în primul rând, pentru că porcul sapă grosolan, smulgând hălci de pământ. Nimic de-a face cu fofilarea discretă a râmei, care nu lasă urme. Avem acolo o omofonie (*cf.* în engleză *meet* și *meat*) care a dus la o etimologie populară de neclintit.

„Râma“ apare limpede, în realitate, ca o formă derivată a rădăcinii indo-europene **wṛm-*, **wṛmis-*, de la care avem numele viermelui în toate ramurile limbii, practic fără excepție: *worm, Wurm* în limbile germanice, *vermis* în latină, *kerm* în farsi (iraniana modernă, unde **w-* inițial > **k-*, ca și în albaneză: *krimb* = vierme) și ῥόμος (*rhómos*) în greacă.

Albaneza mai are însă și termenul... *rrime*, glosat drept „*krimb shiu*“, vierme de ploaie.

Româna, la rândul ei, mai are și „vierme“, direct moștenit din latină și care corespunde albanezului *krimb*. Ambele sunt „vierme“ generic.

Krimb în albaneză coboară, ca și *vermis* în latină, din indo-europeanul **wṛm-*, **wṛmis*. Cum aceeași rădăcină **wṛm-* nu putea produce în albaneză doi termeni atât de diferiți precum *krimb* și *rrime*, rămâne o singură explicație: *rrime* în albaneză e împrumutat din românescul „râmă“, care la rândul lui descinde din **wṛm-*, dintr-o limbă de substrat dispărută.

Am avea așadar două limbi de substrat balcanic vecine: 1. una în care **wṛm-* a dat albanezul *krimb*; 2. una în care **wṛm-* a dat românescul *râmă* (împrumutat în albaneză ca *rrime*, glosat: „vierme de ploaie“).

Suntem departe de râmatul porcului, așadar, și – încă o dată – cuvânt „de substrat“ nu înseamnă cuvânt „dacic“. Nu știm ce limbă vorbeau dacii, care cel mai probabil vorbeau mai multe limbi, fiind un conglomerat tribal. Tot ce putem spune, din lingvistica comparativă, este că românescul „râmă“ (identic cu albanezul, probabil împrumutat din română,

rrime) descinde dintr-o limbă indo-europeană dispărută, din aceeași rădăcină ca și germanicul *worm*, *Wurm*, latinescul *vermis*, persanul *kerm*, albanezul *krimb* și grecescul ῥόμος.

Ah, iar cât despre posibilitatea ca „râmă" să descindă de fapt direct din grecescul antic ῥόμος, precum „brotac" poate fi împrumutat din *bátrachos* („batracian"), ea poate fi înlăturată imediat din rațiuni fonetice. Grecescul ῥόμος ar fi dat în românește „rum", nu „râmă", așa cum *drómos* a produs „drum".

Akinákēs: ***decriptarea unui termen greco-scit, sau la ce ar duce o colaborare autentică între arheologi și lingviști***

Dorind să arăt la ce ar putea duce o colaborare serioasă între arheologi și lingviști, decriptez aici un termen militar, *akinákēs* (ἀκινάκης), care la Herodot e dat ca însemnând un pumnal pe limba sciților. Termenul e analizat de un cercetător rus, Serge Kullanda (*cf.* Bibliografia), care îi atribuie o origine caucaziană (cecenă, *nakh*).

Deși sceptic inițial, am constatat soliditatea, sau caracterul verosimil al majorității reconstrucțiilor lui Kullanda, care are o erudiție formidabilă și e convingător mai peste tot, mai puțin însă în cazul acestui pumnal *akinákēs*, despre care el spune că ar veni din proto-nakh (proto-cecenă-ingușă): **ħāhkīnekV*, „iron knife", cuțit de fier, de la **ħāhki* fier, în cecena de azi: *ēčig* + sufixul adjectival *in* + *nekV* (cuțit).

Acum, autorul presupune așadar o origine cecenă. La prima vedere pare a avea dreptate, sau cel puțin reconstrucția lui e plauzibilă. (Nu luăm în seamă, desigur, cecena modernă, unde pumnal e *hingeal* (*khindjal*), din turcă, precum și *hangerul* românesc – împrumuturi recente.)

Problema care apare imediat este că termenul proto-nakh pentru „fier“ conține o consoană palatală, *č* sau *j* (*ēčig* – „fier“ în cecena de azi) și că pentru a justifica *akinak* (*-es* fiind o terminație elinizantă) trebuie să trecem prin contorsiuni precum a presupune dispariția palatalei *č* sau *j*. Sufixul *-in* pentru formarea adjectivelor e corect, iar termenul pentru „cuțit de fier“ ar fi într-adevăr *ēčigiin nek* în cecenă, dar trebuie să ne păzim de construcțiile forțate.

Ca o armă să fie numită „cuțit de fier“ de către o populație trebuie ca acea populație să fi folosit în special cuțite de piatră sau os, ca să se justifice adjectivul „de fier“ pentru un pumnal. Asta presupune un stadiu de ieșire din Neolitic, ceea ce arheologia infirmă. Populațiile Caucazului erau deja, la vremea în care sciții dominau câmpiile din nordul mărilor Neagră și Caspică, în plină epocă a fierului.

Apoi, a presupune că cecenii (nakhii) ascunși în văile piemontului Caucazului au transmis termeni militari și de civilizație puternicelor federații tribale ale sciților iranieni presupune un alt efort nepermis de imaginație. Istoricii, etnografii și arheologii știu că influența culturală s-a manifestat întotdeauna dinspre câmpie spre munte, nu invers.

Sciții sunt cei care au urcat până în Caucaz și erau deja elenizați în parte. Oseții de astăzi sunt urmașii lor și nu arată nici o influență cecenă.

Cine erau sciții

În treacăt fie spus, autorul nu menționează deloc faptul că scita era o limbă est-iraniană devenită, în urma migrației prin stepă, limba iraniană cea mai occidentală în termeni geografici.

Astfel, schimbarea fonetică ce pare, pentru el, a distinge scita de restul limbilor iraniene, care e trecerea *d* > *δ* > *l* (*cf.* numele scit al castei regale Παραλάται, comparat cu avesticul *paraδāta*, o dinastie mitică), s-a petrecut identic în paștună, unde *padar* > *plar* = tată, *das* > *las* = 10. De fapt, toate trăsăturile fonetice care pentru autorul rus pun scita aparte se întâlnesc și în paștună. Și astăzi, oseta din mijlocul Caucazului, descendentă directă a limbii iranienilor din stepe, este limba cea mai apropiată de paștună, în capătul oriental al ariei iraniene.

În realitate, atât rădăcina **ak-* din *akinak-*, cât și terminația *-s* sunt indo-europene. **Ak-* este o rădăcină pan-indo-europeană pentru a desemna ceva ascuțit. Este rădăcina folosită, atât în greacă și latină, cât și în germanică și de fapt în toate limbile indo-europene, pentru a desemna un vârf, un obiect ascuțit pentru a împunge, ba chiar un vârf de munte sau de ou.

Este ceea ce se numește o rădăcină eteroclită, urcând până la un inanalizabil **ak-* care ar fi avut genitivul **aknes*. (Găsim urme de declinare eteroclită în mai toate limbile, precum în latină: *iter*, gen. *itineris* = drum.)

Această rădăcină pentru „a împunge cu un vârf ascuțit" se regăsește în latinescul arhaic *ac*-us (*acul* moștenit de noi, da); apoi *ak*-r-os, cu extensia *-r-* în greacă, pentru a desemna un pisc. De aici: *akro*-polis, cetatea din vârf.

Aceeași rădăcină *ak-* a dat în engleză *egg* – „ascuțitul", oul. Exemplele pot continua pe multe pagini.

Rădăcina există și în limbile iraniene și în sanscrită. Sciții erau indo-europeni, desigur, iranieni. Dar acolo avem o problemă de netrecut, care ne arată că *akinákēs* e un împrumut hibrid din greaca pontică, sau dintr-o limbă indo-europeană din regiune care nu e atestată altfel (autorul însuși amintește alte populații indo-europene care au trăit în stepele pontice,

între țărmul Mării Negre și regiunea Caucazului de nord, precum sindii, *sindoi*). Rădăcina **ak-* este așadar omniprezentă în iraniană și sanscrită... dar sub forma previzibilă **as-* în iraniană și **aș-* în sanscrită. **Ak-* iranian nu este posibil, pentru că limbile iraniene fac parte din subgrupa limbilor *satem*.

Pornind de la ipoteza unei rădăcini indo-europene care de la rădăcina **ak-* – „a împunge" – creează un termen *akin-* pentru un instrument de ucis prin implântare (**ak-* nu sugerează niciodată tăișul, ci doar vârful: *acus*, *egg*, *akro*-polis), vedem imediat că terminația compusă *-ak-es* este un diminutiv.

Diminutivul în *-ak* (simplă coincidență sonoră cu rădăcina **ak-*) e prezent pe o largă arie indo-europeană și este productiv chiar și astăzi: *skilí* = câine în greacă – *skiláki* = cățel. Acest *-ak* sau *-ka* diminutiv funcționa și în iraniana sciților: sciții, ne spune Herodot – după cum am mai arătat –, numeau câinele *spaka*, iar termenul, păstrat ca atare în rusă, *sobaka* = câine, e reprezentat direct în limbile iraniene de azi prin persanul *sag* și paștunul *spay* = câine.

Pornind de aici, iată două ipoteze de lucru, foarte apropiate și alternative, ambele păstrând evidența rădăcinii **ak-* (a împunge) și a diminutivului *-k-es*.

1. Dacă presupunem un grecism, sau un termen dintr-o altă limbă indo-europeană apropiată, **ak-in-os*, cu extensia banală *-in*, pentru un instrument de împuns, atunci *akinákēs* e diminutivul. Totul venind de la rădăcina **ak-*, „a împunge".

Obiectul însuși, *akinákēs*, arată că nu era un pumnal forjat pentru a tăia cu lama, ci pentru împuns. *Akinákēs* se înfigea, ca latinescul *acus*.

Apoi, cum bine știu arheologii, 80% din *akinákai* au abia 30-35 cm, chiar dacă denumirea s-a extins astăzi în mod eronat și asupra spadelor scitice. Sunt mici și probabil că pe

mâner se înfășura piele, pentru că nu se găsesc pe ele găuri pentru nituit plăsele.

Este limpede așadar că nu e vorba de o spadă, ci de o armă mică, ceea ce ar justifica diminutivul *-akes*. Pentru niște călăreți ele ar fi fost aproape inutile în luptă; erau cel mai probabil folosite pentru sacrificii și pentru lupta de aproape.

2. O altă ipoteză, pornind tot de la **ak-*, este de a descompune termenul puțin altfel: limbile iraniene au și un sufix augmentativ *-na*. Asta ne permite să explicăm *n* din *akina-kes*. Dacă presupunem că dintr-un grecism împrumutat **ak-* sciții au denumit spada **akina*, așa cum în limbile iraniene din *mard* (om) se face *mardana* (matahală, găligan), atunci **akina* ar fi fost spada – marele împungător. Un cuțit ar fi atunci *akinakes*, un împungător mai mic, și avem un hibrid lingvistic greco-scit, așa cum era și civilizația lor.

Rămâne însă faptul că este vorba de rădăcina indo-europeană **ak-*, „ascuțit", „a împunge". Au existat dialecte grecești nenotate în scris. Sau limbi indo-europene intermediare despre care nu știm nimic. Demonstrația prin indo-europeană este însă simplă. Termenul nu are nimic caucazian, iar cele două ipoteze pornind de la **ak-* ne ajută să evităm contorsiunile de a trece prin cecenă, a presupune că era vorba de un compus (aici un simplu diminutiv) și a fi nevoiți să explicăm dispariția palatalei *č* din cecenul *ečig* (ca să nu mai spunem că limbile nakh – cecena, ingușa și bațbi – au un vocalism extrem de complex, iar un *e-* inițial n-ar putea fi niciodată interpretat ca un *a-*).

De asemenea *cuțit de fier*, în forțata ipoteză cecenă, e prea vag. *Akinákēs* nu este un cuțit, ci un pumnal, pe când termenul cecen-inguș-bațbi *nek* a fost întotdeauna un cuțit cu lamă, cu tăiș.

3. Dovada finală. Pentru a evita multe și fastidioase căutări, am mers direct la neegalatul dicționar etimologic al lui Chantraine, care epuizează sursele antice grecești. Acolo, la rădăcina **ak-* în greacă găsim: *akis*, care în ioniană-atică desemnează orice fel de obiect ascuțit: ac de cusut (*cf.* latinescul *acus*), vârful suliței, sulița însăși, ba chiar și o foarfecă. Găsim zeci de forme, cu sursele antice menționate precis, de la *ake*, până la *akoke*, ba chiar descoperim *akon* = vârf de săgeată etc.

Deja acest *akon*, vârf de săgeată (dar am văzut că *akis* poate desemna și lancea, și vârful ei), poate furniza un diminutiv *akonakes/akinakes*. Ne îndepărtăm vertiginos de vagul și neconvingătorul cuțit de fier cecen.

Iată așadar la ce ar putea duce o colaborare serioasă între arheologi și lingviști.

Lipa-lipa lapovița... Despre prudență și modestie în lingvistică

Ce-a pierdut și ce-a găsit!
Că s-a mai și mâzgălit
N-a ajuns să se mai spele,
Că intrase mâzga-n piele. —Arghezi, *Bănuțul*

Dar nu întotdeauna putem fi la fel de siguri în reconstituire. Iată un exemplu de incertitudine. „A mâzgăli" vine de la „mâzgă", desigur, chiar dacă metaforic îl folosim pentru a scrie sau desena urât. *Mâzga* noastră vine de la slavii din sud, unde мъзга în bulgară desemnează... o mâzgă, da, un clei scârbos, dar și substanța cenușie a creierului, ba chiar, mai argotic... lichidul vaginal.

În alte limbi slave, precum în rusă, principalul sens al lui мозг este de altfel cel de „creier", nu doar substanța lui, mâzga cenușie, ci ansamblul creierului uman.

Nu ne vom mira atunci să descoperim că și în paștună, limbă iraniană, indo-europeană așadar, ce descinde din cea a textelor lui Zarathustra, reunite sub titlul de Avesta, *māghza* este măduva, pentru că în iraniana avestică măduva era *mazga*, exact mâzga noastră. Asta, în virtutea convingerii anticilor că măduva, creierul și sământa umană au la bază aceeași substanță cu aspectul acela deloc apetisant de... mâzgă.

Vocabularul paștunei, limbă mai conservatoare decât farsi din Iran, e plin de asemenea similitudini deloc întâmplătoare cu lexicul limbilor Europei. De altfel, mulți lingviști și etimologi sunt convinși că termenul paștun pentru dragoste, amor: *mine* (مينه) este identic cu cel germanic medieval: *minne*, care intra în termenul ce desemna trubadurii, cântăreții amorului: *Minnesänger*.

Doar că în Afganistan acum e „no love lost" între ei.

Când afară e ploaie scârboasă, rece și lipicioasă mai peste tot, din cea care te face să regreți zăpada și frigul adevărat, mi-a trecut lapoviță prin creier și m-am repezit să caut istoria cuvântului în limbile slave, căci altminteri toată lumea știe că „lapovița" e un bulgărism: лапавица.

Dar, surpriză, nici dumnealor nu știu de unde vine cuvântul... Nici bulgarii, nici sârbii, nici macedonenii. Am trecut prin tot felul de dicționare etimologice slave și teorii prudente sau demente, dar problema rămâne nerezolvată. Căci, spun lingviștii slavi, tehnic formarea cuvântului e clară, sufixele de derivare acumulate acolo *-av-ica* (-ov-ița) fiind banale. Sună ca rusescul și ucraineanul *rasputița* (распутица), perioada mocirloasă de toamnă și primăvară când nu se mai poate merge pe nici un drum (путь), pentru că te împotmolești.

Este așadar o derivare cât se poate de obișnuită de la o rădăcină **lap-* sau **lapa-*, dar care **lapa-*?

Un dicționar bulgar spune că ar veni de la *lapa*, cuvânt migrator est-european, trecut și în maghiară (*lab*), și în română („labă", de animal sau altfel). Dar ce legătură ar avea lapovița cu *laba*?

Un dicționar etimologic comparativ al limbilor slave propune o derivare de la *lapati*: a mânca clefăind, a hali, a băga în tine ca un animal, verb onomatopeic expresiv, cum avem și în română, vorbind despre animale: „a lăpăi". Dar nici așa, semantic, nu are sens apropierea. Rădăcina onomatopeică din *lapati* este expresivă, într-adevăr, și probabil universală, spontană, căci așa avem și în franceză *laper*, literalmente „a lăpăi", dar fără să fie aparent înrudit cu al nostru sau cu slavul *lapati*. Însă asta tot nu ne trimite la un sens apropiat de lapoviță.

Din disperare, căutând pe urma zăpezii (*sneg*, *snjeg*, *snih*), am ajuns și la dialectele cehești, unde într-o regiune se spune, când ninge moale și scârbos: *snih łápe*. Dar m-am descurajat total descoperind că de la *lapa* (labă) în poloneză găsim omofonul lui „lapoviță" în *lapawica* = o mănușă mare!

Iată așadar genul de cuvânt în fața căruia lingviștii (toate dicționarele slave pomenite) renunță, mai degrabă decât să scoată o prostie, sau teorii artificiale, inventate ad hoc. Lapovița ne va contraria pe vecie rigoarea filologică. Nu știm de unde vine. Slavii de la care l-am luat nu-i pricep originea și formarea, deși procedeul derivării, prin *-ovița*, e cât se poate de banal. Labă, a lăpăi, haleală, mănușă, nu știm.

Ultima mea idee temătoare (dar poate e din disperare) este că poate că atunci când mergi prin *lapoviță*, prin mâzga aia cleioasă, produci, pășind, sunete de clefăială, de lăpăit > lap-ovița. Dar nu țin la teorie, așa că plec *lipa-lipa*.

Fiú, ház, ***casă și coteț – pericolul lingvisticii amatoricești***

Iată un exemplu de interpretare în care, fără o prudență absolută, ne-am putea înșela: la prima vedere, maghiara pare să fi împrumutat din română *fiú*, copilul de sex masculin, *fiul*. Nu ar fi nimic de mirare, că doar maghiarii au împrumutat de la slavii printre care au trăit *barát*, de la *brat* (frate), pronunțat așa deoarece vechea maghiară nu putea avea două consoane inițiale.

Exemplul e însă revelator pentru pericolele care îl pasc pe lingvistul amator și superficial. Românescul *fiu* (din lat. *filius* și înrudit direct cu it. *figlio*, fr. *fils* și sp. *hijo*) nu are nimic de-a face cu maghiarul *fiú* (fiu). Bine, bine, argumentează lingvistul amator, dar maghiara a împrumutat atâția termeni de civilizație, inclusiv *ház* (casă), care nu poate să nu fie înrudit cu *Haus*, *house*.

Desigur, lexicul împrumuturilor maghiare, mai ales din slavă și iraniană, este uriaș, de la majoritatea numelor zilelor săptămânii până la nume de animale și obiecte de gospodărie. Dar *fiú* și *ház* nu sunt împrumutate. Chiar și *barát* e un împrumut superficial și deturnat, căci nu are nimic de a face cu familia (slav. *brat* = frate), ci desemnează un *prieten* (sau, uneori, un călugăr). Era probabil la origine un termen militar.

O comparație a maghiarei cu limbi înrudite de departe ca *finlandeza* sau unele limbi uralice, precum *vogula* și *ostiaka*, arată o serie de corespondențe fonetice și lexicale precise. Astfel, acolo unde acestea au un *p-* sau *k-* la inițială, maghiara a spirantizat aceste sunete în *f-* și *h*, și tot așa un *-t* final din acele limbi devine în maghiară *-z*. Ex. magh. *hal* – finl. *kala* (pește). Aproape matematic, astfel, lui *kat* (sau *kot*, sau *kota* =

casă, colibă) îi corespunde magh. *ház*. Lui *k-* îi corespunde magh. *h-*, iar *-t* final a dat *-z* la fel cum împrumutul din slavă sau iraniană al lui *sŭto* (= 100, luat și de rom.: *sută*) a dat *száz*. *Kat* = *ház*, așadar, iar acesta din urmă nu are nimic de a face cu germanicul *Haus*, *house*.

La fel, *fiú* e de comparat cu *poi-ka*, care în finlandeză și estonă desemnează copilul de sex masculin. *P-* inițial finlandez s-a spirantizat în *f-* în proto-maghiară, ca în corespondentele magh. *felh-ő*, *felle-g* (nor) – finl. *pilvi* sau *fész-ek* (cuib) – finl. *pesä*.

În schimb, acel *kat, kot* siberian care a dat în maghiară *ház*, în urma unor evoluții fonetice precise, este un termen areal de origine obscură, intrat în toate familiile de limbi euro-asiatice și având o răspândire de la Atlantic la Pacific – el desemnează peste tot o locuință, de la o cameră în persana din Afganistan (*kota*) până la o casă în finlandeză (*kota*), casă în maghiară (*ház*), un etaj de locuință în turcă: *kat* (de unde și în română *cat, caturi*), o cameră de mici dimensiuni în flamandă și franceza belgiană (*un kot à poules*, *kot d'étudiant*, o chichineață), până la *coteț*, luat de română din limbile slave vecine, unde, cu diminutivul *-eț*, desemnează o baracă de mici dimensiuni, un *kot à poules*.

Tot de aici mai vin în engleză *cot* (un pat modest) și *cottage* (la origine: colibă).

Maghiara la rândul ei a preluat *coteț* sub forma *ketrec*, iar acum, pentru că știm regulile fonetice, avem și certitudinea că e un împrumut recent în maghiară, altfel *k-* inițial ar fi devenit *h-*...

Fiú maghiar nu e așadar înrudit cu *fiu* românesc, și nici *ház* cu *Haus*, *house*, ba chiar *ház* are aceeași sursă cu *cotețul* și *caturile,* cu *cottage* și cu *kot à poules*, *kot d'étudiant*, după care umblă toamna disperați studenții prin Bruxelles.

Iată pericolele la care se supun superficialii și neștiutorii care își închipuie că reconstituie limba dacilor pe baza unor consonanțe superficiale, fără vaste cunoștințe lingvistice și, mai ales, fără o metodă precisă de stabilire a regulilor fonetice și a evoluției limbilor.

„Basarab", Basarabia, o posibilă origine iraniană a unui vechi nume istoric românesc

În cartea sa despre posibila origine cumană a Basarabilor (*Negru Vodă: Un voivod cuman la începuturile Țării Românești*, Humanitas, București, 2007), istoricul Neagu Djuvara evocă o posibilă etimologie iraniană, persană, a numelui Basarab.

Nefiind lingvist, Djuvara nu se aventura prea mult în etimologii, însă o vom face aici.

Mai întâi, însă, să vedem dacă ar fi plauzibilă istoric și cultural o etimologie iraniană a numelui Basarab. Răspunsul este da, desigur.

Cumanii erau turcofoni. Cunoaștem, am văzut, relativ bine limba lor. Teoria lui Djuvara este că familia Basarabilor ar fi fost de origine cumană, deci turcofonă, cumanii fiind un trib turcic creștinat, care domniseră peste un enorm imperiu, de la Dunăre până în Asia Centrală, inclusiv în câmpia Bărăganului, și a căror limbă ne e bine cunoscută datorită acelui dicționar și ghid de conversație descoperit providențial, *Codex Comanicus*.

Așa cum am arătat-o (v. *Dacopatia*, p. 387, ed. 2021), limba cumanilor are cel mai probabil un descendent în limba kumîcilor de azi, popor turcic de la poalele Caucazului, în

Daghestan. Tot așa, de la cumani ne-a rămas termenul *oină*, dar și o denumire geografică precum *Teleorman*. Tot de la ei avem nume de persoane precum *Coman* sau *Comănescu*, la fel: *Kun* în maghiară (*Kun* < *Kuman*) și nume de locuri precum *Comana* în România, *Kun* în Ungaria sau *Kumanovo* în Macedonia de azi.

Cumanii se convertiseră la catolicism, iar despre clasa superioară știm că era bilingvă, vorbind și persana, acea *franceză a Orientului*, adusă de ei din lunga ședere anterioară în Asia Centrală, unde sub forma numită *tadjikă*, persana (sau farsi din Iran și Afganistan), e vorbită până astăzi de zeci de milioane de oameni.

Știm că nobilimea cumană era și persanofonă pentru că ni s-a păstrat *Codex Comanicus* (ghid de conversație însoțit de un dicționar în trei limbi: cumană–persană–latină, despre care am mai scris pe larg – v. *Dacopatia*, pp. 284, 386–387, 390–391, ed. 2021). Chiar și bulgarii turcofoni ajunși la sud de Dunăre fuseseră iranizați, cum o arată, am văzut, numele atestat al hanului bulgar *Asparuh*, în persană: Calul Luminos *(Asp* = cal; *ruh* = lumină). Așa încât este foarte natural ca anumite regiuni atinse de cumani să fi primit denumiri date de ei în persană (farsi).

De la bun început se impune o precizare: Basarabia istorică nu este întreaga Moldovă de dincolo de Prut, ci e doar ceea ce turcii și tătarii numeau Bugeacul, altfel zis zona de stepă și mlaștini de la nord de Delta Dunării și nordul Mării Negre, cu Tighina și Akkerman, zonă care nu intră în componența Moldovei actuale. Basarabia istorică nu face astăzi parte din Republica Moldova pe care românii o numesc Basarabia, zonele de câmpie și mlaștini din capul apei Dunării și de pe malul Mării Negre, Bugeacul.

Acum, etimologia alternativă propusă de Neagu Djuvara ca venind chipurile din cumană și dată ca însemnând „părinte și domn", de la *basar* (a domni) și un pretins *aba* (tată), e absurdă și artificială. În schimb, vom vedea de îndată că denumirea *Basarab, Besarab* se explică imediat prin persană. Ea nu înseamnă altceva decât: *în capul apei* sau *în marginea apei – ba-sar ab (ba-sar-e-ab).*

Toată lumea poate să învețe pe loc puțină persană/farsi, sau măcar cuvântul *ab* = apă. În primul rând, limba persană nu s-a modificat mai deloc din secolele XII–XIII încoace. O știm pentru că avem atâtea inscripții, acte scrise, hârțoage de curte și comerciale și monumente literare precum uriașa epopee *Shah Nameh* (*Cartea Regilor*), a lui Firdusi.

Ba-sar ab (*ba-sar-e-ab*) = în capul apei. Așa se spune și nu se poate spune altfel, atât în persana de azi (farsi), cât și în cea de acum șapte-opt secole pe care o descoperim în *Codex Comanicus.*

– *Ab*, اب, este „apa" în persană. Ca *apa* din română, da, și nu e de mirare. Persana este o limbă indo-europeană, iar *ab* e înrudit cu latinescul *aqua*, de unde românescul *apă*. Așadar, în persană/farsi, *ab* = apă. De aici vine și numele *Punjabului*, regiunea celor *cinci râuri*, dintre care unul e Indusul: *panj-ab* = cinci ape = Panjab, Punjab (*panj* = cinci în persană, ca și în hindi sau țigănește).

– *Sar*, سر, este în persană „capul", dar și prepoziția echivalentă lui *pe. Sar* e capul propriu-zis, dar joacă și rol prepozițional, precum în: *sar-e-mez* = pe masă (*e* fiind acolo o particulă de legătură, numită *izafet*, care nu se scrie, iar uneori nici nu se pronunță). *Sar-e-mez* poate însemna așadar: *pe masă* sau *capul mesei*. La fel, *sar-e-ab* = pe apă.

– *Ba* (sau *be*, în funcție de dialecte), به, este o altă particulă echivalentă cu *la*, *în* sau *spre*. *Ba-mez* va însemna „la masă“, sau „spre masă“. *Ba-ab* = „la apă“ sau „spre apă“.

Așa încât: *la capul apei*, *lângă apă*, nu se poate spune decât: *ba-sar ab*, *be-sar ab*, sau: *ba-sar-e-ab*/*be-sar-e-ab*.

Că iranienii puteau numi anumite râuri *Apa* o vedem din atâtea râuri siberiene, precum marele fluviu Ob = Apa. Ba chiar din Antichitate triburile iranofone au numit întotdeauna fluviile și râurile din bazinul Mării Negre: Apa (*cf.* toate fluviile cu rădăcina *Don-*, cum am tot arătat-o vorbind despre originea numelui Prut – v. *Dacopatia*, pp. 248–250, ed. 2021).

Ce putea fi mai natural pentru nomazii ajunși la malul Mării Negre acolo unde se varsă Dunărea și începe Delta decât să-i spună Capul Apei, la marginea apei: *Ba-sar ab*?

Sigur, nu vom ști niciodată cu certitudine, dar explicația prin iraniana nomazilor care au creat imperiile stepelor de la nordul Mării Negre este perfect logică și plauzibilă, întărită de faptul că nobilimea cumană vorbea persana la fel de fluent și cu același sentiment de superioritate cu care nobilimea rusă țaristă vorbea franceza, limbă pe atunci obligatorie pentru clasele superioare.

În istoriografia română se afirmă în general, din inerție, că numele Basarabia pentru acea regiune care mărginește capul Dunării ar veni de la familia Basarabilor. Istoria și etnografia arată însă că cel mai adesea numele familiilor nobiliare vin de la locuri posedate, iar nu invers. Pe ducele de Anjou nu îl chema Anjou.

Ticsit și sictirit: cum se petrec împrumuturile lexicale

Am tot învârtit și decorticat „ticsit“ și „a ticsi“ pe toate părțile și până la urmă am abandonat ideea de a-i găsi o explicație și o origine. Dicționarele îl dau, onest, ca fiind de „etimologie necunoscută“.

Asta nu înseamnă că e „dacic“, doamne ferește! S-au obișnuit generații de trântori care-și spun lingviști să decreteze „dacic“ tot ce e termen „de substrat“. Am văzut că lingviștii adevărați știu că „de substrat“ nu-i decât un termen-valiză, o debara unde vâri definitiv tot ce e inexplicabil și nu poate primi o etichetă satisfăcătoare. Toate vorbele acestea misterioase: melc, sfârc, potaie, moț, vocabule ponosite, *disiecta membra* ce nu pot fi atribuite nici unui leș lingvistic identificabil și care au primit cea mai tristă etichetă de la morga vorbelor: substrat.

Ele pot însă veni din nenumărate surse, sau ecouri de onomatopee din limbi niciodată real articulate, ori bolboroseli de vis. Dar nu-s „dacice“ brânza și sfârcul și melcul. N-avem dreptul, din resturi de nearticulare, să plămădim un golem care n-are nici măcar genunchi ca să stea drept.

Ce e interesant la „ticsit“ însă e faptul că, atunci când s-a trecut la alfabetul latin, s-a găsit că vocabulei nu-i stă bine cu „x“. Nu-s multe vorbele în *-ks-* slavon care n-au fost vârâte cu forța la *-x-*.

„Ticsit“ este una, probabil pentru că, în mintea făcătorilor pașoptiști ai alfabetului de tranziție de la slavon la italo-latinesc, ea avea un aspect turcesc pe care au vrut să-l păstreze. E frumos așa: „ticsit“. Ce hâd ar arăta „tixit“! Ca în ridicolul „catadixit“, care a fost păstrat și el „catadicsit“, deși este, evident, scris cu ξ – Ξ, în greaca lui de origine.

Altul care n-a vrut niciodată să treacă la clinicul „x" a fost Alecsandri. Nu-l oprea nimeni să-și transcrie numele în ortografia nouă cu *x*. N-a vrut, nu s-a fandosit grafic precum Negruți (Negruzzi), așa cum și Vasile Pogor era împotriva scrierii latine („Nu-mi trebuie mie înnoirile voastre", le spunea Pogor la serile Junimii, „lăsați-mi azbuchea, ierul și ijița", bodogănea el când își șoca invitații prin ateismul afișat, sau vorbindu-le despre „porcii de daci" – căci deja începea dacopatia – sau aruncându-le provocator că „muzica e bună numai la băutură, cu femeile").

Scriu acum despre „ticsit" pentru că îl vedem uneori scris „tixit". Și mi-am amintit subterfugiul prin care, în anii cenzurii comuniste, am convins redactorul-șef al revistei literare ieșene la care colaboram să mă lase să demolez un roman istoric al scriitorului securist Paul Anghel, ceva cu Plevna și războiul nostru patriotic din Balcani, doar pentru că prolixul Paul Anghel scria că la biserică bătuse „toxinul"!

Noi scriem „tocsin", desigur, iar nu „toxin", clopotul acela de alarmă de la biserică, dar am putut glosa cotcodăcind de satisfacție despre „tocsinele" din creierul omului.

„A lipsi" și împrumuturile din greaca bizantină

Să lipsești din ochii mei, mișele!" —Sadoveanu,
Hanul Ancuței

E frumos imperativul ăsta vechi, moldovenesc. De fapt, pentru a fi mai autentic și mai eficace, ar trebui folosit fără „să" și sub forma: „Lipsăști (din ochii mei)!" Doar „Lipsăști!" am auzit de la bunica mea basarabeană.

El e însă, deși sună atât de românește, un împrumut grecesc din perioada fanarioților.

Să vedem așadar încă o dată cum se petrec împrumuturile lingvistice, mai ales cuvintele acestea ciudate cu *-ps-* și *-cs-*, precum „ticsit" și „a ticsi" și „sictirit".

Când dăm de un verb cu *-ps-*, trebuie să știm că el vine aproape întotdeauna din grecește, din vremea fanarioților: *a lipsi, a vopsi, a pedepsi* etc. Puține sunt excepțiile cum e *ticsit.*

Acele verbe grecești au intrat în română sub forma cea mai frecventă, cea a aoristului, timpul trecut, dar care servește de bază și altor timpuri. Astfel, de la λείπω (*leípō*, echivalentul latinescului *linquo*), „a lăsa" în sensul clasic, dar „a nu fi prezent" în sensul de azi, aoristul este έλειψα, elipsa. De aici: a lipsi.

De acolo vine și „elipsa", desigur. „Elipsă" și „a lipsi" vin de la același cuvânt grecesc. Elipsa desemnează ceva ce... lipsește. Ca la cinema, când se sare peste ceva în scenariu și se spune, în limbaj de manual, că avem acolo „o elipsă", adică... o lipsă, o gaură în scenariu.

La fel, „a vopsi" și „vopseaua" s-au format de la verbul βάφω (*váfo*: „eu colorez"), cu aoristul: (ε)βαψα, *évapsa*, de unde: a vopsi.

Tot așa, de la verbul παιδεύω (pronunțat [*pedévo*]: a preda unui copil cunoașterea – unui παιδί (de la v.gr. παῖς, copil, genitiv παιδός, rădăcină de la care mai avem ped-agogie, ped-iatrie sau pedo-filie)) am ajuns la aoristul παίδεψα (pronunțat: [*pédepsa*])... de aici „a pedepsi". Transmiterea învățăturii către copii = o pedeapsă.

„A pedepsi" este astfel singura urmă în limba română a aparatului pedagogic și a paideiei grecești...

A se chivernisi

„A (se) chivernisi“ este încă unul din acele cuvinte din limbajul comun care ni se par populare și neaoșe, dar care au de fapt o istorie nobilă și exotică și o vastă răspândire. „A chivernisi“ e în realitate, etimologic, același cuvânt cu „a guverna“ și cu „cibernetica“. Iată cum și de ce.

Este de fapt, la origine, verbul grecesc κυβερνώ, *kybernó* = a conduce. În greaca modernă, de la Bizanț încoace, însă, pronunția este: *kivernó*, iar acest *kivernó*, „a conduce, a îngriji“, are ca aorist (timpul trecut): *kivérnisa*, κυβέρνησα.

Kivérnisa, chivernisa, îngrijirea, a dat la noi „chiverniseala“ și verbul derivat „a chivernisi“ (*qiverìs* în albaneză, tot din greaca modernă, cu același sens).

Dar în Occident verbul a avut o extindere uriașă în alte domenii. De la Platon, care folosește verbul *kybernán*, a conduce, cu sens politic, dar și tehnic pentru navigația corăbiilor, s-a ajuns la *kybernetiké*, κυβερνητική, și termenul a intrat în latină, trecând în latina medievală: *guvernare*.

În latină, *gubernator* era cârmaciul, cel care ținea cârma, *guberna*, *kybérne* în greacă. În franceză și-a păstrat sensul naval, căci „cârma“ în franceza de azi e încă *gouvernail*, dar nimeni nu mai face vreo legătură cu *gouverner*, *gouverneur* și *gouvernement*.

Rusia țaristă a preluat termenul pentru a desemna o provincie: o gubernie.

Dar în timpuri moderne, când a trebuit dat un nume științei complexe a informaticii, s-a făcut recurs tot la rădăcina grecească a condusului/*kybérne* și dirijării și administrării, la *kybernetiké* a lui Platon, și s-a făcut *cybernetica*, tot un fel de guvernare.

Cibernetica și guvernarea sunt așadar același cuvânt, fiecare cu derivații lui secundari: „guvern“ pe de o parte, „cyborg“ (organism cibernetic) pe de alta etc. etc.

Nu bănuim așadar deloc, atunci când căutăm să ne chivernisim banii, că practicăm cibernetica și că navigăm fără hartă, încercând să ne guvernăm impulsurile prin mâlul guberniilor sufletului.

Ἐκεῖ ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν: *Acolo îl depuseră pe Isus*

Am scris mai înainte despre rădăcina **dhe-*, a pune, a depune, a crea, care intra și în termeni grecești antici, perpetuați până în limba de astăzi, și care ar putea oferi o explicație pentru termenul dacic *-deva* sau *-dava* pentru o așezare, un sat, o fortăreață.

Iată o explicație și o decriptare a rădăcinii: verbul folosit de evangheliști pentru depunerea trupului în mormânt este ἔθηκαν, *éthēkan*. Nimic deosebit acolo, doar rădăcina verbului în sine este interesantă, pentru că, în ciuda aparențelor, verbul este identic cu latinescul *facere* și cu englezescul *to do* (*tun* în germană). Tote astea sunt înrudite, deși nu par.

Rădăcina din ἔθηκαν, ἔ-θη-καν, deși nu pare evidentă pentru ne-lingvist, este **dhe-*/θη-: indo-europeanul pentru *a pune, a depune, a crea* etc. De aici avem în sanscrită: *dadhāmi*, eu creez. Prezentul se formează prin reduplicare: *dha-dhā-mi*, dar, cum două aspirate în silabe succesive sunt foarte greu de pronunțat, în reduplicare prima silabă pierde întotdeauna aspirația. Așa că forma uzuală e *da-dhā-mi*, eu creez.

În greacă, unde consoanelor dure din sanscrită le corespund surde, verbul se conjugă de asemenea la prezent prin reduplicare. De la rădăcina θη formăm prezentul: τίθημι = τι-θη-μι, *títhēmi*, care corespunde exact lui *da-dhā-mi* sanscrit.

Aoristul (forma de trecut, de acțiune împlinită) e, ca în Evanghelii: *éthēkan*/έθηκαν: au pus, au depus. La θη- se adaugă ε, particula care marchează trecutul, și terminația de persoana a III-a pentru trecut -καν.

De la această rădăcină **dhe-* sanscrita a format termeni precum *dharma* și *dhaman*, care reprezintă legea, ceva care a fost creat definitiv. Le corespunde exact, cu aceeași terminație, însă cu asurzirea consoanei, grecescul *théma*. Iarăși ceva pus jos definitiv, fie o temă, în sensul pe care îl înțelegem ca subiect ales, fie o provincie bizantină, o themă, o unitate teritorială din administrarea imperiului.

De la aceeași rădăcină care ne-a dat tema mai avem în greacă, am văzut, temelia și temeiul: θεμέλιος, de unde și θεμέλιο, plural θεμέλια: *temelia* sau *temeiul*, baza. Ceva pus jos solid și pe care te poți sprijini. Ca *dhaman* sau *dharma* la indieni. De aceea, sprijinit pe un *temei* sau o *temelie*, tu *în-temeiezi*. E fascinant să descoperi că a *întemeia* are aceeași rădăcină cu sanscritul *dharma* și cu englezescul *to do* și cu verbul punerii lui Isus în mormânt: έθηκαν (*éthēkan*), dar și cu latinescul *facere*.

În majoritatea celorlalte limbi indo-europene aspirația s-a pierdut încă din preistorie, așa încât, în limbile germanice, rădăcina **dhe-* a dat englezescul *do*, *to do* (în olandeză *doen*, în germană *tun*). *To do, dharma, temelia* și *a face, facere* au aceeași rădăcină.

Urmele de reduplicare rămân însă în formele de trecut. Acolo unde sanscrita avea *dadhāmi*, engleza are de la *do*

forma de trecut *did*, *I did* (sanscrită: *aham dadhāmi – I did* = am făcut, creat, depus, înfăptuit). Reduplicarea e vizibilă și în englezescul *deed*, olandezul *daad* și germanul *Tat*: fapt, lucru întâmplat sau făcut.

În limbile baltice și slave, de asemenea, aspirația s-a pierdut de la început, așa că lui **dhe-* din *to do* și *dadhāmi* și τίθημι îi corespunde verbul **dĕti*, în rusă: деть. Tot un fel de „a face, a depune, a aduce în existență". De unde și *dĕlo*, дело, „lucrul, chestia, obiectul", identic formal și istoric cu *did* și *deed* din engleză, dar și cu *dharma*, temelia etc.

În lituaniană, ca și în sanscrită și greacă, verbul și-a păstrat reduplicarea la prezent, precum în sanscrită (*dadhāmi*) sau în greaca veche (*títhēmi*): verbul lituanian *deti* are prezentul *dedu, dedi, deda*.

Am lăsat la urmă latina, pentru că e un caz aparte. În latină, toate aspiratele care corespund aspiratelor din sanscrită și greacă au fost tratate diferit, în funcție de poziția lor: dacă se aflau în interiorul cuvântului, rămâneau sonore simple. Lui **dhe-*, care a dat *to do* în engleză și *delo* în slavonă și *deti* în lituaniană, îi corespunde *-di-* sau *-do-* în latină în interiorul cuvântului. *Con-do* = a crea (*do*) împreună (*con*). De aici avem *conditio*, condiția, baza legală, *dharma*, *temelia*. De aceea expresia latină *ab Urbe condita* = de la în-*temeierea* Urbei, a orașului prin excelență, Roma. *Urbe con-di-ta*. Tot de aici avem verbul, la origine o expresie verbală: *credo* = *cre-do*. *Cre-* vine de la inimă, *cor*, iar *do* este același verb **dhe-*: a plasa solid, a pune. A crede este a-ți pune inima în ceva. *Cre-do* corespunde perfect sanscritului *śraddhāmi*: *śrad-dhā-mi* = *cre-do*. În irlandeza veche *cretim* (pronunțat *credim*): eu cred. Și desigur, din nou, aceeași rădăcină din englezescul *to do*.

Cred și *credința* au așadar aceeași rădăcină cu *temelia, tema, dharma, to do* și *delo*. Dar și cu a *face, facere, fapt*.

Iată: în latină, în poziție inițială, un sunet aspirat în sanscrită sau greacă dădea automat un *f*-. De aici abundența de *f*-uri inițiale în latină. Așa încât **dhe*-, care în interiorul cuvintelor latine rămâne *d* (*con-ditio, cre-do*), apare ca *f* în poziție inițială în verbul *facio, facere*.

Și așa ajungem la verbul latinesc *facio, facere*, care a dat în limbile romanice de azi *facere*, *faire*, *hacer și fazer* și care a prezentat întotdeauna o mare enigmă etimologico-structurală. Dacă rădăcina e limpede: **dhe*-, iar *f* era de așteptat, avem acolo un misterios -*c*-. De ce *fa-c-ere*?

Facere și *factum* au dat în română *facerea* și *faptul*, dar de unde vine acel -*c*-?

Ei bine, explic asta printr-un vechi imperativ latin și indo-european dispărut în epoca istorică. Avem un exemplu paralel în lituaniană. Relația dintre latină și limbile baltice este mult mai intimă decât s-a spus vreodată, mergând până la misterioase elemente lexicale, precum numele acelui pește din Tibru pe care romanii îl numeau fără să știe de ce *zeus* (*zivs* = „pește“ în limbile baltice). Dar, mai ales, lituaniana posedă o particulă de imperativ, -*k*. Astfel, de la verbul *eiti*, „a merge“, imperativul este *eik*. Acela e viu și astăzi în albaneză, sub forma verbului *iku* = eu merg, eu plec.

În mod previzibil, verbul lituanian *deti*, a pune, a crea (rezultatul lui **dhe*- și care are prezentul cu reduplicare *dedu*), are imperativul *dek, dekite*. Precum imperativul latinesc *fac, facite* (fă, faceți).

E limpede că latina a avut un asemenea element de formare a imperativului precum -*k*: *fac*, *facite*, de la rădăcina **dhe*-. Imperativul **dhek!* a rămas în lituaniană: *de-k, de-k-ite*: fă, faceți. În latină, acea particulă din imperativul inițial *fac*,

facite (fă, faceți) s-a extins la întreaga paradigmă, ba chiar și la infinitiv. De aici: *facere*, *factum*, de unde avem noi *a face* și *faptul* și *fapta*.

La fel, albaneza arhaică trebuie să fi avut un imperativ în *-k*, din moment ce verbul indo-european *eiti*, „a merge", e prezent în albaneză sub forma *iku*.

Am pornit așadar de la rădăcina verbului care a servit evangheliștilor pentru a desemna așezarea Domnului în mormânt: ἔθηκαν, *éthēkan*, ca să descoperim treptat că pleacă de la una din cele mai arhaice și mai productive rădăcini din limbile indo-europene, **dhe-*, cea de la care avem în același timp: *dharma*, temelia, tema și temeiul, *to do*, *credo* și credința, condiția, a face, facere și înfăptuire.

Acest **dhe-* indo-european, așadar, ar putea oferi o explicație pentru denumirile dacice pentru o așezare: *-deva* și *-dava*. Adevărul este însă că nu știm. Ce am spus aici este doar o ipoteză, chiar dacă una perfect plauzibilă.

De ce este Marea Neagră... „neagră" și oroarea de pește a grecilor antici

Eroii lui Homer nu mănâncă pește, iar limba greacă nu are un cuvânt propriu pentru a desemna *marea*, afară de termeni metaforici sau împrumutați: *póntos*, *hals* sau *thálassa*.

Lingvistica și antropologia culturală ne aduc confirmarea solidă a faptului că grecii preistorici au ajuns în Peninsula Balcanică dintr-o zonă continentală suficient de îndepărtată de mare ca ei să nu aibă un termen pentru această entitate geografică: întinderea de apă sărată. Limba greacă nu are un termen pentru „mare": *thálassa* e împrumutat de la o

populație non-indo-europeană (probabil nord-caucaziană, un termen similar se întâlnește in limbile din Daghestan); *hals*, un alt nume al mării în greacă, înseamnă pur și simplu *sare* sau *sărat* (de la rădăcina *sal-*; cf. *salila* = „mare" în sanscrită); iar *póntos* nu e altceva decât *drumul*, termen relevant pentru o populație migratoare; la fel: *pélagos* însemna *platul*, *întinsul*...

Dar, mai ales, grecii homerici NU mâncau pește... Eroii *Iliadei* și *Odiseei* nu mănâncă NICIODATĂ pește, nici măcar Ulise și camarazii săi descojiți de foame și sete!... Ceea ce mănâncă eroii homerici, chiar atunci când sunt în largul mării, este CARNE de vită sau oaie, hălci de carne de bou friptă în foc, sau frigărui de oaie. Când le e foame, eroii lui Homer taie o oaie și o fac la proțap... chiar și pe navă. Doar carnea de animal cu copite este o hrană demnă de acei războinici și tâlhari cu morală tribală. Un grec antic nu și l-ar fi putut închipui pe Ahile curățând solzi.

Oroarea de pește a acelor marinari și pirați este totală și nu își are echivalentul decât în oroarea de pește și de tot ce iese din apă pe care o au și astăzi populațiile din Afganistan, de pildă, îndepărtate de orice mare și pentru care peștele nu e decât o scârboșenie pe care o consumă persoanele de condiție inferioară, sau, în ultimă instanță, cineva care altfel ar risca moartea prin inaniție.

Grecii veneau inițial dintr-o regiune continentală care trebuie să se fi aflat departe de orice mare.

Cromatisme euxiniene

Faptul că grecii nu au un termen pentru „mare", ci doar cuvinte împrumutate mai e dovedit și de etimologia cea mai plauzibilă a denumirii Mării Negre, *Póntos Éuxeinos*.

Etimologia populară greacă, acceptată cvasi-universal încă din Antichitate, a lui *Pontos Euxeinos* ca fiind „Marea Ospitalieră" [de la εὖ (*eu*, bun, bine) și ξεῖνος (*xeinos/xénos*, străin)] este în mod evident falsă, fiind de tipul popularului „calorifer" care s-ar explica prin „calul-de-fier".

Póntos, se știe și am zis, e un termen arhaic ce desemnează drumul sau un pasaj, înrudit cu latinescul *pons, pontis* și cu indo-iranianul *panthă*. În greacă el a ajuns să desemneze marea ca loc de trecere, pasaj. *Euxeinos* în schimb a fost întotdeauna explicat ca însemnând „ospitalier", prin antifrază, pentru că pe malurile mării, de jur împrejur, chipurile trăiau numai barbari ostili.

Această etimologie populară și neconvingătoare, inventată chiar de greci, a fost acceptată încă din Antichitate. În realitate este mult mai plauzibil ca numele mării să fi fost de pe atunci „*Neagră*", lucru reflectat fidel până astăzi în toate limbile dimprejur, în afară de greacă.

Pe tot litoralul de nord al Mării Negre locuiau atunci nomazii războinici sciți și sarmați, în a căror limbă de tip iranian oriental *ena* (pronunțat [*ahșaina*]) desemna o culoare închisă, sumbră. Derivatul în linie dreaptă al lui *akhshaena* este și astăzi: *șin* în paștună, limba din Afganistan (cu *i* lung, *șiin* – سین), care înseamnă fie albastru-închis, fie verde-închis. (Paștunii desemnează atât culoarea mării, cât și pe cea a cerului sau a ierbii cu același termen: *șin*.)

Akhshaena s-a păstrat de altfel și mai fidel în *yidgah*, limba vorbită de o populație restrânsă de limbă iraniană din munții Pamir: *ākshin*, pe când în paștună grupul, dificil de pronunțat, *akhsh-* s-a redus la *sh-* (la fel precum *khshapa*, „noapte", a devenit în persana modernă *shab*, iar *khshayatiya*, „împărat", a devenit *shah*, numele prin excelență al suveranului iranian).

Tot dificultatea pronunției trebuie să fi dus de la *akhshaena* la grecescul *éuxeinos*, interpretat drept cuvânt elen, la fel cum limbile germanice au interpretat popular italianul împrumutat *avventura* într-o „scumpete vesperală“: germ. *Abenteuer*, oland. *avontuur*...

Un exemplu paralel de evoluție identică a unui termen iranian preluat în greacă: *khshathra* – termenul ce însemna puterea regală iraniană (echivalent cu sanscritul *ksatriya*) – mai desemna, printr-o derivare de agent, guvernatorii regali: *khshathrapavan*... De aici grecii au făcut verbul *exaithrapéein* – din care a derivat *satrap*... guvernatorul iranian prin excelență. Același tratament al lui *khsh-* redat prin grecescul *ex-* la inițială ca în *akhshaena* > *euxein*.

A merge – mërgoj

Și, în sfârșit, pentru a încheia anexa lingvistică, să mai spunem că albaneza are până și verbul *mërgoj*, a merge, a pleca, rămas etern misterios în română, despre care am scris și în *Dacopatia* (pp. 245–246, ed. 2021) – propunând ca etimologie latinescul *mergo*, *mergere* – și care arată o evoluție la fel de stranie și o alunecare semantică la fel de neașteptată precum cea a latinescului târziu *palude(m)*, din *palus*, mlaștină, care a dat în română și în albaneză *pădure/pyll* (trecând prin **pëdyll* înainte de a se reduce, așa cum s-a întâmplat și cu **liber* > *lirë* etc.).

ANEXA II: ISTORIA FĂRĂ PERDEA
„Căci Moldova n-a fost a mea“: tentativă de dezintoxicare colectivă

Am tot spus-o aici: principala ficțiune care traversează istoriografia noastră oficială, în special așa cum este predată în școli, e cea a unui soi de fluid mistic care ar fi impregnat istoria neamului, o inventată conștiință permanentă a unicității românilor, o dorință a oamenilor mari ai neamului, de-a lungul veacurilor, de a restaura unitatea, de a reda măreția trecută Daciei devenite România. Ca și cum Mihai Viteazul, în efemera sa ocupare a Moldovei și Ardealului, ar fi urmărit să reconstituie o mitologică Dacie (de care el oricum nu avea habar).

Dincolo de vorbele exaltate ale unui naționalist romantic precum Bălcescu, în *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* (vezi mai jos grotescul episod al masacrării creditorilor), personalități importante precum Mircea Eliade s-au aflat printre principalii vinovați moderni și contemporani ai acestei intoxicări colective. Eliade, cel care, așa cum am arătat-o în *Dacopatia* (pp. 118–123, ed. 2021), a inventat, în rău croita sa culegere de eseuri *De la Zalmoxis la Genghis Han*, o inexistentă *mitologie a lupului* care ar fi traversat istoria neamului.

Cu toate astea, știm cu toții că la Bran nu se află castelul lui Vlad Țepeș și nici decorul romanului *Dracula* al lui Bram Stoker, dar totuși ne place să mergem acolo, ba chiar îi lăsăm pe prietenii străini să creadă că ar exista vreun filon vampiric în locul acela, crezând că facem astfel un soi de glumă pe care ne place s-o zicem inocentă.

Cam aceeași este și relația pe care o întreținem cu adevărul istoric. Sau felul în care împletim scene din literatură cu seaca istoriografie a documentelor.

Să luăm romanele istorice, care la noi au ajuns până și în manualele școlare. Când scoțianul Walter Scott a lansat în secolul al XIX-lea *celticismul* și romanele istorice (*Ivanhoe*, *Rob Roy* etc.), șocul în lumea literară europeană a fost uriaș, iar francezul Alexandre Dumas a urmat imediat, imitându-l pe Walter Scott cu valul de ficțiuni cu mușchetari francezi, regi ghilotinați, ducese palpitânde și dueluri fără cangrenă. A urmat Victor Hugo, împingându-i prin ricoșeu, și în România, pe toți romanticii să ticluiască romane istorice, iar pe Delavrancea să scrie febril *Apus de soare.*

Un secol și jumătate mai târziu, astăzi, rezultatul este că englezii și francezii știu că textele acelea ale lui Dumas și Hugo sunt doar invenții literare și că realitatea nu a fost așa, că regii nu vorbeau în felul acela, în fraze memorabile, iar mușchetarii sunt ceea ce am numi azi personaje din franciza Marvel, însă în România s-a mers în direcția opusă: ficțiunile lui Delavrancea (un Alexandre Dumas cu mai puțină vlagă) sunt încă luate și acum de mulți drept adevăr istoric.

Altfel zis, mulți oameni chiar cred (și sunt indignați când li se spune că nu este așa) că Ștefan cel Mare ar fi zis: „Căci Moldova nu e a mea, nu este a voastră, ci e a urmașilor urmașilor voștri șa-ba-da-ba-da...". Mulți chiar cred că atunci când l-au operat felcerii străini, ca în piesa de teatru a lui Delavrancea, Ștefan a povestit cum a răcnit tătânele său asasinat, ca el să poată prin acest șiretlic să scoată un muget de durere extradiegetică...

Oamenii chiar mai cred că Bălcescu era un istoric, iar Hasdeu, un lingvist autentic. Ne rămâne foarte mult balast de curățat. Urăm curaj istoricilor onești și neutri și doritori

să reconstituie un minimum de istorie reală acceptabilă, deși e adevărat că primii pași serioși și fără concesii în direcția demistificării au fost deja făcuți de Lucian Boia, Neagu Djuvara, sau de o carte precum *Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare*, a istoricului Liviu Cîmpeanu, din care aflăm cum „sfântul" domnitor Ștefan era perceput de poloni ca un stăpânitor turc, de unde și titlul cărții (vom vedea apoi mai departe în această anexă cât de ambigue și complexe au fost relațiile domnilor moldoveni cu protectorii lor direcți care erau hanii tătari ai Crimeii).

Marea minciună a ADN-ului identitar în istorie

Trebuie apoi să ne dezbărăm și de obsesia cu genetica și de felul în care se presupune că ea ar putea sprijini lingvistica și istoria. S-a răspândit pe întreaga planetă o adevărată industrie a „testelor ADN". Industrie care generează miliarde pentru inventatorii săi, de altfel. Pe baza unui test de salivă, să spunem, celor doritori să plătească și care caută febril să-și afle „originea" dincolo de ce spun actele oficiale sau de ce le-au transmis părinții li se promite că-și vor afla originile reale, deseori presupus tenebroase sau exotice, sunt ademeniți cu perspectiva mincinoasă că în sfârșit vor ști cine sunt.

Te supui testului (contra cost) și găsești: 15% (aruncăm procente la întâmplare) – irlandez; x% – balcanic; y% – scandinav (sau egiptean, sau etiopian, nu contează). Deseori, asta duce la perplexitate, repunere în cauză inutilă a identității personale sau bănuieli de infidelitate în direcția defuncților părinți sau bunici. Rețelele sociale sunt pline de asemenea

postări, cel mai adesea entuziasmate sau pline de amărăciune, însă rareori neutre sau scrise în glumă: „Tocmai am aflat că sunt pe jumătate levantină"; sau: „Am avut strămoși tibetani".

Credința irațională în fiabilitatea acestor „teste ADN" i-a făcut pe unii să imagineze că ele pot contribui la rescrierea sau consolidarea miturilor istorice. S-au făcut astfel teste ADN asupra resturilor unui „prinț" îngropat la Curtea de Argeș (zis „Prințul Negru"), mai ales în urma teoriei lansate de Neagu Djuvara, care a încercat să demonstreze, cum am văzut, că Basarabii, întemeietorii Țării Românești, ar fi fost o familie nobilă cumană.

Concluzia testelor, luată foarte în serios, a fost că „bărbatul îngropat acolo ar fi avut dinspre mamă origini germanice sau nord-indiene, iar nu cumane, cum susțin unii istorici români" („Prințul Negru al Țării Românești. Cercetătorii din Cluj, Iași și București dezleagă misterul unui voievod îngropat la Curtea de Argeș", *Adevărul*, 04.11.2014).

Unii ar dori să se facă același lucru cu rămășițele lui Ștefan cel Mare, deși nu există nici o certitudine că ele ar fi autentice.

Nu există gene lingvistice sau naționale

De la începutul acestei cărți am insistat că trebuie făcută o distincție netă, riguroasă și definitivă între limbă și etnie. Românii sunt acei oameni care vorbesc limba română. Identitatea lor biologică ar trebui să ne fie indiferentă, căci mulți dintre ei (în mod cert majoritatea), cum o arată multe nume de familie: Gherman, Neamțu, Ceaușu, Russu etc. au și au avut origini etnice extrem de diverse.

Româna – cum am tot arătat – este o limbă indo-europeană, din subfamilia romanică (altfel zis cea care cuprinde limbile derivate din latină, precum franceza, catalana, sarda etc.), dar care a trecut printr-o profundă metamorfoză structurală și tipologică în cadrul comunității de limbi balcanice (un *Sprachbund*), care s-au influențat reciproc (în primul rând albaneza și greaca, dar și bulgaro-macedoneana și sârba).

Mitul național, cum am tot amintit aici, a căutat să impună o simbioză între romani și „daci". Dar nu genetica va putea arăta vreodată acest lucru, pentru că nu există genă „dacică", așa cum nu există ADN latin, romanii înșiși fiind încă de la origini un popor extrem de amestecat etnic, genetic, ca mai toate popoarele. Nu există ADN românesc, așadar, așa cum nu există ADN maghiar sau turc. Între biologie și limbă, prăpastia este de netrecut. Limbile nu se transmit biologic. Poveștile cu ADN-ul care ar arăta adevărul evoluțiilor lingvistice și istorice sunt o derivă ocultistă și nu aduc nici un folos în lingvistică și nici chiar în istorie. Populații cu ADN identic pot vorbi limbi diferite și pot fi dușmani de moarte vreme de secole (armenii și azerii, chinezii și vietnamezii etc.).

În concluzie, așadar, tot ce vedem postat pe rețelele sociale, împărțit pe procente, 60% român, 15% grec, 3% berber etc., ca într-o autentică necromanție ce caută să identifice structura morților, sunt simple aiureli comerciale care nu ne spun nimic despre identitatea strămoșilor noștri. Să reținem definitiv că nu există nici o legătură între genetică și apartenența unei persoane din trecut la un anume grup lingvistic sau cultural.

Desigur, se pot urmări, cu aproximație neștiințifică, anumite concentrări de indicii care ar putea permite (totul la condițional, cu prudență infinită) reconstituirea vagă a unor

presupuse deplasări de populații, dar niciodată nu va exista nici cel mai mic indiciu care să ne îndrepte spre cultura din care aceștia făceau parte sau limba pe care o vorbeau.

Limba este cea mai importantă, căci ea formează baza identității colective, însă ADN-ul nu ne este de nici un sprijin când e vorba de a ști ce limbă vorbeau cei îngropați în anumite morminte, tumuli sau gorgane (kurgane). Între limbă și ADN nu există nici un soi de legătură cauzală, căci limba se transmite social și cultural, iar nu prin sânge.

Pentru lingvist, pentru istoricul culturii, genetica este așadar doar știința datării vagi a unor oase mute. ADN-ul nu spune nimic despre populațiile respective, care în decursul a trei generații databile cu aproximație putuseră să-și schimbe de trei ori limba, cutumele și religia tribală.

Oasele din Africa nu ne vor spune niciodată dacă cutare populație vorbea o limbă bantu sau una niger-congo. Identitatea e dată de limbă și cultură, nu de ADN. Printre cei mai fanatici musulmani se numără paștunii, care sunt o populație indo-europeană a căror limbă e apropiată de cele slave și germanice. Dar ei cred că descind din Mahomed și că au fost întotdeauna musulmani. Atât contează.

În loc să ne căutăm ADN-ul, mai bine am învăța cum se studiază documentele vechi sau ce este aceea *epigrafia*. În trecut, tot ce rămânea după oameni era doar ceva scrijelit individual cu numele lor și porecla fratriei, sau vreo două vorbe în limba de atunci. Restul este doar praf de oase și cioburi de lighean, poate și acelea prădate de la greci. Dar, cum am tot spus, oasele nu vorbesc.

Din nou despre cum ne păcălește arheologia

Într-un articol de un uriaș umor involuntar, scris cu ocazia inaugurării Muzeului Satului Românesc din București și publicat în *Revista Fundațiilor Regale* (anul III, nr. 7, 1 iulie 1936), tânărul pe atunci Mircea Eliade rezuma ce se întâmplase în lunile în care fuseseră construite casele „autentice" ce formează și azi acel muzeu în aer liber: Muzeul Satului.

Lăsați singuri, cu unelte și materiale de construcție, meșterii aduși din toată România Mare pentru a ridica locuințe „specifice" regiunii lor s-au apucat – cel puțin unii dintre ei – să imite elemente decorative din ceea ce făceau vecinii. Putem să ne imaginăm cum domnii experți și folcloriști orășeni și-au smuls părul venind să descopere rezultatul, pe alocuri deranjant de hibrid.

Scria astfel etnograful Henri H. Stahl:

> Lucrul era cu primejdie pentru ce vroiam noi să facem, pentru că regula noastră era *autenticitatea*, păstrarea stilului local. Or ei [țăranii], când li se părea că e ceva frumos la vecini, se apucau de stricau ce făcuseră și trânteau niște perechi de stâlpi ca la Gorj în plină casă tulceană. Mai ales că material lemnos li se da de nevoie și cărămidă aveau la îndemână. Cu tare multă jale se îndurau ei să nu folosească acest material bun și nou [cărămida], de dragul autenticității. După a lor socoteală, ori făceai casă bună, adică nouă, ori o lăsai încurcată...

Mircea Eliade comentează însă asta pe dos și scrie duios, în articolul citat:

> Toată frăgezimea și spontaneitatea intuiției țărănești este rezemată în câteva cuvinte: „când li se părea ceva frumos la vecini..." Cei care vorbesc de „viață statică", de „întuneric" și de „mentalitate reacționară" nu sunt întotdeauna bine informați. Muzeul

> Satului ne dovedește un lucru: rezervele de creație și dorul de reînnoire ale maselor țărănești. [...] Sub aspectul static al civilizației țărănești se ascunde, de fapt, o continuă împrospătare, o neistovită creație (lucrul se verifică, de altfel, și în folklor).

Situația era în realitate ilară, deși plină de învățăminte: experții și folcloriștii orășeni căutau să păstreze în mod forțat tradiții estetice și o „autenticitate" populară de care meșterilor țărani nu părea să le pese, ocupați cum erau să preia elemente decorative de la vecini, sau să ridice pereți de cărămidă, mai solizi decât cei de lemn.

Dar așa a fost dintotdeauna. Astfel, în Italia antică decorațiunile, culorile, modelele și vasele grecești erau atât de îndrăgite și imitate de etruscii din Toscana de azi (pe lângă importurile masive, atelierele locale fabricau și pictau vase „grecești"), încât, dacă etruscii n-ar fi scris intens (în limba lor rămasă până astăzi doar parțial descifrată), arheologii de azi le-ar fi luat orașele drept colonii grecești.

Istoriografie: un cățel bibelou de porțelan

Am tot repetat-o aici: o mare eroare a arheologilor, perpetuată până azi, este aceea de a atribui un caracter etnolingvistic unitar unei aparente continuități culturale. Iată o exemplificare culturală.

În romanul *Trei într-o barcă*, umoristul britanic Jerome K. Jerome îl face pe narator să reflecteze că pasiunea erei victoriene pentru porțelanuri chinezești, importate sau imitate, care umpleau casele de prin Sheffield sau Worcestershire, i-ar putea face pe arheologii viitorului să creadă că Anglia secolului al XIX-lea a fost o colonie chineză (la care

se adaugă ritualul ceaiului, desigur, dar și faptul că până și numele cel mai comun al *porțelanului* sau al obiectelor de porțelan este în engleză, pur și simplu... *china*).

(Iar în româna veche *porțelan* se spunea „farfurie", cum știm din *Dacopatie*, pp. 297–298, ed. 2021.)

Și iată cum, privind melancolic la un foarte kitsch cățel de porțelan ieftin care împodobea un raft în casa cuiva, naratorul din *Trei într-o barcă* își spune:

> Peste 200 de ani este mai mult ca probabil ca acest câine să fie dezgropat de cineva, găsit spart, fără un picior și cu coada ruptă, și să fie vândut ca antichitate de expus într-un dulap de sticlă. Iar oamenii vor trece și îl vor admira. Vor fi surprinși de profunzimea măiastră a culorii nasului și vor specula cât de frumos va fi fost fragmentul de coadă care s-a pierdut. [...] În 2288, oamenii se vor îngrămădi să-l admire. Fabricarea unor astfel de câini va fi devenit o artă pierdută. Descendenții noștri se vor întreba cum am realizat asta și vor spune cât de deștepți am fost. Vom fi numiți afectuos: „acei mari artiști din vechime care au înflorit în secolul al XIX-lea și au produs câinii din porțelan".

Inventând eventual un cult al câinelui în vremile noastre, ceea ce nici n-ar fi atât de departe de adevăr, dacă facem o statistică a pozelor cu câini și pisici de pe rețelele sociale.

Cam la fel fac și istoricii români când prezintă ca dovadă a continuității la nord de Dunăre „donariul de la Biertan", un obiect votiv, de donație, din metal și mare cât o foaie A4, așadar extrem de ușor de transportat, și care poartă o inscripție din patru cuvinte: *„Ego Zenovius votum posui"*.

Concluziile trase din existența acelui unic și bicisnic obiect votiv sunt grotești. Este ca și cum s-ar decide că a existat o prezență britanică permanentă în Afganistan deoarece într-un cimitir s-ar fi găsit un ceas și un monoclu, uitându-se că în bătălia de la Gandamak afganii au distrus și măcelărit cu totul

armata engleză, lăsând un singur supraviețuitor, ca vestitor al dezastrului, și ducând acasă o pradă uriașă. În realitate, „donariul de la Biertan“ nu este decât încă un exemplu al derivelor ideologice la care poate duce arheologia când este lăsată să galopeze singură, nesupravegheată de lingvistică și de istoriografia responsabilă.

Scrisoarea lui Vlad Țepeș către sultan – mărturia contemporanilor

După această introducere a anexei istorice fără perdea, să începem exercițiile de demistificare cu Vlad Țepeș, figură centrală în mitologia naționalistă: prezentându-l ca pe un apărător al creștinătății, cum suntem îndemnați a crede că ar fi fost toți domnitorii români, istoriografia națională a trecut întotdeauna foarte rapid și cu jenă peste episodul puțin glorios al „presupusei“ scrisori către sultan a lui Vlad Țepeș, scrisoare care i-a servit drept pretext lui Matei Corvin al Ungariei pentru a-l întemnița vreme de 12 ani pe dizgrațiatul fost domn al Valahiei.

Ni se spune că scrisoarea a fost „ticluită“, „plănuită“, „falsificată“ pentru a-l compromite pe Țepeș. Textul scrisorii există însă, complet, reprodus exact (mai precis tradus din slavonă în latină prin grija cancelariei papale a epocii) și era considerat cât se poate de autentic de către contemporani. Scrisoarea este reprodusă de Enea Silvio Piccolomini în ale sale *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*.

Acolo, la paginile 296–297 ale ediției de la Frankfurt din 1614, găsim întreaga istorie a lui Vlad Țepeș, așa cum era

știută și relatată de contemporani. Este vorba de autentici contemporani, căci autorul, Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), devenise papa numit Pius II în timpul domniei lui Țepeș și a lui Matei Corvin. Mai precis, a fost papă între 1458 și 1464.

Mărturia lui Piccolomini (papa Pius) din ale sale *Commentarii rerum memorabilium* este deosebit de importantă, deoarece Piccolomini e probabil primul „jurnalist" autentic din istorie. Erudit practic nepăsător într-ale religiei, autor printre altele de literatură erotică, acel papă a călătorit enorm și știa să deosebească adevărul de minciună și o scrisoare falsă de una autentică. Rămâne fascinant „reportajul" lui de la Muntele Tabor, relatarea misiunii sale de nunțiu papal pe lângă ereticii husiți din Boemia, unde el descrie foarte viu cotidianul „adamiților", acei pre-protestanți cvasi-comuniști care trăiau goi și fără nici un bun personal, precum Adam și Eva.

Cuvântul onestului Piccolomini, care nu condamnă niciodată pe nimeni în scrierile sale și nu emite judecăți morale, adaugă greutate tuturor celor pe care el le spune despre Țepeș și despre „dubioasa" scrisoare a acestuia către sultan. Iată textul, din originalul latinesc. Am sărit doar în final câteva din ororile repetitive comise de Țepeș, care în textul nostru e numit „Ioan fiul lui Dragula" („Ioan" fiind un soi de nume generic):

> Vom purcede acum la descrierea cumplitei infamii și a naturii monstruoase a lui Ioan Dragula, ale cărui crime sunt atât de bine știute printre valahii pe care i-a guvernat, încât nici o tragedie nu le poate depăși. Valahii sunt un neam ce locuiește dincolo de Dunăre, între Marea Euxină și regiunea numită astăzi Transilvania, unde se află șapte orașe de limbă teutonică. Valahii vorbesc o limbă italică, însă o italică imperfectă și oarecum stricată (*corrupta*). Unii cred că acolo au fost trimise odinioară legiuni romane împotriva

dacilor, care locuiau pe acele meleaguri, și că legiunile erau comandate de un anume Flaccus, de la numele căruia ei s-au numit mai întâi Flacci și apoi, cu schimbarea literelor, Valachi. Dar descendenții lor au devenit mai barbari decât barbarii.

Aproape de vremea noastră, au fost guvernați de un anume Dragula, om cu caracter schimbător și inconstant. În anul Domnului 1456, ca pedeapsă pentru că dezertase la turci, Dragula a fost bătut în război de către Ioan Huniatul, regent al regatului Ungariei, care l-a luat prizonier și l-a omorât împreună cu al doilea fiu al său. Un anume Ladislas a fost pus în locul lui pentru a stăpâni asupra valahilor.

Celălalt fiu al lui Dragula, numitul Ioan, a scăpat din mâna regentului și, la scurt timp, după ce a adunat o armată, l-a ucis pe Ladislas, a recâștigat mare parte din moștenirea tătânelui și i-a omorât cu cruzime pe toți cei care se împotriviseră lui și tatălui său.

A invadat apoi provincia Sibiului și a ars multe sate cu toți locuitorii lor. Un mare număr de oameni au fost duși în lanțuri în Valahia și acolo trași în țeapă pe țăruși (*tractos palis affixit*).

Neguțătorilor care treceau prin Valahia cu mărfuri prețioase, convinși să o facă prin promisiunile de protecție ale domniei, el le-a prădat toate bunurile. A adus patru sute de copii din Vurcia [Bîrsa] sub pretextul că i-ar învăța limba valahă, dar i-a închis într-un cuptor unde i-a ars de vii. I-a ucis pe bărbații mai nobili din neamul lui și pe cei apropiați lui, împreună cu copiii și soțiile lor. Pe unii din gospodăria lui îi îngropa goi până la buric și apoi îi ciuruia cu săgeți; dar pe alții a pus să fie jupuiți de vii. Pentru un anume Daym (Dan), fiul altui Daym (Dan) Voievodul, pe care l-a prins în război, a zidit un mormânt pe când acela era încă în viață și a poruncit preoților să-i cânte slujba de înmormântare; când au isprăvit, l-a decapitat pe prizonier.

A pus în lanțuri cincizeci și trei de soli care îi fuseseră trimiși de secui (*siculi*) și ardeleni și, invadând ținuturile acestora, care nu se temeau de vreo manevră dușmănoasă, le-a devastat prin foc și sabie. Pe un anume Caelinus, căpitanul propriilor lui oști, l-a tras în țeapă pentru că acela refuzase să-i satisfacă cruzimea monstruoasă. A tras în țeapă șase sute de oameni din Bîrsa care

i-au căzut în mâini în vreme ce treceau către un ținut învecinat. Pe un țigan (*Zeganum quendam*), care refuzase să spânzure cu mâinile lui un hoț ce fusese prins, l-a fiert într-un cazan mare și l-a servit drept banchet neamului acestuia. Smulgea bebeluși de la sânul mamelor lor și, sub ochii acelora, îi strivea de stânci. Intrând în ținutul Transilvaniei, a chemat cu vorbă de prietenie pe toți valahii ce locuiau acolo și, când s-au adunat cu toții, și-a slobozit oștenii peste ei și i-a ucis și le-a ars toate gospodăriile. Prin aceste metode se spune că el a ucis peste 30.000 de oameni.

În anul 1462, Împăratul Turcilor, căruia el îi era supus, i-a cerut tributul (*censum petiit*). El a răspuns că va merge personal la Adrianopole și va aduce cu sine tributul; pentru aceasta, a cerut scrisori către guvernatorii raialelor, ca să poată călători în siguranță.

Scrisorile i-au fost acordate.

Trecând cu oastea peste Dunărea înghețată, a masacrat guvernatorii turci care veneau în întâmpinarea lui și, făcând mari raiduri în rândurile populației, a măcelărit peste douăzeci și cinci de mii de oameni de ambele sexe, printre care au pierit și multe fecioare frumoase, cu toate că fuseseră cerute ca soții și roabe de către valahi. A dus în Valahia un mare număr de prizonieri, dintre care pe unii i-a jupuit, alții au fost arși pe foc sau trași în țeapă, pe când alții au fost fierți în ulei clocotit. Cei rămași au fost ridicați în țepi, astfel încât câmpul pe care s-au săvârșit aceste fapte arăta ca o pădure de stâlpi. [...]

După ce a săvârșit atâtea atrocități, a fost capturat în cele din urmă de Matthias, regele Ungariei, în aceeași iarnă în care papa Pius s-a întors la Roma de la Todi. Motivul capturării a fost interceptarea unei scrisori trimise împăratului turcilor. Iat-o:

„Împăratului Împăraților și Stăpânului stăpânitorilor care sunt sub soare, Marelui Sultan Mahomed, fericit în toate,

Eu Ioan Voevod, domn al Valahiei și umil supus, sclavul mărinimiei tale, rog să mă ajuți să mă întorc pe pământul meu, la oastea mea, și jur pe Dumnezeu că nu-ți voi cauza supărare.

Tot așa, implor mărinimia Ta, rugându-te să-mi ierți greșelile și păcatele mele cele mari, pe care cu nepăsare (*imprudenter*) le-am înfăptuit și tot răul pe care l-am făcut pe pământul Tău. Ci aibi milă și iartă-mă, ca să-ți pot trimite niște soli. Căci eu

cunosc (*mihi nota est*) toată Transilvania și toată Ungaria și locurile și treburile de acolo le știu. Iar dacă va pofti Măria Ta, pot ca răscumpărare a fărădelegilor mele (*pro redemptione delicti mei*) să pun întreaga Transilvanie în mâinile Tale, iar odată luată, vei putea supune de acolo Ungaria toată. Trimișii mei îți vor spune mai multe, iar eu voi fi servitorul Tău cât voi trăi.

Dumnezeu să îți dea viață lungă.

7 noiembrie 1462."

Au mai fost și alte scrisori, care, traduse din slavonă în latină (*de lingua Bulgarica in latinum*), au fost transmise suveranului pontif. Valahul lâncezește și astăzi în închisoare, un bărbat mare de statură și frumos și al cărui aspect pare făcut pentru a comanda; într-atât la oameni sufletul se deosebește adesea cu totul de aspectul fizic (Enea Silvio Piccolomini (Papa Pius II), *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*).

Originalul scrisorii nu mai există, însă putem doar să ne întrebăm dacă rafinatul și eruditul papă și cancelaria sa ar fi putut fi păcăliți de un fals. În orice caz, episodul și multe altele din cele povestite acolo ar merita să nu mai fie trecute sub tăcere pudică de istorici. Să nu uităm că primul text atestat în limba română, câteva decenii mai târziu, *Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung* (1521), conține tot o delațiune și o propunere de colaborare trimisă unor străini.

Primul gest glorios al Valahiei – neplata datoriilor (Mihai Viteazul, Baba Novak și mafia sârbă)

Un altul din episoadele întemeietoare ale mândriei naționale este neplata datoriilor și masacrarea creditorilor de către Mihai Viteazul.

În exaltata sa *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, Bălcescu subliniază cum primul act de atitudine politică independentă al lui Mihai Viteazul a fost masacrarea creditorilor. Ce e mai simplu, în loc să dai banii înapoi cu dobânda convenită, decât să-i măcelărești pe cei care te-au ajutat?

Ce ne spune așadar Bălcescu? Ajuns pe tron, Mihai (ulterior Bravul, sau Viteazul) nu-și putea plăti datoriile. Cum și eu m-am pitit de atâtea ori de portărei și recuperatori de datorii, cunosc exasperarea acestora așa cum e descrisă cu indignare de Bălcescu:

> Mihai nu putea a se înțelege cu creditorii, lipsindu-i mijloace de a-i plăti. Fu silit a se închide în palatul său și a sta mereu în stare de apărare, unde însă de mai multe ori creditorii turci, năvălind, îl ocăra, arunca cu pietre în ferestrele palatului, răpea tot ce putea din mobilele sale, bătea și rănea pe toți boierii săi ce le pica în mână.

Dar așa au făcut dintotdeauna portăreii și creditorii, vin și îți iau mobilele când nu le înapoiezi ce este al lor prin semnătură. Unii mai vicleni, ca mine sau Joyce, nu avem nimic prin casă de luat. Portăreii care au intrat pe la mine au ieșit deprimați, căci nu au voie să-ți ia uneltele de lucru, respectiv cărțile și computerele.

Când James Joyce trăia la Zürich, povestește biograful său Richard Ellman, i-a venit odată un portărel pentru impozite și chirii neplătite și acela a rămas tulburat să găsească un apartament gol decorat cu cărți...

— *Herr Doktor*, l-a întrebat pe Joyce, căci așa e politețea față de de datornicii cu ochelari, *pot să vă întreb câți bani aveți la dumneavoastră?*

A plecat definitiv cu cei zece franci pe care Joyce i-a pescuit triumfător dintr-un buzunar găurit... De la palatul lui Mihai însă, creditorii mai plecau cu mobile, iar Bălcescu se

indignează de atâta mișelie de vipere și lipitori... Ce face atunci Mihai? Se hotărăște să-i omoare pe toți. Îi cheamă și, „*vorbindu-le cu multă dulceață și blândețe*", îi ademenește pe toți într-un loc și o zi anume, promițând că va plăti integral.

Aici vine scena cu bietul intermediar între creditori și datornicul domnitor, un anume Ali-Gian, care:

> ...fu oprit în cale de un român, prieten al său, care îi zise:
>
> — Ali-Gian-Hogea, câți ani sunt de când mănânc sarea și pâinea ta?
>
> — Sunt douăzeci de ani, răspunse turcul.
>
> — Dacă e așa, zise românul, spre recunoștință de pâinea și sarea ta ce am mâncat, voi să-ți spui un cuvânt, de-i voi să mă asculți.
>
> — Spune, îi zise Ali.
>
> — Nu sta aci, adaogă el, până la 3 sau 4 ceasuri după-amiază; nu te opri nici la Giurgiu; silește-te să treci la Rusciuc cât vei putea mai curând.
>
> — Dar pentru ce? îi răspunse turcul.
>
> El însă, fără a-i spune mai mult, se depărtă. Întorcându-și însă capul și văzând pe Ali stând în cumpănă de ce trebuia să facă, îi zise:
>
> — Ia seama la ce-am zis!
>
> Turcul, preumblându-se prin oraș, băgă de seamă că e mai multă lume decât altă dată și, îndoindu-se de ceva rău, fără a spune la nimeni nimic, se urcă în căruța sa și luă în grabă calea Giurgiului.

Mă rog, un român cu scrupule, care nu aproba decât pe jumătate oroarea ce avea să vină:

> Porunca domnească ieșise ca toți turcii ce se aflau în București să se adune la casa vistierului Dan, spre a li se căuta și răfui datoriile.
>
> Îndată ce turcii se grămădiră în acea curte, Mihai și boierii, cu ostașii și cu tot poporul setos de răzbunare ridicară steagul libertății și, încunjurând curtea, puse de patru părți de dete foc casei unde era turcii adunați și îi pușcară cu tunurile cu care îngrijise mai dinainte a împresura curtea și casa.

> Izbirea aceasta neaşteptată, vâlvoarea focului ce îi încingea, bubuitul și pustiirele tunurilor și strigătele de răzbunare ale poporului ameţiră și înspăimântară pe turci, care, deși armaţi, pre obiceiul lor, neputând a-și face cale de ieșire, fură siliţi a primi moartea fără a o putea da.
> La două mii turci se omorâră; din români puţini căzură.
> Stolnicul Stroe Buzescu se răni la mâna stângă. Pe lângă turci, vreo câţiva ovrei fură măcelăriţi.

Să adorăm stilul succint: 2.000 de oameni măcelăriţi cu tunul. „Stolnicul Stroe Buzescu se răni la mâna stângă. Pe lângă turci, vreo câţiva ovrei fură măcelăriţi."

Acum, dacă nimeni nu vrea să-și plătească datoriile către stat, vecini, bănci sau prieteni, știţi de unde vine atitudinea: așa s-a întemeiat statul român modern.

P.S. Ulterior, Mihai avea să se alieze cu haiducul sârb Baba Novac... În limbaj contemporan: cu mafia sârbă.

Bătălia de la Podul Înalt

Pentru a scrie o istorie autentică, ar trebui apoi revizuite evenimente precum Bătălia de la Podul Înalt. Un titlu pompos a circulat o vreme prin presă: *Podul Înalt 1475 – Cea mai mare înfrângere din istoria islamului.* Evident, ca să poţi vorbi de „cea mai mare înfrângere", trebuie să-i vezi și urmările. A fost o victorie a lui Ștefan cel Mare, într-adevăr, dar o bună parte din oastea turcă era compusă din valahi din Muntenia și recruţi din Balcani. Urmarea a fost importantă doar pentru Moldova: un răgaz de un an până la o nouă invazie turcă condusă chiar de sultanul Mahomed II, o înfrângere totală a moldovenilor (Valea Albă) și pierderea ieșirii la mare. Nimic de-a face, așadar, cu o victorie asupra islamului.

Absolut nimic comparabil, ca urmări pentru islam, cu căderea Ierusalimului în fața cruciaților, sau cu victoria navală apuseană de la Lepanto, care a pus capăt hegemoniei turcești în Mediterana.

În realitate, cea mai mare înfrângere din istoria islamului avusese loc de multă vreme. E vorba de asediul și distrugerea Bagdadului, în 1258, de către mongolii budiști, și animiști, și creștini nestorieni, ai lui Hulagu.

Acel eveniment catastrofal a destabilizat și distrus definitiv unitatea islamului, punând capăt dinastiei califilor Abasizi, descendenți din Mahomed, ai cărei supraviețuitori au fugit în Egipt.

Asta a permis ca trei secole mai târziu alți nomazi din Asia, turcii osmanlîi, nație străină arabilor, dar convertită la islam, să confiște titlul de calif, după cucerirea Egiptului. În 1517, sultanul turc Selim, fără nici o legătură cu arabii sau cu linia de sânge a lui Mahomed, s-a autoproclamat calif, iar de atunci impostorii de sultani turci au fost automat califi ai islamului. Patru secole mai târziu, un alt turc, Mustafa Kemal (Atatürk), militar ateu și francmason, probabil pe jumătate albanez după tată, avea să anuleze definitiv funcția de calif al islamului, exilându-l pe nevolnicul ultim deținător al titlului, uzurpat de multe secole, Abdülmecid II.

Un accident de campanie

Începând de atunci, nici o unitate nu mai este posibilă în islamul sunnit (în război permanent, de altfel, cu islamul șiit, care este practic o altă religie) și nici o autoritate centrală nu va mai putea fi restabilită, făcând ca islamul sunnit să rămână pe

vecie spart în structuri naționale, sau regionale, sau locale, exact precum protestantismul. Această fărâmițare de nereparat a islamului de astăzi nu ar fi fost posibilă dacă mongolii, în 1258, nu măcelăreau întreaga familie a califilor abasizi, distrugând și sediul puterii islamului care fusese Bagdadul lui Harun al-Rașid.

Comparată cu asemenea catastrofă, cu efecte majore încă și azi, o mică înfrângere prin Moldova, în vremea gloriosului sultan Mahomed II apare ca un accident de campanie și nici pe departe drept „cea mai mare înfrângere din istoria islamului".

Mahomed II, de altfel, putea să-și permită o pauză în extinderea imperiului. La urma urmei, el era cuceritorul Constantinopolului... cea mai mare înfrângere a creștinismului.

Când moldovenii îi căsăpeau pe munteni... și invers

Am spus deja că oștile turcești aduse împotriva lui Ștefan erau în bună parte compuse din munteni și balcanici. Citind cronica lui Grigore Ureche, este amețitor să vezi masacrele la care se dedau până spre vremea lui moldovenii și muntenii unii împotriva altora, fără nici o influență exterioară, fără nici un amestec din afară.

Ștefan cel Mare, mai ales, a fost un aprig tăietor de munteni. Putem începe cu una din campaniile de pradă împotriva lui Radu cel Frumos al Valahiei. Scrie Grigore Ureche:

> Vă leato 6978 (1470), într-aceia vreme intră zavistiia între Ștefan vodă și între Radul vodă, domnul muntenesc, pre obiceiul firei omenești de ce are, de aceia poftește mai mult, de nu-i ajunse lui Ștefan vodă ale sale să le ție și să le sprijinească, ci de lăcomie, ce

nu era al lui, încă vrea să coprinză. Strâns-au țara și slujitorii săi și au intratu în Țara Muntenească, de au prădat marginea, februarie 27 și au ars Brăila în săptămâna albă, marți.

Apoi:

Radul vodă pierdu războiul cu multă pagubă de ai săi, că pre toți i-au tăiat și toate steagurile Radului vodă le-au luat și pre mulți viteji i-au prins vii și pre toți i-au tăiat, numai ce au lăsat vii doi boieri din acei mari, pre Stan logofătul și pre Mircea comisul.

Un masacru, așadar, Ștefan a executat toți „vitejii valahi" prinși vii, mai puțin doi, lăsați să spună povestea...

Un an mai târziu, în 1472, Ștefan ajunge până la ceea ce astăzi e Bucureștiul, și care atunci era „cetatea Dâmbovița", dar în timpul nopții Radu fuge din cetate, abandonând steagurile, vistieria, ba chiar soția și pe fiica lui. Scrie Ureche:

Ștefan Vodă au dobândit cetatea Dâmbovița și au intrat într-însa și au luat pre doamna Radului vodă și pe fiică-sa Voichița a luat-o luiși doamnă și toate avuțiile lui și toate veșmintele lui cele scumpe și visteriile și toate steagurile lui și petrecu acolo trei zile în veselie.

După care Radu se întoarce cu oaste turcească și jefuiește Moldova până la Bârlad. Dar și în faimoasa bătălie de la Podul Înalt despre care am mai vorbit (1475), cronicarul ne spune că oastea turcească era compusă în mare parte din munteni.

Însă până să ajungă Ștefan să se hăcuiască cu muntenii, tot Grigore Ureche ne mai spusese cum obișnuia el să treacă muntele și să prade pe la secui:

Fiind Ștefan vodă om războinic și de-a pururea trăgându-l inima spre vărsare de sânge, nu peste vreme multă, ce în al cincilea an, să sculă den domniia sa, în anii 6969 (1461) rădicându-să cu toată puterea sa și s-au dus la Ardeal, de au prădat Țara Săcuiască. Nici au avut cine să-i iasă împotrivă, ce după multă pradă ce au făcut, cu pace s-au întors napoi, fără de nici o zminteală.

Altfel zis, foarte simplu: Ștefan s-a pornit deodată și a prădat Țara Secuiască. A mers cu oastea jefuind dincolo de munte, într-o regiune populată de alt neam, de unde s-a întors la Suceava cu pradă bogată.

Sigur, toată lumea își amintește celebra descriere a lui Grigore Ureche:

> Fost-au acest Ștefan Vodă om nu mare de stat, mânios și degrabă vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omora fără județ.

Altfel spus, bea, se îmbăta des și căsăpea pe cine prindea, pe cine avea la îndemână. Ba, cum spune cronicarul, Ștefan mai era și micuț și deloc arătos, ceea ce îl făcea probabil și mai rău. La fel, deși a avut doar trei neveste, numărul ibovnicelor a fost mare, o tăcere pioasă așternându-se în istoriografie peste asta.

De ce se numește Viena **Beci?**

Cronicarul Neculce numea Viena „*Beci*", iar românii, care nu au în general noțiuni nici de maghiară, nici de sârbă (sau croată), nu știu că în aceste limbi Viena, capitala imperială, se numește Beci.

Beci, da, ca beciul de sub casă. *Bécs* în maghiară, *Beč* în sârbă, numele nu e altceva decât „beci"-ul românesc. *Beci* era, la origine, termenul care desemna camera comorii, seiful, haznaua, fortăreața sau cetatea în care zăvorăști ce ai mai de preț. Poate însemna și închisoare, de altfel („la beci"). E presupus a veni din limba avarilor, năvălitorii turcofoni care ne-au lăsat, cel mai probabil, și termenul „ban". În realitate,

nu știm nimic despre limba acelora, așa încât termenul e sortit a rămâne misterios.

Românii care și-au săpat o groapă sub casă i-au zis „beci" pentru că acolo puteau ascunde ce aveau mai prețios.

Celălalt termen „românesc" pentru beci: *pivniță* vine din slavă, unde înseamnă locul în care se face sau se păstrează alcoolul/berea = *pivo* > pivniță.

Exterminarea Brâncovenilor – cronica unei lașități colective

A fost comemorată nu demult drama lui Constantin Brâncoveanu (survenită pe 15 august 1714). În toate studiile istorice sau textele literare despre tragedia brâncovenilor se pune accentul pe detaliile cumplite ale exterminării lor și pe cruzimea agarenilor, dar mai niciodată pe circumstanțele rușinoase ale predării familiei domnești.

Cine citește cronicile (în special pe cea a lui Del Chiaro, dar și pe cele ale lui Radu Greceanu și Radu Popescu) și istoricii nepuși pe înfrumusețări romantico-naționaliste vede că Brâncoveanu a căzut și a sfârșit în măcelul public al întregii lui familii din pricina trădării și lașității celor mai apropiați lui, curtenii și intriganții de acasă: fostul lui protejat, psihopatul mincinos de Mihai Racoviță, apoi boierii până la unul și întreaga masă a curtenilor, care n-au mișcat un deget în fața minusculului grup de ieniceri veniți să-l ducă pe puternicul domn la pieire.

Brâncoveanu fusese deja trădat de spătarul Cantacuzino, care fugise la ruși cu o parte a cavaleriei, odată cu Cantemir. Că el nu bănuia însă ce i se pregătește, scrie Xenopol, „nu

e de mirare, când toată înconjurimea lui era o haită de trădători care se bucurau deja de bucățica de pradă ce era să le cadă în gură din dărăpănarea strălucitei sale case".

Vizirul trimite atunci pe Mustafa Aga *cu puțini oameni* și cu două firmane, unul de mazilire pentru Brâncoveanu, iar altul către toată boierimea ca să-l *dea de grumaz* pe domnul. Miercuri înaintea Paștilor, pe 4 aprilie 1714, aga descalecă la București la curțile domnești și declară pe Brâncoveanu mazilit.

Boierii se retrăseseră, luând și slujitorii cu ei...

Xenopol rezumă astfel totul, pornind de la toate cronicile existente:

> Domnul auzind această veste înfiorătoare sare la ferești, strigând din răsputeri către armata sa: „Slujitori, slujitori, unde sunteți? Nu mă lăsați"... Boierii însă se retrăseseră, luând și slujitorii cu ei.

Torturile pentru a scoate de la el cât mai multe averi și execuția publică la Istanbul a lui Brâncoveanu, care își vede mai întâi cei trei feciori și ginerele decapitați unul după altul și care moare cu o demnitate exemplară, nu fac decât să pună în lumină și mai limpede lașitatea și ticăloșia deplină a mai-marilor valahi și ale clasei politice, încă de pe atunci, și să dea o notă de insuportabilă intensitate narativă momentului, rezumat de cronicar, în care la ieșirea din București Brâncoveanu mai că a fost salvat de norodul disperat:

> Mare jale era a privi atunci un domn vestit ca acela și să auzi bocete și țipete de femei; ci turcii i-au strâns în grabă pe feciorii și ginerii domnului și nimic zăbovind, tot la grabă i-au gătit să-i pornească mai curând, sub ochii norodului, care cu mic cu mare alerga după ei...

După acel aga care venise „cu oameni puțini".

„Numai un popor care și-a pierdut credința și demnitatea poate arăta atâta pasivitate în fața unei mâini de lefegii veniți

să le ia conducătorul“, avea să scrie câteva decenii mai târziu un secretar și preceptor francez la curtea Moldovei.

Iată așadar verdictul altora. Pe Brâncoveanu l-au hăcuit turcii, da, așa este, însă noi nici usturoi n-am mâncat, ba chiar ne-am făcut că ne uităm în partea cealaltă...

Un mit naționalist: Kara Iflak (Valahia „Neagră“)

De mici învățăm în școli că otomanii ar fi numit Valahia, adică Țara Românească, cu numele unei culori: „Kara Iflak“, Valahia Neagră. O întreagă mitologie naționalistă a izvorât de acolo: otomanii ar fi numit Valahia „Neagră“ pentru că se temeau de întunecimea pădurilor de acolo; sau de duritatea locuitorilor; sau, mai modest, pentru că turcii indicau punctele cardinale prin culori etc. etc.

În realitate, în context cartografic și politic *kara* (mai precis *qara*, iar nu *kara*, căci scris: قاره) înseamnă doar *țară*, *teritoriu*, oricare ar fi acela, și nu are nici o legătură cu culoarea neagră. Mitul cu culoarea neagră a apărut din simpla necunoaștere a limbii turce printre istoricii români. Turca de azi – dar și turca otomană – are, ca orice limbă, câțiva termeni *omofoni*, altfel zis: care sună întâmplător la fel. De pildă, în română, „coș“, bubița purulentă de pe piele, nu are nici o legătură cu „coș“, obiectul împletit din nuiele în care aducem lucruri de la piață. Cele două n-au aceeași origine și au ajuns doar întâmplător să sune la fel: *coș*.

Unele limbi cu grafie etimologică sau istorică scriu omofonele diferit, pentru a evita confuzii în lectură. De pildă, în franceză *chant* (cântec) și *champ* (câmp), pronunțate identic

(fonetic: /ʃɑ/), sunt scrise de la Renaștere încoace dinadins diferit, cu aluzie la forma lor latină inițială (*cantus* și *campus*), pentru a le distinge la lectură. Altminteri, ambele sună exact la fel: ʃɑ̃. Franceza are mii de asemenea omofone, ca și engleza (*read*, a citi vs *reed*, trestie).

Ei bine, turca are la rândul ei o serie de omofone, iar unul din acestea este *kara*. *Kara* desemnează într-adevăr pe de o parte o culoare: 1. „negru"; dar pe de altă parte, *kara*, împrumut din arabă: *qara*, mai înseamnă și 2. „teritoriu", „pământ", fără nici o valoare cromatică sau afectivă atașată. Apele teritoriale ale unei țări, oricare ar fi ea, sunt astfel numite: *kara suları*, de la *kara* = teritoriu și *su* = apă. *Kara kuvvetleri* sunt Forțele *terestre*, Forțele armate; *kara-ya çıkmak* înseamnă pur și simplu „a coborî pe pământ", a coborî pe *kara*: a debarca.

Cele două sunt absolut întâmplător omofone, nu sunt înrudite, ba chiar au origini total diferite. În sensul de 1. „negru", adjectivul cromatic, *kara* este un vechi termen turcesc și se întâlnește în toate limbile turcice, până la uigurii din China. În sensul de 2. „țară, teritoriu", *kara* este împrumutat de turci din arabă, unde primul *a* este lung, *qāra*: قارة, cu ق inițial, unde înseamnă exact asta: o diviziune teritorială (în araba modernă este *continent*).

Era o banalitate așadar, pentru cartografii otomani, să numească Țara Valahilor *Kara Iflak*. Nu era acolo nici un fel de trimitere la culori, sau la întunecimea pădurilor, sau la Polul Nord, ori la vreo spaimă ancestrală a turcilor de oștirile răzeșilor. Însemna doar „teritoriu".

La fel, Moldova era numită *Kara Boğdan* de la numele voievodului Bogdan I (cca 1364–1367), al cărui nume rămăsese convențional, în acte, cu *kara* (قارة) ca fiind întinderea de pământ peste care domnise acela.

Mitul cromatic are o singură sursă

Singurele surse ale lui *kara* = negru în cartografie (dar în realitate desemnând un banal „teritoriu") sunt o notiță uitată a lui Cantemir și o carte populară, o enciclopedie: *Enciclopedia Cugetarea*, a unui anume Lucian Predescu, apărută în timpul războiului, în 1940, și plină de erori aranjate conform unei taxonomii naționaliste. Și câte n-am putut citi după aceea despre asta: că era Valahia Neagră (*Kara Iflak*) pentru că turcii se temeau de păduri; sau, cum am menționat, că ar fi avut ei o împărțire a punctelor cardinale pe culori etc. etc.

Mitul s-a perpetuat, prin comunism, până astăzi, pe fundal de mândrie națională, căci *Valahia Neagră* e altceva decât dacă ar fi fost, doamne ferește!, *Valahia Roz.*

De altfel, dacă istoricii români ar ști turcă, ar putea verifica faptul că în absolut orice enciclopedie turcească (și, evident, în orice lucrare istorică), la „Valahia" (*Eflak*, simplu, căci de fapt e absolut indiferent dacă transcriem افلاق prin *Eflak* sau *Iflak*) găsim toate numele pe care le-a avut Țara Românească în turca otomană: Ulahya, Ulahiye, Vlah, Ulah, Evlah sau Eflak... Nici urmă de „Kara Eflak", pentru că acel *kara* era doar: „țară", „district", „diviziune"! Toate „județele" imperiului erau *kara.*

Valahia „regală"

Confuzia s-a putut combina cu o alta, rezultată tot din lectura grăbită a cuiva nu prea știutor într-ale convențiilor limbii otomane. Astfel, dacă mergem la *Seyahat Nameh*, jurnalul de călătorie al minunatului aventurier turc Evliya

Çelebi, care a ajuns printre altele în Valahia și Moldova, găsim acolo o altă sursă de confuzie grafică.

Acest Evliya Çelebi (1611–1682), un privilegiat înstărit, a călătorit vreme de patru decenii (!) prin tot Imperiul Otoman, ba chiar a ajuns la Viena și în Abisinia (Etiopia).

Așa încât, în volumul al șaptelea al jurnalului său masiv de călătorie, Evliya Çelebi ajunge la Belgrad, apoi în Ardeal și trece granița, și descrie... „Valahia regală", cum numește el Țara Muntenească (*Qiral-e-Iflaq*, قرال افلاق, sau în turca de azi: *kıralı Eflak*), cu capitala (*taht*, tronul) la „*Buqureș*" și cu „*Tîrqoviș*" ca alt mare oraș. Îi spune Valahia „regală" (*kiral-e Iflak*) pentru că fusese supusă regilor Ungariei.

Și aceasta ar putea fi o explicație suplimentară pentru încăpățânatul și neatestatul *kara* (negru) Iflak: cineva a avut acces la acest manuscris și în loc de *qral* (قرال, *kiral*, regal) *Iflak* – a citit *qara* luându-l drept „negru", când *qara* ar fi însemnat oricum doar „țară", „teritoriu", oricare ar fi acela.

Și iată cum, de la cineva care a ratat o literă citind grăbit, sau care n-a știut distincția între *kara* (culoarea neagră) și *qara* (teritoriu), am rămas și noi, de trei sferturi de secol încoace, cu obsesia și convingerea, perpetuate de generații – pentru că nimeni n-a verificat vreodată –, că turcii ar fi numit Țara Românească „Valahia Neagră", lucru de care turcii înșiși n-au auzit niciodată.

Relațiile reale ale tătarilor din Crimeea cu Moldova și Valahia

Crimeea tătară a fost ocupată de Rusia în 1783 (aceeași Crimee în care au trăit goți islamizați până în sec. al XVIII-lea). De-a lungul celor două secole de la ocuparea

Crimeii de către Rusia, multe au fost proiectele și tentativele de a extirpa prezența tătărească în Crimeea. Unele asemenea proiecte apropiindu-se practic de ceea ce numim un *genocid*. Dostoievski, de pildă, a fost una dintre primele voci importante în Rusia care au sprijinit ideea deportării tătarilor din Crimeea și a înlocuirii lor cu slavi.

Proiectul sprijinit de Dostoievski nu a fost luat în seamă atunci, însă Stalin avea să-l realizeze până la ultimul detaliu în 1944, deportând aproape în totalitate populația tătară din Crimeea, simultan cu deportarea întregii populații cecene și a unei întregi serii de alte popoare caucaziene (ceea ce, după definiția acceptată astăzi, echivalează cu un genocid).

O fascinantă lucrare de doctorat încă nepublicată (o teză susținută în 2014 la Universitatea din Cluj de către Sergean Osman (*Relațiile Hanatului din Crimeea cu Țările Române: 1672–1783*) repune la locul cuvenit și sistematic ignorat de istoriografia română adevăratele relații ale Hanatului din Crimeea cu Țările Române (nimănui nu-i va scăpa faptul că 2014, anul susținerii respectivei teze, a fost anul reocupării Crimeii de către Rusia).

Cât despre anul final la care se referă studiul, 1783, acela este anul în care Crimeea tătară a fost ocupată de Rusia. Anterior, descendența presupusă din Genghis Han a familiilor domnitoare din Crimeea a fost recunoscută de sultanii otomani și a conferit hanilor tătari un prestigiu unic în lumea otomană, dar și în cea creștină.

Din această lucrare de doctorat pe care am menționat-o (Sergean Osman, *Relațiile Hanatului din Crimeea cu Țările Române: 1672–1783*), aflăm despre autenticul prestigiu al hanilor crîmleni în Imperiul Otoman, dar și în întregul complex geopolitic al Mării Negre. Mai aflăm și cum

pentru a-și asigura flancul apusean, condiție necesară stăvilirii expansiunii ruse dinspre miazănoapte, hanii tătari au încercat și au reușit, prin mașinațiuni diplomatice, să propulseze – cointeresați prin pungi cu galbeni – propriii lor pretendenți *pe tronurile domnești din Iași și București.*

Hani ai Crimeii precum Devlet Giray, cum o mărturisesc și letopisețele moldovene contemporane vremii (Miron Costin, Ion Neculce), în mod direct, prin concursul abil al capuchehăilor lor din Istanbul, au izbutit să-i impună în Moldova pe frații Antioh Cantemir (1695–1700; 1705–1707) și Dimitrie Cantemir.

Ascensiunea Cantemireștilor prin filiera corupției cumpărată de hanii crîmleni era de notorietate în mediile diplomatice de pe malurile Bosforului. Din Pera, la 23 septembrie 1700, ambasadorul Franței, marchizul de Ferriol, notifica regelui său despre demiterea lui Antioh Cantemir, deși acesta era „creatura" lui Selim Giray, detronare datorată intrigilor lui Constantin Brâncoveanu".

Mai citim:

Tot din Pera, peste 10 ani, la 16 noiembrie 1710, sir Robert Sutton transmitea la Londra știrea că datorită creditului de care se bucura hanul Devlet Giray, marele vizir a luat decizia de a-i demite pe Yusuf Pașa din funcția de serasker de Tighina (Bender) și pe Nicolae Mavrocordat din dregătoria de „gospodar" al Moldovei și de a-i promova în locul lor pe Kara Mehmed pașa și, respectiv în Moldova, pe Dimitrie Cantemir.

Tătarii în Bugeac

Apoi, mai scrie Sergean Osman:

Timp de două veacuri, tătarii au format masa principală a populației Basarabiei de sud, schimbându-i nomenclatura geografică, modificând întreaga înfățișare a regiunii, orientalizând-o în chip desăvârșit. Perioada lor de glorie se situează în prima jumătate a

secolului al XVII-lea, când la conducerea lor s-a ridicat Mîrza Kantemir, care se purta ca un mic suveran, cu veleități independente, mai presus de ordinele hanului și ale Sultanului otoman. A fost confirmat de turci ca guvernator al gurilor Dunării. Încercările moldo-polone de a-i scoate de acolo pe tătari au fost zadarnice.

În lumina acestor fapte, relațiile moldovenilor și valahilor cu tătarii apar deodată cu totul altfel. Am arătat cum, citind cronicile, este amețitor să vezi masacrele la care s-au dedat sistematic moldovenii și muntenii unii împotriva altora, fără nici o influență exterioară, fără vreun amestec din afară, sprijiniți alternativ și unii, și alții atât de tătari, cât și de turci.

Ba chiar vedem la Neculce cum moldovenii înșiși se puteau deda la crude prădăciuni, jafuri și masacre prin părțile tătărești și nu doar împotriva muntenilor și a secuilor, căci iată ce citim la celălalt mare cronicar:

> Fiind tătarii din Bugeac duși în oaste la Beci (Viena), s-au coborât Petriceico-vodă de la Iași și s-au dus împreună cu cazacii și ardè în Bugeac muierile tătarce cele burduhoase, le spinteca și punè copiii în pari, și lua bucatele cele tătărești, și aducè la Iași multe, cât nu mai putè să le iè sama. Că nefiind tatarii, nu avè cine să le stè împotrivă (Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*).

În această lumină nouă a relațiilor cu tătarii se explică și de ce tatăl lui Cantemir își luase un prestigios nume tătăresc – *kan temir* = „sânge de fier" – și pretindea că se trage din hanii de la Krîm/Crimeea)... Prestigiul Hoardei, în fostul imperiu tătar, dar și în imperiul turc otoman al Porții, a fost atât de mare, încât și azi unul din cele mai frecvente nume de familie în Cecenia și în nordul Caucazului este... Kantemir sau Kantemirov.

Dar acel prestigiu s-a răsfrânt și la noi, făcându-l pe Dimitrie Cantemir să spună cu mândrie că neamul lui se trage din Crimeea, „de la Crîm", de la Han-Tătar și de la cei ai lui atât de mult huliți în legendă.

Împăratul Traian era gay!...

Și, pentru a încheia această anexă istorică demistificatoare, precum și cartea pe o notă vârtos-ludică, dar și sănătoasă în același timp, mai ales că am vorbit încă de la început despre cum Decebal și Traian sunt văzuți în ideologia naționalistă aproape ca doi amanți din care a țâșnit ginta română, printr-o *unio mystica*, să amintim ce spune insistent Julian Bennett în cartea sa *Trajan: Optimus Princeps – A Life and Times*: împăratul Traian prefera de departe bărbații femeilor, unul dintre iubiții săi fiind chiar Hadrian, căruia el avea să-i lase moștenire imperiul.

Traian era gay într-o manieră care mergea cu mult dincolo de bisexualitatea banală a romanilor și grecilor, într-așa măsură încât până și unul din succesorii săi, Iulian Apostatul, avea să sugereze că, după moartea lui Traian, zeii din jurul lui Jupiter (sau divinitățile mici precum Ganymede) ar trebui să fie atenți să nu le-o împlânte deodată Traian pe la spate, cât sunt ei ocupați cu fulgere, grindină sau alte prostioare posterioare.

Pulpele acelea musculoase și pieptul supradimensionat ale împăratului Traian de pe Columna din Forum capătă deodată o nouă interpretare, ca și cum un Freddie Mercury priapic ar fi căutat să „break free“ prin nesfârșite războaie, cucerind chiar și Dacia pentru asta și făcând din întreaga lume domesticită de atunci, *ex toto orbe Romano*, dormitorul său.

BIBLIOGRAFIE

Alexe, Dan, *Babel: La început a fost Cuvântul*, Humanitas, București, 2022.

Alexe, Dan, *Dacopatia și alte rătăciri românești*, ed. revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2021 (ed. I 2015).

Alexe, Dan, „Identitatea cecenă între naționalism și islam: Continuitate mistică și rescrierea modernității", *Revista Polis*, Iași, volumul VII, nr. 1 (23), decembrie 2018–februarie 2019.

Bartoli, Matteo Giulio, *Das Dalmatische Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania*, vol. 2: *Glossare und Texte, Grammatik und Lexikon*, Wien, 1906.

Beloch, Karl Julius, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt* (38 de ediții între 1886 și 1979).

Benveniste, Emile, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. I: *Économie, parenté, société*, Minuit, Paris, 1969 (ed. nouă 1993).

Benveniste, Emile, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1936.

Benveniste, Emile, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1948.

Borangic, Cătălin, Paliga, Sorin, „Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacilor în ritualurile funerare", *Acta Centri Lucusiensis*, I, 2013, pp. 5–23.

Brătianu, Gheorghe I., *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940.

Brătianu, Gheorghe I., *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, ed. a II-a rev., Polirom, Iași, 1999, pp. 182, 193.

Çabej, Eqrem, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, 7 vol., Instituti i Gjuhësisë, Tirana, 1976–2014.
Cazacu, B.,Todoran, R., *Lexicul dacoromân (trăsături specifice și arii lexicale)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965.
Cătănescu-Cvasnîi, Maria, *Limba română. Origini și dezvoltare*, Humanitas, București, 1996.
Cîmpeanu, Liviu, *Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare: Codrii Cosminului 1497*, Humanitas, București, 2022.
Curta, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge University Press, 2006.
Dana, Dan, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade: Istorii despre un zeu al pretextului*, Polirom, Iași, 2008.
Dana, Dan, Matei-Popescu, Florian, *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, idai.Publications, Elektronische Publikationen des Deutschen Archäologischen Instituts, nr. 39, 2009, pp. 209–256.
Darmesteter, *Chants populaires des Afghans*, Société Asiatique, Paris, 1890.
Demoule, Jean-Paul, *Mais où sont passés les Indo-Européens?*, Seuil, Paris, 2014.
Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, E. Leroux, Paris, 1901.
Detschew, D., *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, pp. 567–582.
Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, Humanitas, București, 2013.
Djuvara, Neagu, *Thocomerius – Negru Vodă: Un voivod cuman la începuturile Țării Românești*, Humanitas, București, 2007.
Eliade, Mircea, *Les Roumains. Précis historique* (1943), ed. nouă Roza Vânturilor, București, 1992.
Eliade, Mircea, *De Zalmoxis à Gengis-Khan; études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe orientale*, Payot, Paris, 1970.
Eliade, Mircea, *Profetism românesc*, Roza Vânturilor, București, 1990.
Gamkrelidze, T.V., Ivanov, V., *Индоевропейский язык и индоевро пейцы* [*Limba indo-europenilor și indo-europenii*], Tbilisi, 1984.

Gimbutas, Marija, *Bronze Age cultures in central and eastern Europe*, Walter de Gruyter, Berlin, 2011.

Gimbutas, Marija, „Proto-Indo-European culture: the Kurgan culture during the fifth, fourth, and third millennia BC", *Journal of Indo-European and Indo-Europeans*, University of Pennsylvania Press, 31.12.1970, pp. 155–198.

Gimbutas, Marija, „The first wave of Eurasian pastoralists into Copper Age Europe", *Journal (The) of Indo-European Studies*, Washington, D.C., vol. 5, pp. 277–338.

Gimbutas, Marija, *The prehistory of eastern Europe*, Peabody Museum, 1956.

Hasdeu, B.P., *Din Istoria Limbei Române*, Tipografia Academiei Române, București, 1883, pp. 12–22.

Ivanov, I., „Bulgarians, Cumans, Teutons, and Vlachs in the First Decades of the Thirteenth Century", *Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe*, 12, 2022, pp. 491–505.

Krupnov, E.I., *Средневековая Ингушетия*, Москва [*Srednevekovie Ingușeția* (*Ingușetia medievală*)], 1971.

Kullanda, S., „External relations of Scythian", *Journal of Language Relationship/Вопросы языкового родства*, nr. 11, 2014, pp. 81–90.

Macrea, D., *Locul limbii române între limbile romanice*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1971.

Malcolm, Noel, *Kosovo: A Short History*, Papermac, London, 1998.

Manea, A., Pascu-Teodorescu, B., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997.

Martinet, André, *Des steppes aux océans*, Payot, Paris, 1994.

Martinet, André, *Évolution des langues et reconstruction*, PUF, Paris, 1975.

Meyer, Gustav, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, 1891.

Nestorescu, Virgil, *Românii timoceni din Bulgaria*, Editura Fundației Culturale Române, f.a.

Orel, Vladimir, *A concise historical grammar of the Albanian language: reconstruction of Proto-Albanian*, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2000.

Orel, Vladimir, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden, 1998.

Palmer, Leonard, *The Greek language*, University of Oklahoma Press, 1996.

Panu, George, *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, București, 1910.

Papacostea, Șerban, *Românii în secolul al XIII-lea, între cruciată și Imperiul mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993.

Papahagi, Tache, „Graiul și folclorul Maramureșului", *Grai, folklor, etnografie*, 1925 / ediție și prefață de Valeriu Rusu, Editura Minerva, București, 1981.

Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, Editura Academiei, București, 1963.

Pârvan, Vasile, *Getica: O protoistorie a Daciei*, București, 1926.

Pisko, Julius, *Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache*, Viena, 1896.

Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1989.

Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, Editura Pentru Literatură, București, 1968.

Rösler, Eduard Robert, *Romänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.

Russu, I, *Daco-geții în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia traiană)*, Editura Academiei, București, 1980.

Russu, I., *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Editura Academiei, București, 1970.

Sandfeld, Kr., *Linguistique Balkanique. Problèmes et résultats*, Klincksieck, Paris, 1930.

Schramm, Gottfried, *Destine timpurii ale românilor*, tr. Tudor Soroceanu, Kamp-Press, Cluj, 2006.

Spinei, Victor, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth century*, Koninklijke Brill NV, 2009.

Thumb, Albert, „Altgriechische Elemente des Albanesischen", *Indogermanische Forschungen* 26, 1909.

Trubetzkoy, Nikolai Sergheevici, „Mîsli ob indoevropeiskoi probleme“, *Izbrannîe trudî po filologii*, ed. T.V. Gamkrelidze, Progress, Moscova, 1987.

Țiplic, Ioan Marian, *Transylvania in the Early Middle Ages (7th–13th C.)*, „Lucian Blaga“ University of Sibiu / Institute for the Study and Valorization of the Transylvanian Patrimony in European Context, Bibliotheca Septemcastrensis, 2006.

Ungureanu, Dan, *Româna și dialectele italiene*, Editura Academiei Românе, București, 2016, cu CD-Rom.

Velcescu, Leonard, *Dacii în sculptura romană. Studiu de iconografie antică*, București, 2015.

Vraciu, Ariton, *Limba daco-geților*, Facla, Timișoara, 1980.

Zlatarski, Vasil N., *История на българската държава през средните векове*, vol. I: *История на Първото българско царство.* Част II: *Славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018)*, I изд. София 1927; II изд., Наука и изкуство, София, 1971 [*Istoria statului bulgar medieval*, vol. I: *Istoria Țaratului Bulgar*, partea a II-a: *De la slavizarea statului până la căderea Primului Țarat (852–1018)*, ed. I Sofia, 1927, ed. a II-a Editura pentru Știință și Artă, Sofia, 1971].

Coll. *Lesicon românesc–lătinesc–unguresc–nemțesc*, Buda, 1825.